

**LGBTQ INIMESTE IGAPÄEVANE
TOIMETULEK JA STRATEEGILISED VALIKUD
EESTI ÜHISKONNAS**

Uuringu on tellinud soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku kantselei projekti „Soolõime ja õiguskaitsesega sugude võrdsuseni” raames. Projekti rahastatakse Norra toetustest 2009–2014. Projekti eesmärk on parandada kodanike, õigusprofessionaalide ja tööandjate teadlikkust naiste ja meeste võrdsusest ning võrdse kohtlemise põhimõttest.

Uuringu on koostanud Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituut.

Uuringu autorid:

Kadri Aavik

Triin Roosalu

Margarita Kazjulja

Laura Mere

Kerli Kaal

Maaris Raudsepp

Uuringu kasutamine teaduslikel, hariduslikel, informatsioonilistel ja õigusemõistmise eesmärkidel on lubatud trükise nimetuse ning avaldamisallika kohustusliku äranäitamisega.

Palume uuringule viidata järgmiselt:

Aavik, K., Roosalu, T., Kazjulja, M., Mere, L., Kaal, K., Raudsepp, M. (2016). *LGBTQ inimeste igapäevane toimetulek ja strateegilised valikud Eesti ühiskonnas*. Tallinn: Soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku kantselei

ISBN 978-9949-9778-0-2 (pdf)

SISUKORD

EESSÕNA.....	5
1. SISSEJUHATUS	6
2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD.....	7
2.1. PÕHIMÕISTED	7
2.2. INTERSEKTSIONAALSUS EHK TUNNUSTE PÕIMUMINE	9
2.3. ISIKLIK ON POLIITILINE: SEKSUAALSUS JA KODANIKUÕIGUSED.....	10
2.4. MIKROAGRESSIOONID	11
2.5. AKULTURATSIOONISTRATEEGIAD, SOTSIAALNE STIGMA JA VÄHEMUSE STRESS.....	11
3. KONTEKSTUAALNE TAUST	14
3.1. LGBT INIMESTE ÕIGUSKAITSE EESTIS.....	14
3.1.1. Diskrimineerimise keeld.....	14
3.1.2. Vaenu õhutamise keeld	15
3.1.3. Samasooliste paaride õigused	15
3.1.4. Transsooliste inimeste õigused.....	16
3.2. LGBT INIMESTE OLUKORD JA HEAOLU EESTIS EELNEVATE UURINGUTE PÕHJAL.....	16
4. METOODIKA JA VALIM.....	20
4.1. ÜLDISED LÄHTEKOHAD	20
4.2. VALIM, SELLE MOODUSTAMISE PÕHIMÕTTED JA ANDMETE KOGUMINE	20
4.3. ANDMETE ANALÜÜS	22
4.4. UURIMISEETIKA.....	23
4.5. KÄSITLETUD TEEMAD JA UURIMISKÜSIMUSED	23
5. TULEMUSED JA ANALÜÜS	26
5.1. ENESEMÄÄRATLUS JA SUHESTUMINE LGBTQ KATEGOORIADEGA	26
5.2. KOGEMUSED ERASFÄÄRIS, PEREKONDLIKUD JA LÄHISUHTED	27
5.2.1. Seksuaalse orientatsiooni ja transsoolise identiteedi teadvustamine.....	27
5.2.2. Kapist väljatulek perekonnale ja lähedastele	29
5.2.3. Kapist väljatulek väljaspool pere- ja sõprade ringi.....	31
5.3. HARIDUS.....	32
5.3.1. „Koolis kiusatakse kõiki“	33
5.3.2. Kapist väljatulek ja kapis olek koolis.....	34
5.3.3. Kogemused kõrghariduses.....	35
5.3.4. Õpisisu, õpetajate teadmised ja hoiakud haridussüsteemis.....	36
5.3.5. „Tänapäeva noored on sallivad ja mõistvad“	38
5.3.6. Kas, kes ja kuidas peaks haridussüsteemis olukorda parandama?	38
5.4. TERVIS	42
5.4.1. Kogemused pere- ja eriarstidega.....	42

5.4.2. Vaimne tervis.....	45
5.4.3. Doonorlus.....	46
5.4.4. Laste saamise ja kooseluseaduse olulisuse seos.....	48
5.4.5. Soo korrigeerimine.....	50
5.5. TÖÖ	51
5.5.1. Üldised hinnangud oma olukorrale tööelus.....	51
5.5.2. Kapist väljatulek ja kapis olek tööl.....	53
5.5.3. „Tagaselja ikka midagi öeldi või räägiti“	56
5.5.4. Transsooliste inimeste eristuvad kogemused	58
5.5.5. Mida saaks töökeskkonnas teha olukorra parandamiseks ja kes seda peaks tegema?....	59
5.6. KAUPADE JA TEENUSTE KÄTTESAADAVUS.....	59
5.6.1. Transsooliste ja kehtivat soosüsteemi vaidlustavate inimeste kogemused	60
5.6.2. LGB inimeste kogemused ja hinnangud.....	62
5.7. AVALIK RUUM: SUHESTUMINE RIIGI JA LGBT ORGANISATSIOONIDEGA	63
5.7.1. Üldised tähelepanekud	64
5.7.2. Otseselt seadusandliku keskkonna kohta käivad ootused.....	66
5.7.3. LGBTQ inimeste paremat nähtavust puudutavad ettepanekud.....	67
5.7.4. Teadlikkuse parandamine.....	69
5.7.5. LGBT kogukonna ja esindusühingute roll.....	69
5.7.6. Eeskõnelejate ringi laienemist käsitlevad kommentaarid	71
5.7.7. Laiema elanikkonna hoiakuid, sh avaliku diskussiooni kvaliteedi parandamist hõlmavad ideed	74
5.8. MUUD KOGEMUSED JA VALDKONDADEÜLESED TEEMAD.....	75
5.8.1. „Minul on kõik üsna hästi, aga tean neid, kellel läheb halvasti“ diskursus	75
5.8.2. Individualistlikud lahendused	76
5.8.3. LGBTQ inimeste olukorra ajas muutumine, põlvkondadevahelised erinevused	77
5.8.4. Venekeelsete LGBTQ inimeste kogemuste eripärad	79
5.9. VALDKONDLIKE KATUSORGANISATSIOONIDE HOIAKUD	84
6. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED.....	87
7. POLIITIKASOOVITUSED	99
KASUTATUD KIRJANDUS.....	101
SUMMARY	105
PEJOME	109
LISA 1. INTERVJUUKAVA	112
LISA 2. ÜLEVAADE VALIMIST	118
LISA 3. LGBT INIMESTE ÕIGUSLIK OLUKORD EESTIS JA NAABERMAADES	120

Hea lugeja!

Meil on ühine ja tõsine soov, et inimesed Eestis tunneksid ja tunnetaksid, et nad on hoitud ja nende õigused kaitstud. Igaühel peab olema kindel ja turvaline veendumus, et Eesti riik kaitseb neid, kui peaks ette tulema liigategemist või ebavõrdset kohtlemist.

Selles uuringus on mitmed inimesed avanud oma südame ja hinge. Tulemuseks on lood inimeselt inimesele, mõni rõõmsam, mõni kurvem. Ühendavaks niidiks MEIE olemise soov. Inimese õigus olla võrdväärne ja mitte olla marginaliseeritud.

Isegi siis, kui kellelegi pole otseselt liiga tehtud, on väga halb elada hirmus. Hirmus, et äkki on osad õigused ikkagi päeva lõpuks valikulised, äkki need minu kohta ei kehti. Kinnitan ja julgustan siinkohal, et võrdõigusvolinik on kõikide Eesti inimeste jaoks. Enamik neist teemadest, mis vastustest välja tulevad, pole voliniku pädevuses, kuid ometi mõjutavad need puudujäägid ühe grupi heaolu Eestis.

Kui keegi kogeb ebavõrdset kohtlemist, siis julgustan sellest meile teada andma ja otsime koos lahendusi. Tänuväärset tööd on tehtud ka inimeste teadlikkuse kasvatamisel oma juba kehtivatest õigustest ning seda tööd me kindlasti jätkame. Õiguste kaitseks on alati hea, kui inimene oma ja teiste inimeste õigusi tunneb ja teab. Teadlikkust õigustest ei ole seetõttu võimalik alahinnata. Nagu ka teadlikkust sellest, kes ja miks on abivajajad.

Hirmu vastu aitab lambi põlema panemine ja koos vaatamine, et kas siis on kolle või pole, nagu tabavalt väljendus oma kõnes näitleja Evelin Võigemast. See uuring on üks nendest lampidest, mis heidab heledat valgust inimeste muredele ning rõõmudele ja nende igapäevastele valikutele. Üleskutse selles valguses on lihtne – hoolida vastastikku ja mõista ning tunnustada üksteist vastastikku. Olla MEIE, hoida kokku. Tehkem seda!

Liisa Pakosta

Soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik

1. SISSEJUHATUS

Uuring keskendub LGBTQ¹ inimeste olukorra ja kogemuste kaardistamisele Eestis ja see on valminud Eesti Vabariigi soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku kantselei tellimusel. Uuringu viis läbi Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi uurimisrühm koosseisus Kadri Aavik, Triin Roosalu, Margarita Kazjulja, Laura Mere, Kerli Kaal, Maaris Raudsepp ja Kadi Annuk.

Uuringu peamine eesmärk on anda ülevaade LGBTQ inimeste kogemustest, sealhulgas ebavõrdsest kohtlemisest, järgmistes eluvaldkondades: tervis, haridus, tööelu, kaupade ja teenuste tarbimine. Samuti käsitleme inimeste kogemusi avalikus ruumis, sealhulgas seoses vihakõnega ning nende ootusi riigile.

Kuigi võrdset ja ebavõrdset kohtlemist reguleeriv seadusandlus kohaldub avalikku sfääri paigutuvatele eluvaldkondadele, on uuringusse kaasatud ka erasfääri jääv temaatika – seksuaalse orientatsiooni või sooidentiteedi teadvustamine endale ning avalikustamine teistele ja suhted perekonnaga. Varasemad uuringud näitavad, et LGBTQ inimeste jaoks on endiselt probleem perekonna ning lähedaste halvustav suhtumine neisse. Ühtlasi soovime juhtida tähelepanu sellele, et eelkõige sugu ning seksuaalsust puudutavate küsimuste puhul on keeruline tõmmata selget piiri era- ning avaliku sfääri vahel (Plummer 2003; Oleksy 2009; Roosalu, Aavik & Tiidenberg 2014). Samuti võib ilmned, et just erasfäärist, sh perekonnast, saab ressurs, mis aitab avalikus sfääris kogetud raskustest üle saada. Sellest lähtuvalt käsitleme, kuidas perekondlikud ja lähisuhted mõjutavad toimimist ülalnimetatud valdkondades ja toimetulekut võimalike probleemidega.

Tulemused põhinevad 28 süvaintervjuu analüüsil Eestis elavate LGBTQ inimestega. Lisaks oli eesmärgiks kaardistada ka töö, hariduse ja tervishoiu valdkondades tegutsevate ekspertide arvamusi LGBTQ inimeste heaolu ja toimetuleku kohta.

Uuringu tulemused aitavad välja selgitada, millisena näevad LGBTQ inimesed oma olukorda Eestis. Nende põhjal saame teha järeldusi selle kohta, millistes eluvaldkondades ja kuidas on võimalik LGBTQ inimeste heaolu parandada. Tulemuste põhjal on koostatud poliitikasoovitused. Samuti on uuringu tulemused sisend soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku ning muude selle temaatikaga tegelevate organisatsioonide edasises töös, et kaitsta LGBTQ inimeste õigusi, samuti edasiste akadeemiliste ja rakendusuuringute tegemisel.

Soovime tänada Eesti LGBT Ühingut ja Eesti HIV-positiivsete Võrgustikku abi eest uuringusse osalejate leidmisel ning võimaluse eest kasutada intervjuerimiseks muuhulgas ka OMA keskuse ruume. Täname intervjuude transkribeerijaid ning keeleteimetaja Aet Kuusikut. Avaldame tänu ka võrdõigusvoliniku kantseleile tagasiside eest uuringuraporti mustandile. Kõige suuremad tänusõnad aga kuuluvad uuringu osalejatele, kes meiega oma kogemusi jagasid.

Käesolev uuringuraport on üles ehitatud järgmiselt. Alustame uuringus kasutatud põhimõistete ja teoreetiliste lähtekohtade tutvustamisega. Seejärel paigutame käesoleva uuringu kontekstuaalsesse tausta, andes ülevaate seni LGBT inimeste õiguslikust olukorrast Eestist ning LGBT-teemalistest uuringutest Eestis. Seejärel tutvustame selle uuringu metoodikat ning valimit. Peatükis 5 esitame tulemuste analüüsi. Sellele järgnevad kokkuvõtte ja järeldused ning viimaks poliitikasoovitused.

¹ LGBTQ = lesbid, geid, biseksuaalsed, transsoolised ja *queer*-inimesed (vt lähemalt ülevaadet uuringus kasutatavatest põhimõistetest peatükis 2.1).

2. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

2.1. PÕHIMÕISTED

Käesolev uuring keskendub **LGBTQ** (lesbid, geid, biseksuaalsed, transsoolised ja *queer*) inimeste kogemuste kaardistamistele ja analüüsimisele Eestis. See tähendab, et uuringu keskne analüüsikategooria (sh valimi moodustamisel) on heteronormatiivsusest erinev seksuaalne orientatsioon, või sooline identiteet, mis ei kattu inimese sünnipärase bioloogilise sooga (transsooliste inimeste puhul).

Lesbid ja **geid** on homoseksuaalsed naised ja mehed ehk inimesed kes eelistavad paarisuhte- ja seksuaalpartnerina samast soost inimest. **Biseksuaalseteks** inimesteks nimetatakse neid, kes tunnevad emotsionaalset ja seksuaalset tõmmet nii meeste kui ka naiste vastu². Kokkuvõtvalt on lesbide, geide ja biseksuaalsete inimeste kohta käibel nimetus seksuaalvähemused.

Transsooliste inimeste puhul on tegemist nendega, kellele sünnihetkel omistatud sugu ja sooline identiteet on omavahel vastuolus ning kes võivad soovida muuta oma juriidilist sugu ja väliseid sootunnuseid, et need vastaks nende soolisele identiteedile ja enesemääratlusele. Sellest lähtuvat füüsiliste sootunnuste muutmist (näiteks kirurgiliselt, hormonaalselt) nimetatakse **soo korrigeerimiseks**.

Transsooliste inimeste puhul on tegu **soovähemusega**. Nende seksuaalne orientatsioon võib olla nii hetero-, bi- või homoseksuaalne. Kuna transsooliste inimeste puhul on fookuses nende sooidentiteet, mitte seksuaalsus, siis erinevad nende probleemid ja poliitilised huvid suuresti LGB inimeste omadest. Ajalooliselt on nad olnud lesbi- ja geiliikumises marginaliseeritud (Hines & Sanger 2010: 7).

LGBTQ inimesi ning nendesse suhtumist käsitlevatest uuringutest selgub (vt peatükk 3), et nad seisavad ühiskonnas silmitsi hulga probleemidega (sh halvustava suhtumise ning diskrimineerimisega) enamikus eluvaldkondades ning neil puuduvad samasugused seaduslikud õigused kui heteroseksuaalsetel inimestel. Üheks oluliseks takistuseks võrdsete õiguste saavutamisel ning eelarvamuste püsimisel LGBTQ inimeste suhtes võib pidada ühiskonnas prevaleerivat heteronormatiivset ideoloogiat või hoiakusüsteemi. **Heteronormatiivsus** viitab sotsiaalsetele normidele ja eeldustele, mille kohaselt jaotuvad inimesed binaarsesse soosüsteemi, kus naised ja mehed nähakse teineteist täiendavatena ning kus heteroseksuaalsus on ainus aktsepteeritud seksuaalne orientatsioon. Sellest teistsuguseid orientatsioone nähakse normist kõrvalekalduvatena (Roosalu, Aavik & Tiidenberg 2014: 16). Heteronormatiivses ühiskonnas tajutakse heteroseksuaalsed suhted „normaalsetena“ ja „loomulikena“ ning seda normi taastoodetakse ja (taas)legitimeeritakse pidevalt eri eluvaldkondades ning ühiskonnatasanditel. Heteronormatiivsus on enamiku sotsiaalsete institutsioonide vaikumise eeldus – näiteks abielu ja perekond, maksusüsteem, tööturg – ning inimestel, kes ei vasta heteroseksuaalsele normile, on seetõttu nende institutsioonidega keerulisem suhestuda (samas).

Homofobia viitab negatiivsetele hoiakutele LGBTQ inimeste suhtes. Kuigi homofobia väljendub sageli indiviidi tasandil, näiteks LGBTQ inimeste vastu suunatud eelarvamuste, viha või hirmu näol, on tegemist hoiakutesüsteemiga, mida heteronormatiivne ühiskonnakorraldus luua ja säilitada aitab. Termin „homofobia“ on saanud olulist kriitikat, muuhulgas seetõttu, et see annab mõista, nagu tuleneks vaenulik suhtumine homoseksuaalsetesse inimestesse eelkõige irratsionaalsest hirmust. Mõiste patoloogiseerib taoliste hoiakutega inimesi, pööramata tähelepanu nähtuse sotsiaalsele ja struktuursele

² Definitsioon pärineb Eesti Gei Noorte välja antud infovoldikust LGBTQ?
http://www.hmsx.info/failid/voldikud/LGBTQ_est.pdf

iseloomule. Alternatiivina on pakutud nähtuse kirjeldamiseks välja näiteks termineid „homonegatiivsus” või „heteroseksism”.

Üheks strateegiaks, mida seksuaal- ja soovähemused heteronormatiivses ning homofobses ühiskonnas toimetulekuks kasutavad, on teiste silmis **heteroseksuaalse või cis-soolisena paistmine** (ingl *passing*). LGB inimeste puhul tähendab see oma seksuaalse orientatsiooni varjamist, püüdes kaasinimeste jaoks mitmesugustes sotsiaalsetes olukordades vastata heteroseksuaalsele normile. Transsooliste inimeste puhul tähendab edukas sooritus selles kontekstis seda, et teiste silmis paistetakse soovitud soo esindajatena ning neid tunnustatakse sellisena. Kõigil LGBT inimestel ei õnnestu kaasinimeste jaoks paista soovitud kategooria esindajana, eriti keerukaks võib see osutuda transsoolistel inimestel. Võime näida teiste silmis heteroseksuaalse inimese või soovitud sookategooria esindajana parandab võimalust pälvida teiste inimeste sotsiaalne aktsepteering ning võib tuua kaasa privileege (Renfrow 2001; Ginsberg 1996), samuti toimib see enesealahoiumehhanismina.

Homo- või biseksuaalse orientatsiooni või ka transsoolise identiteedi avalikustamist teistele inimestele nimetatakse **kapist väljatulekuks** (OMA keskus 2016).

LGBT aktivism, sh LGBT inimeste õiguste eest seisvad organisatsioonid on traditsiooniliselt lähtunud identiteedipoliitikast, mis rõhutab LGBT identiteetide fikseeritust seksuaalsuse teljel ning nende kategooriate stabiilsust ja jäikust. Lähtutakse essentsialistlikust käsitlusest, mille kohaselt on seksuaalne orientatsioon kaasasündinud, mitte ühiskonnas sotsialiseerimisprotsessi kaudu vormitud. Samuti käib selle lähenemisega sageli kaasas arusaam seksuaalsusest, mille aluseks on mitte niivõrd seksuaalsed praktikad, vaid fikseeritud seksuaalne orientatsioon ja sellel põhinev identiteet (Richardson 2000: 118).

Taalise (ka strateegilistest kaalutlustest lähtuva) essentsialistliku identiteedipoliitika ning LGBT kategooriate puhul on eelkõige akadeemilised uurijad (eelkõige *queer*-teoreetilised lähenemised, vt järgmine lõik) problemaatilise aspektina välja toonud selle lähtumise jäigast binaarsest soosüsteemist ning selle süsteemi taastootmise: „kui me räägime lesbideest, siis räägime bioloogilistest naistest, kes eelistavad seksuaalsuhteid bioloogiliste naistega; kui geidest, siis bioloogilistest meestest, kes loovad seksuaalsuhteid meestega; ning biseksuaalsete puhul on oluline, et nad näevad nii mehi kui ka naisi potentsiaalsete seksuaalpartneritena” (Roosalu, Aavik & Tiidenberg 2014: 16). Ka transsoolisuus eeldab sageli soolise kaheksjaotumise tunnustamist ja identifitseerumist ühe sooga. Kuigi LGBT inimeste identiteedid ning praktikad aitavad heteronormatiivsust õõnestada, jääb seejuures suuresti vaidlustamata binaarne soosüsteem, kuna jaotus LGBT kätkeb endast jaotust fikseeritud kategooriatesse. Seda jaotust aitavad vaidlustada *queer*-teooria ning *queer*-identiteedid.

Mõistet *queer*³ (Q) on senises kirjanduses ja avalikus diskursuses kasutatud mõnevõrra erinevas tähenduses. Termin *queer* all mõtleme käesolevas uuringus teoreetilist lähenemist (*queer*-teooria) ning identiteete (*queer*-inimesed), mis problematiseerivad LGBT kategooriaid, mida nähakse jäikade ja fikseeritutena. *Queer*⁴ on termin, mis „esindab erinevaid seksuaalseid orientatsioone, sooidentiteete ja nende inimeste eluviise, kes pole tingimata hetero- või soonormatiivsed; ka ühisnimetaja inimestele, kes ei soovi end mingi kindla definitsiooniga siduda“ (Eesti Gei Noored infovoldik). Näiteks võivad siia kuuluda inimesed, kes määratlevad end androgünsetena, mitmesoolistena jne.

³ Termin *queer* kohta on mõnel pool eestikeelse vastena kasutatud sõna „kväär”, kuid enamasti kasutatakse ingliskeelset terminit tsitaatsõnana kaldkirjas.

⁴ Inglise keeles kasutatakse sageli ka terminit *genderqueer*, sellega on seotud termin *non-binary (gender)*, mis tähistab erinevaid mittebinaarseid sooidentiteete.

Queer-teooria uurib väljapoole heteronormatiivsust jäävaid seksuaalseid praktikaid ja identiteete, keskendudes muuhulgas seksuaalsuse ja soo kategooriate omavahelistele suhetele ning tuues nähtavale ning vaidlustades hetero- ja soonormatiivsust ühiskonna baasstruktuurides ja erinevates eluvaldkondades. *Queer*-teoreetilised perspektiivid kerkisid esile 1990ndate alguses Lääne feministlikes ja soouuringutes (vt nt Judith Butler, Jack Halberstam) ning on oluliselt mõjutatud sotsiaalkonstruktivistlikest seksuaalsuse käsitlustest (nt Foucault), mille kohaselt on seksuaalsed ja soolised identiteedid sotsiaalselt ja ajalooliselt spetsiifilised nähtused ning postmodernistlike lähenemiste järgi ka fragmenteerunud ja voolavad (Richardson 2000: 118, 121). *Queer*-teoreetilised lähenemised näevad ka transsoolisuses võimalust hängustada kategooriate mees ja naine jätku piire, võimaldades liikumist ühest teise. Seega, transsoolisus sümboliseerib kategooriate ebastabiilsust (Hines & Sanger 2010:2).

Tunnustamaks *queer*-identiteete ja kaasates ka Q-inimeste kogemusi, tähistame käesolevas uuringus sihtgruppi läbivalt akronüümiga LGBTQ. Võib öelda, et Q-identiteet võib olla LGBT määratlustest mitmetes sotsiaalsetes kontekstides isegi enam marginaliseeritud. Kui LGBT inimesed konstrueerivad end enamasti binaarse soo- ja sellega seotud seksuaalsussüsteemi raames – homo- või biseksuaalsete naiste või meestena – siis paljud *queer*-inimesed vaidlustavad seda jaotust, soovimata end sellesse süsteemi paigutada. Üheks oluliseks vaidlustamise viisiks võib olla soovimatus end defineerida naise või mehena ja/või sellega seotult oma seksuaalset identiteeti LGB kategooriate raames mõtestada. Q-inimeste kogemused on heaks näiteks selle kohta, kuidas binaarne soosüsteem ning sellega kaasnev heteronormatiivse seksuaalsuse norm, mida heteroseksuaalsed *cis*-soolised inimesed⁵ käsitlevad iseenesestmõistetavana, on (vaikimisi) üheks oluliseks ühiskonna alustalaks. Q-inimestel võib seetõttu olla keeruline suhestuda paljude institutsioonide ja organisatsioonidega ning tulla toime argiolukordades, mis eeldavad vaikimisi, et kõik inimesed määratlevad end meeste või naistena.

2.2. INTERSEKTSIONAALSUS EHK TUNNUSTE PÕIMUMINE

Lähtume uuringus läbivalt interseksionaalset lähenemisest. Interseksionaalsus on saanud teoreetilise ja metodoloogilise paradigmana pea lahutamatuks osaks tänapäeva feministlikust uurimisest. Interseksionaalse lähenemise järgi ei tohiks ebavõrdsuse uurimisel sotsiaalselt konstrueeritud identiteedi- ja eristuskategooriaid – sugu, vanus, klass, seksuaalne orientatsioon, etnilisus, rass jne – käsitleda eraldiseisvatena, vaid omavahel põimunutena. Üks kategooria saab tähenduse suhestudes teis(t)ega (Shields 2008, 302–303) ning marginaliseeritus või privilegeeritus, mida inimesed erinevates sotsiaalsetes kontekstides kogevad, põimuvad unikaalseteks kogemusteks, mis ei ole kumulatiivsed ning mida ei saa lahutada (Browne & Misra 2003: 448; Bagilhole 2009: 50). Seega tähendab interseksionaalsus soo, rassi ja teiste parasjagu relevantsete kategooriate omavahelist suhestumist indiviidide eludes, kuid ka laiematel ühiskondlikel tasanditel, näiteks sotsiaalses praktikas, institutsionaalses korralduses ja kultuuriideoloogiates, ning nende vastastikmõju võimusuhtega mikrotasandil (Davis 2008: 68).

Käesoleva uuringu kontekstis tähendab interseksionaalsuse perspektiivi kasutamine läbivat arvestamist asjaoluga, et seksuaalsus ja/või sooline identiteet ei pruugi olla alati igas olukorras LGBTQ inimeste jaoks kõige olulisem identiteeditahk, kuna kuuluvad samal ajal ka teistesse sotsiaalsetesse kategooriatesse, sealhulgas sugu, etnilisus, vanus jne, ja identifitseerivad end nendega ning need ristumised vormivad nende kogemusi LGBTQ inimestena. Interseksionaalse perspektiivi abil saab mõista kogemuste unikaalsust ning privilegeeritust ja marginaliseeritust LGBTQ inimeste seas.

⁵ *Cis*-soolised ehk paiksoolised inimesed on need, kelle sooidentiteet ühtib nende sünnipärase bioloogilise sooga ehk inimesed, kes ei ole transsoolised (selle kategooria alla paigutub enamik inimesi).

Varasemad LGBTQ inimeste kogemustele keskenduvad uurimused Eestis on valdavalt vaikimisi käsitlenud eestlastest LGBTQ inimeste kogemusi, representeerides neid Eesti kontekstis universaalsetena. Seejuures on tähelepanuta jäetud venekeelsete inimeste unikaalsed kogemused. Käesoleva uuringu kontekstis on oluline keskenduda etnilisusele ja selle ristumisele LGBTQ kategooriatega. Varasemad uuringud osutavad, et muu kui eesti emakeelega inimesed tajuvad diskrimineerimist teravamalt ning neil on diskrimineerimisega tunduvalt enam kokkupuuteid kui end eestlastena identifitseerivad inimesed (Kallas jt 2013: 47). Kuigi käesolev uuring ei võimalda süstemaatiliselt võrrelda erinevalt positsioneeritud LGBTQ inimeste kogemustesi, on eesmärgiks saada süvitsi sissevaade ka selliste LGBTQ inimeste kogemustesse, kes ei paikne teiste kategooriate mõttes normatiivsel positsioonil (näiteks vanemaealised, noored, maal elavad, vene keelt kõnelevad). Seal kus relevantne, toome välja erinevalt positsioneeritud LGBTQ inimeste kogemuste eripärad.

2.3. ISIKLIK ON POLIITILINE: SEKSUAALSUS JA KODANIKUÕIGUSED

Tänapäeva ühiskondades on järjest olulisemateks saanud debatid inimeste õiguste üle otsustada oma elude, kehade, identiteetide, emotsioonide jm üle. Akadeemilises kirjanduses on kerkinud esile lähenemised, mis rõhutavad nende protsesside puhul era- ja avaliku sfääri põimumist, seda on mõtestatud intiimsete kodanikuõiguste (*intimate citizenship*) mõiste kaudu (Plummer 2003; Oleksy 2009). Selle kaudu selgitatakse, kuidas inimeste argiotsused ja -tegevused erasfääris põimuvad avalike institutsioonide ja riikliku poliitikaga (Oleksy 2009: 4). Ühtlasi redefinieeritakse kodanik olemise mõistet, paigutades selle individuaalsete kogemuste konteksti (samas: 5). Selle lähenemise raames on näiteks ühendatud seksuaalsuse käsitlused kodanikuks olemise ja kodanikuõiguste (*citizenship*) mõistega (vt nt Richardson 2000, 2015; Lambevski 2009). Nende käsitluste keskne mõiste on kodanik olemine, mis põhineb seksuaalsusel (*sexual citizenship*). Mõistet on senises kirjanduses käsitletud mõnevõrra erinevalt, kuid üldjuhul on eesmärgiks saada aru, kuidas kodanikuõiguste idee ning kodanik olemine suhestub seksuaalsusega, täpsemalt, kuidas antakse või piiratakse sotsiaalsete gruppide õigusi tulenevalt nende seksuaalsusest ja identiteedist (Richardson 2015). Kui traditsioonilised kodanik olemise ja kodanikuõiguste käsitlused keskenduvad peaaegu eranditult vaid avalikule sfäärile, siis lähtutakse siin arusaamast, et inimeste individuaalsed, sageli erasfääri jäävad praktikad on samuti oluline alus kodanik olemisel. Just nagu kodaniku mõiste ja kodanik olemine on ajalooliselt vaikimisi baseerunud arusaamadest soost, rassist ja klassist, põhineb see ka normatiivsetel eeldustel seksuaalsuse kohta (Richardson 2015).

Seksuaalõigusi võib mõista kui õiguste süsteemi või kogumit, mis sisaldab endas käitumise, identiteedi ja suhetega seotud õiguste nõudeid (Richardson 2000: 128). Seksuaalõiguste (*sexual rights*) hulka võiksid selle käsitluse järgi näiteks kuuluda õigus moodustada heteronormatiivsusest väljapoole jäävaid (seksuaal)suhteid ning õigus sellele, et riik ja riiklikud institutsioonid tunnustaks neid suhteid; naiste seksuaalne autonoomia; õigus abielluda samast soost inimesega; õigus seksuaalsel orientatsioonil põhinevale eneseväljendusele/identiteedile avalikus ruumis (samas). Seksuaalõigused on sageli soolistatud (nt naiste õigus reproduktiivsele enesemääratlusele).

Seksuaalõiguste mõtestamine kui üks oluline kodanikuõiguste komponent teenib eesmärki saavutada riigi tunnustus heteronormatiivsusest väljapoole jäävatele identiteetidele ja praktikatele – seda protsessi on nimetatud ka suhete demokratiseerimiseks (Lambevski 2009: 2). Seksuaalsuse kategoorial põhinev kodanikuõiguste mõiste hägustab binaarset jaotust: avalik vs. erasfäär, näidates, kuidas seksuaalsus ja seksuaalsed identiteedid ei kuulu kunagi vaid erasfääri.

Õiguste nõudmine toimub endiselt avalikus sfääris ja avaliku ruumi kaudu. See tähendab, et õiguste nõudmise protsessis osalemine on suuresti raskendatud neil, kelle ligipääs on sellesse ruumi piiratud – nii formaalselt kui mitteformaalselt, näiteks stigmatiseerimise või mõnes riigis koguni kriminaliseerimise kaudu end gei või lesbina avalikult identifitseerides. Seega on kapist väljas olek ning nähtavus avalikus ruumis õiguste nõudmisel ja nende üle läbirääkimisel võtmetähtsusega (Richardson 2000: 120). Samas

aga ei soodusta kõik sotsiaalsed kontekstid nende õiguste nõudmise aluseks olevat kapist väljatulekut – näiteks esineb Eestis LGBTQ inimeste suhtes stereotüüpset, kohati vaenulikku suhtumist ja ebavõrdset kohtlemist (vt peatükk 3). Käesoleva uuringu üks eesmärk on selgitada välja, kuidas tajuvad LGBTQ inimesed ise avalikku ja privaatset ruumi, milles kapist väljatuleku otsus tehakse ja kapist välja tullakse.

2.4. MIKROAGRESSIOONID

Käesolevas uuringus on vaatluse all LGBTQ inimeste positiivsed ja negatiivsed kogemused eri elusfäärides seoses oma seksuaalse orientatsiooni ja/või transsoolise identiteediga. Mõningaid esile toodud negatiivsed kogemusi võib käsitleda ebavõrdse kohtlemise või diskrimineerimisena seaduslikus tähenduses. Samas aga jääb enamik jutustatud kogemustest seaduses defineeritud ebavõrdse kohtlemise määratlustest väljapoole. Kuigi sellised kogemused on väga eripalgelised ning hõlmavad mitmesuguseid juhtumeid, on senises kirjanduses neid kirjeldatud ühisnimetajaga, milleks on mõiste „mikroagressioonid“ (ingl *microaggressions*). See mõiste pärineb rassiuuringute valdkonnast, kus seda on kasutatud selleks, et mõista nende inimeste igapäevakogemusi, kes jäävad väljapoole kategooriat „valge“. Viimastel aastatel on aga mõistet hakatud järjest enam kasutama ka teiste marginaliseeritud gruppide kogemuste kirjeldamiseks, sealhulgas soo- ja seksuaalsuse uuringute valdkonnas.

Mikroagressioonide näol on tegemist igapäevasituatsioonides esinevate verbaalsete ning mitteverbaalsete märkuste, vihjete või solvangutega, mis annavad edasi vaenulikke, halvustavaid või negatiivseid sõnumeid inimestele vaid nende kuulumise põhjal mõnda marginaliseeritud ühiskonnagruppi (Sue 2010: 3), näiteks LGBTQ inimeste hulka.

Selliseid sõnumeid edastatakse mitmel viisil: tegu võib olla näiteks nalja vormis, žesti, pilgu, hääletooni kaudu esitatuga. Enamasti on tegemist vaevu hoomatavate (ingl *subtle*) väljendustega, mis on tahtlikud või tahtmatud (Sue 2010). Taolisi LGBTQ inimestele suunatud mikroagressioone on nimetatud ka heteroseksistlikuks keelekasutuseks (Nadal jt 2010; Sue 2010; Woodford jt 2013). Nende väljenduste taga peitub vaikimisi kehtiv arusaam, mille kohaselt on heteroseksuaalsus eelistatud ja normaalne orientatsioon ning homoseksuaalsus kõrvalekalle ja seega taunitav.

Kuna igat üksikut mikroagressiooni iseloomustab enamasti vaevuhoomatavus või ebamäärasus, võib neid igas vastavas olukorras olla keeruline tuvastada ja vaidlustada. Seega käsitletakse mikroagressioone mitte ühekordse sündmusena, vaid mitme korduva olukorra akumuleerumisena. Kõik mikroagressioonid kokku aitavad kaasa nende adressaadi jaoks vaenuliku õhkkonna ning segadustunde tekkimisele (Shelton & Delgado-Romero 2013: 59). Mikroagressioonide tagajärjed ulatuvad kaugemale konkreetsest intsidendist, näiteks võivad ohvrid nende tulemusena tunda segadust, viha, madalat enesehinnangut (samas: 60).

Mikroagressioonid erinevad nn traditsioonilistest diskrimineerimise vormidest. Viimased esinevad enamasti otsesel kujul, neid viiakse läbi teadliku kavatsusega ohvrile kahju põhjustada. Neid on enamasti lihtne ära tunda, näiteks kuuluvad siia hulka LGBTQ inimeste aadressil otseselt väljendatav füüsiline vägivald ja solvanguid. Selliste diskrimineerimise vormide vastu on võimalik astuda juriidiliste vahendite abil, kuid mikroagressioonide vastu on keerulisem reageerimismehhanisme ja strateegiaid tuvastada ja rakendada (samas). Mikroagressioonide tuvastamise teeb keerukaks ka asjaolu, et sageli edastavad neid pahaaimamatult peamiselt heade kavatsustega inimesed, kuid kellel on teatud hoiakud ja eelarvamused (Shelton & Delgado-Romero 2013: 59).

2.5. AKULTURATSIOONISTRATEEGIAID, SOTSIAALNE STIGMA JA VÄHEMUSE STRESS

Akultuuratsiooniastategiana (Berry 1997; Cox jt 2010) võib käsitleda mistahes vähemusrühma liikme valitud kohanemistaktikat enamusrühma esindajate seas, kusjuures selles kontekstis peetakse oluliseks kaht dimensiooni: ühelt poolt – lojaalsust oma vähemusrühmale ja teiselt poolt – lojaalsust enamusrühmale.

Kasutades akultuuratsiooniastategiate lähenemist, et mõtestada ja selgitada LGBTQ inimeste kui kapist välja astumist kaaluva vähemuse valikuid ühiskonnas, võiks valitseva enamusena käsitleda domineerivalt heteronormatiivset sotsiaalset ruumi. Lojaalsust oma rühmale võib LGBTQ kontekstis mõista kui enesele kindlaks jäämist, oma orientatsioonile ja eelistustele vastava eluviisi valikut ja n-ö kapist välja tulekut, aga ka valmidust seista oma õiguste eest. Lojaalsust oma rühmale võib LGBTQ kontekstis mõista kui enesele kindlaks jäämist, oma orientatsioonile ja eelistustele vastava eluviisi valikut ja nõ kapist välja tulekut, aga ka valmidust oma õiguste eest seismiseks. Lojaalsust enamusrühmale võib selles kontekstis mõista kui valitseva heteronormatiivse raamistiku aktsepteerimist, aga ka oma vähemusliku orientatsiooni ja eelistuste varjamist ja taunimist või isegi täielikku loobumist oma enesemääratlemisega seonduvate õiguste taotlemisest. Seejuures ei ole need kaks lojaalsust olemuslikult vastanduvad, vaid korraga tuleb vähemuse esindajal end paigutada mõlema dimensiooni suhtes. Niisiis on LGBT rühma kuuluval vähemuse esindajal võimalik valida strateegiaks kas **assimileerumine** (lojaalsus ainult enamusrühmale), **integreerumine** (lojaalsus nii enamusrühmale kui ka oma vähemusrühmale), **eraldumine** ehk separatism (lojaalsus ainult oma vähemusrühmale), või **marginaliseerumine** ehk tõrjutus (distantseerumine nii enamusrühma väärtustest kui ka oma vähemusrühmale iseloomulikust). Seejuures osutavad erinevate vähemusrühmade kohta tehtud uuringud, et just integreerumine – mudel, kus ollakse korraga lojaalne nii enamusrühmale kui ka vähemusrühmale – on kõige soodsama psühholoogilise mõjuga indiviidi toimetulekule.

Individaalse strateegia valimisel mängib rolli peale individuaalsete eelistuste ja ressurssidele – st sellele, kui palju võimu, seejuures nii materiaalselt, kultuurilist kui (ja eriti!) sümbolset kapitali konkreetsel vähemusrühmal enamusrühma silmis on, ja vastupidi – just see, millisena tajutakse enamusrühma suhtumist. Samas on ka enamusrühmas kõigi nelja lõimumisstrateegia esindajaid. Leidub nii neid, kes on nõus oma traditsioonilistest, hegemoonilistest hoiakutest loobuma vähemuste ülimuslikuks hindamise kasuks; neid, kes sooviksid nii heteronormatiivsete kui ka LGBTQ väärtuste kandjate rahulikuks ja vastastikku respekterivat koeksisteerimist; neid, kes sooviksid n-ö „tagasipöördumist” traditsiooniliste hegemoonilise maskuliinsuse väärtuste poole ja täielikult ignoreerida LGBTQ inimeste olemasolu ja õigusi (ja suhelda ainult omasugustega); ja neid, kes õieti ei hooli ei ühest ega teisest väärtusraamistikust, kas siis seepärast, et soo ja seksuaalsuse temaatika ei tundu piisavalt tähtis või piisavalt hea alus õigusi laiendada. Vastavalt sellele, kui suur on erinevate tõekspidamistega inimeste osakaal, võib eristada nelja tüüpi ühiskondi. **Ühetaoline** ühiskond taotleb kõigi vähemusrühmade sulandumist domineerivasse rühma ja indiviididelt eeldatakse pigem assimileerumist. **Eraldusjoontega** ühiskonnas eri rühmad peaaegu kokku ei puutu ning vähemusrühma esindajad suhtlevad pigem isekeskis. **Ühendavas** ühiskonnas on erinevad vähemusrühmad võrdselt aktsepteeritud ja hinnatud ning inimesi julgustatakse valima just integreerumisstrateegiat. Viimaks, **tõrjuvas** ühiskonnas vähemusi ei aktsepteerita ning need ei ole enamusele ega ka teistele vähemusrühmade esindajatele nähtavad.

Mõistega vähemuste stress (*minority stress*) kirjeldatakse teatud vähemusgruppide liikmetele omast püsivalt kõrget stressi taset (Meyer 2003), mis tuleneb nende stigmatiseeritud sotsiaalsest positsioonist. Sotsiaalse stigma mõiste võttis kasutusele Erving Goffman (1986), tähistades sellega sotsiaalset häbimärgistamist teatud normidest kõrvalekaldumise korral. Heteronormatiivses ühiskonnas on (kapist välja tulnud) LGBTQ inimesed paljudes olukordades stigmatiseeritud staatuses.

Vähemuste stressi põhjustavad kahte liiki stressorid – välised ja seesmised. Välisteks stressoriteks on vähemusgruppi kuulumisega seotud tõrjumine, vaenulikud eelarvamused (mida võidakse edastada näiteks mikroagressioonide vormis), diskrimineerimine, avalik sildistamine, õiguste puudumine jne. Sisemised stressorid tekivad kokkupuutes välise stressoriga. Sisemisteks stressoriteks võivad olla

omaksvõetud homonegatiivsus ning heteroseksism: näiteks domineerivate heteronormatiivsete kultuuriliste stereotüüpide näol, alateadlikud ja teadlikud negatiivsed hoiakud homoseksuaalsuse suhtes (Pinel 1999) – ootus, et teised inimesed suhtuvad sinusse ja kohtlevad sind, toetudes negatiivsetele stereotüüpidele sinu grupi kohta. Seesmisel stressorid tekitavad püsiva pingeseisundi, valveloleku, ärevuse, millega võib kaasneda oma identiteedi varjamine (kapis olek) ning ka negatiivne suhtumine oma vähemusgruppi.

Vähemustele omane kõrge stressi tase on seotud alanenud heaolutunde, madala enesehinnangu, tervise halvenemise ja käitumishäiretega. Stressi taset võivad alandada oskuslikud kohanemise ja akulturatsiooni strateegiad (vt Cox jt 2010; Berry 1997), mille puhul on olulised sotsiaalne tugi indiviidi tasandil ning vähemuste diskrimineerimise ja negatiivsete eelarvamuste vastased meetmed ühiskonna tasandil.

3. KONTEKSTUAALNE TAUST

Euroopa Liidu liikmesriikides on LGBTQ inimeste olukord üsnagi erinev – mõnes riigis (nt Taani, Holland, Prantsusmaa) on samasoolistele paaridele juriidiliselt tagatud samasugused õigused kui heteroseksuaalsetele (õigus abielluda, lapsi adopteerida), samas, spektrumi teises otsas on riigid, kus need õigused puuduvad ning ei ole ka seadusi, mis kaitsevad LGBTQ inimeste diskrimineerimise eest kõigis eluvaldkondades (nt Läti, Eesti, Bulgaaria).

Eesti kuulub nende maailma riikide hulka, kus LGBT inimeste õiguskaitse järk-järgult paraneb (Pelz 2015). Võrreldes paljude lääneriikidega on Eestis LGBT õiguste tagamine aga endiselt lapsekingades. Samas, post-sotsialistlike ja endiste Nõukogude Liidu riikide seas paistab Eesti silma suurema liberaalsuse poolest suhtumises LGBT temaatikasse. Võrdlev kokkuvõtlik tabel LGBT inimeste õiguslikust olukorrast Eestis ja naabermaades on esitatud lisa 3.

Seda, kuidas LGBTQ inimesed kirjeldavad oma kokkupuudet õigussüsteemi, riigi ja avaliku diskussiooniga seoses kooseluseaduse, vihakõne ning teiste seotud teemadega, käsitleme alapeatükis 5.7. Käesolevas peatükis aga anname ülevaate seadusandlusest, mis reguleerib LGBT inimeste õigusi ning vastavast õiguspraktikast. Samuti teeme kokkuvõtte LGBT inimeste olukorda ja heaolu käsitlevatest uuringutest, mis on Eestis viimastel aastatel tehtud.

3.1. LGBT INIMESTE ÕIGUSKAITSE EESTIS

Eesti kuulub nende ELi liikmesriikide hulka, kus LGBTQ õiguste edendamine on võrreldes vanade ELi riikidega mahajäänud. Näiteks ei ole käesoleva uuringu ilmumise ajal veel vastu võetud kooseluseaduse rakendusakte, mis hõlbustaksid samasoolistel paaridel registreerida oma kooselu ning seeläbi kasutada heteroseksuaalsete abielus paaridega sarnaseid õigusi.

3.1.1. DISKRIMINEERIMISE KEELD

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 12 keelustab diskrimineerimise rahvuse, rassi, nahavärvuse, soo, keele, päritolu, usutunnistuse, poliitiliste või muude veendumuste, samuti varalise ja sotsiaalse seisundi või muude asjaolude tõttu. Põhiseaduslik mittediskrimineerimise põhimõte kordub ka mõnes muus seaduses.

Alates 1. jaanuarist 2009 kehtib Eestis võrdse kohtlemise seadus (VKS), mis kaitseb diskrimineerimise eest rahvuse, rassi, nahavärvuse, usutunnistuse või veendumuste, puude või seksuaalse sättumuse alusel. Siiski on seaduse mõju LGBT inimestele piiratud. VKS § 2 sätestab seaduse kohaldamisala, mis erineb vastavalt diskrimineerimise alusele. Kui diskrimineerimine rahvuse (etnilise kuuluvuse), rassi või nahavärvuse tõttu on keelatud muuhulgas sotsiaalhoolekande-, tervishoiu- ja sotsiaalkindlustusteenuse, sealhulgas sotsiaaltoetuste saamisel, hariduses ning avalikkusele pakutavate kaupade ja teenuste, sealhulgas eluaseme kättesaadavuses, on kaitse diskrimineerimise eest seksuaalse sättumuse alusel just eelnimetatud valdkondade võrra kitsam.

Sotsiaalministeerium on koostanud väljatöötamise kavatsuse (VTK) võrdse kohtlemise seaduse muutmiseks selliselt, et see tagaks kaitse diskrimineerimise eest seksuaalse sättumuse, veendumuste, vanuse ja puude tõttu ka väljaspool töövaldkonda, st hariduses, sotsiaalvaldkonnas, tervishoius ja kaupade ja teenuste kättesaadavusel. Sellega on kaua oodatud võrdse kohtlemise seaduse muutmise diskrimineerimistunnuste ühtlustamiseks alanud, kuid enne 2017. aastat pole ilmselt seadusemuudatust oodata (Talalaev 2014).

Eesti töandjatel on seadusest tulenev otsene kohustus järgida võrdse kohtlemise põhimõtet, sh seksuaalse sättumuse alusel. Töölepinguseaduse (TLS) § 3 sätestab võrdse kohtlemise põhimõtte

järgmiselt: „Tööandja peab tagama töötajate kaitse diskrimineerimise eest, järgima võrdse kohtlemise põhimõtet ning edendama võrdõiguslikkust vastavalt võrdse kohtlemise seadusele ja soolise võrdõiguslikkuse seadusele.“

3.1.2. VAENU ÕHUTAMISE KEELD

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 12 keelustab vaenu õhutamise: „Rahvusliku, rassilise, usulise või poliitilise vihkamise, vägivalda ja diskrimineerimise õhutamine on seadusega keelatud ja karistatav. Samuti on seadusega keelatud ja karistatav õhutada vihkamist, vägivalda ja diskrimineerimist ühiskonnakihtide vahel.“

Seda kinnitab ka karistusseadustiku § 151, mis kriminaliseerib muuhulgas ka homofoobsed avaldused: „Tegevuse eest, millega avalikult on kutsutud üles vihkamisele, vägivaldale või diskrimineerimisele seoses rahvuse, rassi, nahavärvi, soo, keele, päritolu, usutunnistuse, seksuaalse sättumuse, poliitiliste veendumuste või varalise või sotsiaalse seisundiga, kui sellega on põhjustatud oht isiku elule, tervisele või varale, ...“

Samas ei ole antud sätet seksuaalse sättumusega seotud vihkamise, vägivalda ja diskrimineerimisega seotud praktikas rakendatud, mistõttu selle efektiivsust adekvaatselt hinnata ei ole võimalik või puudub sellel sätel üldse mõju (Diskrimineerimine 2007).

2012. aastal algatas Justiitsministeerium karistusseadustiku vaenu õhutamise paragrahvide muutmise. Ühelt poolt nõuab seda Euroopa Liit⁶, teisalt on praegu kehtiva sõnastuse järgi vaenu õhutamise alus tekitatud reaalne oht, mida aga on tihti keerukas tõendada ja seega ei ole kehtiv sõnastus leidnud rakendamist kohtupraktikas. Vaenu õhutamise paragrahvide muutmiseks on algatatud laiapõhjaline arutelu Justiitsministeeriumi korraldatud ümarlaudadel. Seaduseelnõus on vaenulikkus kannatanu vastu tema seksuaalse sättumuse või sooidentiteedi tõttu määratletud karistust raskendava asjaoluna, mis tähendab, et ka politsei peab hakkama koguma statistikat kuriteo motiivides leiduva vaenulikkuse kohta (Talalaev 2012).

2015. aastal jõudis vihakõne kriminaliseerimise kavatsus ühiskondliku kokkuleppeni – 2015. aasta aprillis sõlmitud valitsuslepe deklareeris seda kui edasilükkamatut vajadust. Peamine muudatus, mis karistusseadustikku on seoses vihakõnega plaanitud, on see, et kui süüteo toimepanekul on lähtunud kannatanu sotsiaalsetest tunnustest, sealhulgas seksuaalsest orientatsioonist, on see karistuse määramisel raskendav asjaolu. Kuriteoks liigitub ka avalik tegevus, millega kutsutakse üles vaenule või vägivaldale inimeste vastu nende tunnuste alusel.

3.1.3. SAMASOOLISTE PAARIDE ÕIGUSED

Samast soost inimeste vahelised seksuaalsuhted dekriminaliseeriti Eestis 1992. aastal. Käesoleva uuringu valmimise ajaks ei ole Eestis võimalik sõlmida samast soost isikute vahelisi abielusid, samuti ei tunnusta riik välisriikides sõlmitud samasooliste paaride abielusid. Perekonnaseaduse § 10 lõige 1 sätestab, et abielu on tühine, kui abielus on samast soost isikud.

See toob kaasa ka võimalikke probleeme isikute vaba liikumise põhimõtte rakendamisel Euroopa Liidus. Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivi 2004/38/EÜ artikli 3 lõike 2 punktiga b ette nähtud nõude hõlbustada liikmesriiki sisenemist ning liikmesriigis elamist isiku partnerile, „isik, kellel on Euroopa Liidu kodanikuga tõendatud püsiv ja faktiline kooselu“ implementeeritus Eesti õigussüsteemi on kaheldav (Diskrimineerimine 2007).

⁶ Eestil on Euroopa Liidu liikmena 2008. aasta raamotsusest nr 2008/913/JSK tulenevalt kohustus muuta vaenu õhutamine karistatavaks.

Alates 1. jaanuarist 2016 jõustus Eestis kooseluseadus. Kooseluseadus võimaldab kahel täisealisel inimesel oma kooselu õiguslikult registreerida, see õigus laieneb nii samast soost kui ka eri soost paaridele. Samasoolistele paaridele on see ainus võimalus oma kooselu registreerida, pakkudes seega neile olulist riigipoolset kaitset ja tunnustust. Kooseluseadus võimaldab peresisest lapsendamist, andes samasooliste vanematega peredele, kus kasvab laps, võimaluse pere sees peres kasvav laps teisel registreeritud elukaaslasel lapsendada. Sellega on oluliselt parandatud neis peredes kasvavate laste turvalisust (Talalaev 2014). Siiski, kooseluseaduse täies mahus jõustumiseks ja rakendamiseks on vaja vastu võtta selle rakendussätted, mida käesoleva uuringu ilmumise ajaks ei ole veel tehtud.

Lisaks kooseluseadusele on uuringu ilmumise ajaks algatatud paarkonnaseaduse eelnõu. See seadus reguleerib peamiselt varasuhteid ja ei taga samasooliste paaride lastele samaväärset kaitset, mis on avatud erisooliste paaride (sest neile on avatud abieluga seotud õigused) lastele. Seaduse sihtgrupp selle eelnõu koostamise protsessi kaasatud ei ole olnud ja uuringu ilmumise ajaks ei ole LGBT esindusorganisatsioonid eelnõud ka toetanud.

3.1.4. TRANSSOOLISTE INIMESTE ÕIGUSED

Transsooliste inimeste õigusi ja soo korrigeerimise protsessi reguleerib mitu seadust ja määrust. Õigusaktide paljusus võib raskendada transsoolistel inimestel oma õigustest ja kohustustest ülevaate saamist (Diskrimineerimine 2007).

Vastavalt Eestis kehtivale tervishoiukorralduse seaduse paragrahvi 14 punkti 5 ja rahvatervise seaduse paragrahvi 8 lõike 1 punkti 6 alusel ning tulenevalt asjaolust, et Eestis ei ole seadusega kehtestatud piiranguid soovahetuseks, on transsoolistel inimestel võimalik soovahetamise taotlusega pöörduda Sotsiaalministeeriumi poole. Soo korrigeerimise protsessi alustamiseks tuleb läbida arstlik ekspertiisikomisjon⁷. Transsooliste inimeste kogemusi soo korrigeerimise protsessiga seoses käsitleme peatükis 5.4.5.

Tulenevalt Eestis kehtivast seadusandlusest, võivad transsoolised inimesed ja nende partnerid kokku puutuda probleemiga, mille kohaselt muutub lähtuvalt perekonnaseadusest tühiseks abielu, kus üks osapool teeb abielu kestel läbi soo korrigeerimise protsessi. 2013. aastal valmis perekonnaseaduse muudatuste eelnõu, mis näeb ette, et sellisel juhul jääksid kehtima kõik enne tühisuse aluse ilmumist (st juriidilise soo muutmisega) tekkinud õigused ning kokkulepped.

3.2. LGBT⁸ INIMESTE OLUKORD JA HEAOLU EESTIS EELNEVATE UURINGUTE PÕHJAL

LGBTQ inimeste juriidilise olukorraga käib enamasti kaasas ka ühiskondlik suhtumine – neis riikides, kus seadusandlikul tasandil on LGBTQ inimeste õigused tagatud, on neisse ka soovim ühiskondlik suhtumine. LGBTQ õiguste tagamise ja ühiskondliku suhtumise osas neisse räägitakse Euroopas nn Ida-Lääne lõhest (Csaky 2014) või kultuurisõjast LGBT küsimuses (Štulhofer & Rimac 2009), kus uued, peale 2004. aastat liitunud (postsotsialistlikud) riigid on selles küsimuses nn vanadest ELi liikmesriikidest tunduvalt mahajäänud, üksikute eranditega (vt Tšehhi) (Csaky 2014; Štulhofer & Rimac 2009). Põhjuseks näetakse konservatiivsete ja/või religioossete poliitiliste jõudude olemasolu

⁷ Soovahetuse arstlike toimingute ühtsed nõuded, <https://www.riigiteataja.ee/akt/91001>.

⁸ Eelmistes Eestis läbi viidud uuringutes on keskendutud LGBT kategooriatele, pööramata seejuures tähelepanu end Q kategooria kaudu määratlevatele inimestele. Seetõttu kasutame käesolevas peatükis eelnevatele uuringutele viidates akronüümi LGBT.

postsotsialistlikes Euroopa riikides (samas). Mitu autorit leiab, et EL ei ole suutnud avaldada nendele riikidele piisavat mõju, et olukord paraneks (vt nt Pelz 2014).

Viimasel kümneks aastal Eestis läbi viidud LGBT temaatikat käsitlevad uuringud võib laias laastus jaotada kaheks. Esiteks need, mis keskenduvad Eesti inimeste hoiakute kaardistamisele LGBT inimeste suhtes ja teiseks need, mis käsitlevad LGBT inimeste enda kogemusi ja hinnanguid eri eluvaldkondades. Üldistatult võib väita, et LGBT inimesi käsitlevad uuringutulemused osutavad (European Union Agency for Fundamental Rights 2013; LGBT-teemaline avaliku arvamuse uuring 2012, 2014), et eestimaalased näitavad endiselt LGBT inimeste suhtes üles teatud määral umbusku, hirmu ja ka halvustavat suhtumist. Ka 2013. aasta soolise võrdõiguslikkuse monitooringu (SVM) tulemuste põhjal võib niimoodi väita. SVM tulemused viitavad sellele, et heteronormatiivsus on endiselt Eesti domineeriv hoiakusüsteem: valitsev ühiskondlik norm sätestab traditsiooniliselt naiselikud naised ja hegemooniliselt mehelikud mehed ainsate sotsiaalselt elujõuliste rollidena (Tiidenberg 2014: 105). Heteronormatiivsest ideoloogiast lähtuvalt esineb eestimaalaste hulgas LGBT inimeste suhtes ebavõrdset kohtlemist ja halvustamist, nii käesolevas käesolevas uuringus käsitletud kui ka mitmes teises eluvaldkonnas. Näiteks, töandjana võtaks inimese olenemata tema seksuaalsest sättumusest tööle 73% ja transsoolise värbaks 65% eestimaalastest. Samas ei tahaks 62% Eesti elanikest, et Eesti riigijuht oleks LGBT inimene (Roosalu 2013). Vaid 26% Eesti inimesi arvab, et geidel ja lesbidel peaks olema õigus adopteerida lapsi ja vaid 29% pooldab samasooliste abielu (Tiidenberg 2014: 103–104). Kuigi SVM tulemused näitavad, et enamik vastanuist aktsepteeriks oma lapse homoseksuaalset identiteeti või transsoolisust, kinnitab üldist konservatiivsust LGBT küsimuses asjaolu, et üle poole vastajatest (55%) ei soovi siiski oma lapsele sõpra, kes pole heteroseksuaalne või on transsooline (58%) (Aavik & Uusma 2014: 34).

Ebavõrdset kohtlemist LGBT inimeste suhtes esineb nii riigi, ühiskonna kui ka üksikisiku tasandil (Strömpl jt 2007). Autorid toovad peamiste LGBT inimesi puudutavate probleemidena Eestis välja perekonna negatiivseid reaktsioone laste homoseksuaalsuse kohta, samasooliste paaride rahulolematust kooselu ametlikult vormistamise võimalustega ning üldist sallimatust LGBT inimeste suhtes. Autorid leiavad, et Eesti ühiskonnas tajutava näilise sallivuse taga homoseksuaalsuse suhtes peitub ükskõiksus, mille taga võib omakorda peituda allasurutud viha ja mitteaktsepteerimine (samas). Need tulemused ühtivad ka mujal Euroopas tehtud uuringute tulemustega. Näiteks on leitud, et perekond ja kool on kaks kõige olulisemat sotsiaalset konteksti, kus on LGBT noortel kõige raskem sisse sulanduda ning kus tekivad probleemid kapist väljatulekul (Takács 2006).

LGBT teemalistest avaliku arvamuse uuringutest aastatel 2012 ja 2014 selgus, et kuigi sõna „homoseksuaalne“ oli kuulnud valdav enamik vastajatest (vastavalt 95% ja 94%), samuti oli sõna tähendus neile tuttav, ei saanud sama öelda sõnade bi- ja transseksuaal⁹ kohta. Mõlemas uuringus osalejatest ligikaudu pooled teadsid viimati nimetatud sõnade tähendusi, kuid umbes neljandik vastanutest oli sõnu kuulnud, kuid polnud tähenduses väga kindlad ning neljandik ei olnud nende sõnadega kunagi kokku puutunud ega teadnud ka tähendust. Ligikaudu 5% mõlemal aastal vastanutest ei teadnud sõna sõnal „homoseksuaalsus“ tähendust või teadsid seda piiratult.

Kahe uuringu tulemustes oli sarnane ka see, et asjakohases sõnavaras olid teadlikumad 20-49-aastased, kõrghariduse ja parema sotsiaalse staatusega inimesed. Vähem oli sõnade tähendus tuttav muukeelsetele ja vanemas eas (üle 60-aastaste) alg- ja põhiharidusega elanikele. Piirkonniti tunti sõnade tähendust rohkem Tallinnas ja Kesk-Eestis, vähem Ida-Virumaal ja väiksemates asulates.

⁹ Viidatud uuringus on kasutatud terminit „transseksuaal“, mille puhul on tegu vananenud meditsiinilise terminiga. Tänapäeval on eelistatud termin „transsooline“.

Samad, 2012. ja 2014. aasta uuringud töid esile veel ühe olulise asjaolu – nimelt oli vaid ligi viiendik (vastavalt 19% 2012 ja 20% 2014) mõlemas uuringus osalenutest LGBT inimestega kokku puutunud. Seega ei põhinenud nende arvamused, sh negatiivne suhtumine ja halvustavad hoiakud, isiklikul kontaktil. Eraldi äramärkimist väärrib tõik, et kooli roll LGBT teema tutvustamisel ja teadvustamisel oli mõlema uuringu tulemuste järgi võrdselt väike – vaid 6% vastanutest nii 2012. kui ka 2014. aastal oli LGBT teemaga kokku puutunud koolis või tööl.

Proportsionaalselt kasvas kahe aasta võrdluses oluliselt inimeste hulk, kelle jaoks homoseksuaalsus seostus negatiivse tähendusega – (tõus 4 protsendilt 11 protsendile) või oli tabuteema, mida ei soovitud isegi kommenteerida (tõus 2 protsendilt 3 protsendile). Sellega seostub hästi 2014. aasta uuringu tulemus vastajate kokkupuudetest homoseksuaalsete inimeste suhtes sallimatust õhutavate kampaaniatega. Küsimusele vastas jaatavalt 18% üle 14-aastasest Eesti elanikkonnast, sh 21% uuringus osalenud eesti keelt kõnelevatest ja 10% vene keelt kõnelevatest inimestest.

Huvitava tulemusena ilmnas 2014. aasta uuringust, et vastanud hindasid ühiskonna suhtumise homoseksuaalsusesse tervikuna vähem sallivaks kui see tegelikult oli (vastuvõetamatuks pidajaid kokku vastavalt 59% vs. 71%), samuti selgus, et tegelikult hindas homoseksuaalsuse enda jaoks vastuvõetavaks palju suurem hulk vastanutest, kui arvati ühiskonna kui terviku kohta (vastuvõetavaks pidajaid kokku vastavalt 34% vs. 21%). Seega peavad eestimaalased Eesti ühiskonda homoseksuaalsuse suhtes sallimatumaks kui see avaliku arvamuse küsitluste järgi tegelikult on. Kuna valdava osa mõlemal aastal uurimuses osalenutest (vastavalt 64% ja 69%) sai info LGBT teema kohta traditsioonilisest meediast ning vaid väga väikesel osal osalenutest oli isiklik kokkupuude LGBT inimestega, võib sallimatust õhutavate kampaaniate kõrval olla meedial oma osa eestimaalaste hoiakute negatiivsemaks muutumises LGBT temaatika suhtes ajavahemikul 2012–2014.

Eesti Inimõiguste Keskuse aastaruanne „Inimõigused Eestis 2014–2015“ käsitleb muuhulgas nende kahe aasta jooksul toimunud arengut LGBT inimeste olukorra kohta (Talalaev 2015). Ülevaade on antud selles valdkonnas toimunud poliitilistest, institutsionaalsetest ja seadusandlikest arengusuundadest (nt kooseluseaduse vastuvõtmine), kohtupraktikast, headest tavadest (kodanikualgatused, mis toetasid kooseluseaduse vastuvõtmist) ning olulisematest avalikest aruteludest.

Meediauuringud kinnitavad, et LGBTQ inimesed on üks meedias kõige negatiivsemalt kajastatud grupp (Jakobson 2012). Solvavad või laetud väljendid eri inimrühmade kohta pole üksnes kasutusel internetikommentaariumides, vaid ka väljaannete sisukülgedel – ennekõike arvamusanalüüsi, kuid ka uudislugudes. Suurimal hulgal olid negatiivsete lugude objektiks venelased ja seksuaalvähemused, protsentuaalselt kõige rohkem negatiivse tonaalsusega lugusid ilmus aga moslemite kohta (Jakobson 2012). Lähiaastatel on siiski meedias järjest enam ilmuma kakanud positiivse tonaalsusega LGBTtemaatika kajastusi (näiteks seoses kooseluseaduse vastuvõtmisega), kuid käesoleva uuringu ilmumise ajaks asjakohast meediaanalüüsi tehtud ei ole.

Lisaks eelnimetatud uuringutele on LGBT temaatikat ja LGBT inimeste olukorda viimastel aastatel kvalitatiivselt käsitletud peamiselt magistritöödes. Täpsemalt on fookuses olnud samasooliste paaride kooselu ja kooseluseadusega seonduvad küsimused, sh samasooliste paaride kooselude registreerimise vajadus sihtgruppi kuuluvate naiste perspektiivist (Kurs 2012) ning mitteabiellulise kooselu ja selle õigusliku regulatsiooni käsitlus juriidilisest perspektiivist (Olm 2009), samuti homoseksuaalsuse avalikustamine perekonnale homoseksuaalsete noormeeste emade narratiivides (Kütt 2011). Mitu tööd on käsitlenud identiteedi kujunemist: fookuses on olnud transsooliste naiste kogemused identiteedi avastamisel, aktsepteerimisel ning soovitud soole üleminekul (Luha 2015) homoseksuaalse (Moltšanov 2013) ja biseksuaalse identiteedi kujunemine (Rammus 2012) ning seksuaalvähemustesse kuuluvate naiste identiteedi areng koolikontekstis ning seksuaalsest identiteedist lähtuvad tõlgendused koolikogemustele (Ney 2013).

Kõigis ülalnimetatud uurimistöodes tuuakse esile LGBT inimeste heaolu negatiivselt mõjutavad neist väljapoole jäävad tegurid, sh ühiskondlikud stereotüüpsed suhtumised, mis lähtuvad domineerivast heteronormatiivsest (soo)ideoloogiast. Näiteks märgib Kütt (2011: 87), et emadele teevad poja homoseksuaalsusega kohanemise keeruliseks ühiskonnas domineerivad narratiivid homoseksuaalsuse ja emaduse kohta. Kurs (2012: 71) toob välja, et samasoolise partneriga koos elavad naised soovivad tugevalt tõsta ühiskonna tolerantsust ja aktsepteeritust oma suhtele, sh saada riigipoolset tunnustust ja kaitset. Rammus (2012) järeldeb, et konservatiivsed heteronormatiivsed ühiskondlikud väärtused mõjutavad otseselt biseksuaalsete inimeste igapäevaelu, stigmatiseerides biseksuaalsust, mistõttu ei määratle mõned biseksuaalsed inimesed end sellisena. Ney (2013) toob välja konkreetselt koolikogemust mõjutanud problemaatilised asjaolud: LGB inimeste nähtamatus koolikeskkonnas, heteronormatiivne seksuaalsuse ja peremudeli käsitlus koolis ning õpetajate ja kaasõpilaste ignoreeriv või negatiivne suhtumine, sh homofoobne kiusamine.

LGBT inimeste kogemusi Eesti ühiskonnas illustreerivad ka kogumikus „Kapiuksed valla“ avaldatud artiklite autorid. Arutlusi homo-, bi- ja transseksuaalsusest“ ilmunud esseed (Davidjants 2010), eelkõige essee „Homoseksuaalsete inimeste igapäevaprobleemid“ (Uusen 2010), kus autor toob peamiste probleemidena eelkõige välja järgmised: homoseksuaalsuse kohta levivad eksiarvamused ja homofoobia, ebatraditsiooniliste peremudelite vähene aktsepteerimine, LGBT inimeste hülgamine perekonna poolt ning probleemid tööelus.

LGBT inimeste argiprobleeme on varem kaardistatud kvalitatiivselt ekspertintervjuude kaudu LGBT organisatsioonide ning riigiasutuste ja uurimisinstiitutsioonide esindajatega (Papp & Kütt 2011). Intervjuude tulemuste põhjal toovad autorid peamiste probleemidena välja järgmised: homofoobia ühiskonnas, inimõiguste vähene kaitse, õiguslikud probleemid, vähene õigusteadlikkus LGBT inimeste hulgas, tööalane diskrimineerimine, kindlus- ja turvatunde puudumine, probleemid füüsilise ja vaimse tervisega, spetsialiseeritud teenuste puudumine (nt nõustamisteenus), info puudumine LGBT teema kohta. Samuti märgivad Papp ja Kütt (2011), et Eestis puudub üksikasjalik info kogukonnast endast, kogukond on kaardistamata, sellest nähakse väga väikest osa ja peamiselt noorema generatsiooni esindajaid, mistõttu on oluline see tühimik täita.

Eesti LGBT kogukonda tervikuna kui sotsiaalset liikumist käsitlevad vaid mõned üksikud uurimused (vt nt Allaste 2014; LaSala & Revere 2011), mille autorite järgi on LGBT liikumine Eestis nõrk või isegi olematu. Selle põhjuseks tuuakse kultuurilisi ja ajaloolisi põhjuseid. Allaste (2014) järgi on Eesti LGBT liikumisele jätnud oma jälje Nõukogude ajalugu (peamiselt selle tõttu, et aktivismi kui sellise maine on rikutud), nõrk kodanikuühiskond ning patriarhaalne ühiskonnakorraldus. Selgub, et Eestis on vähe LGBT aktiviste, liikumisi iseloomustabki pigem individikesksus ning kui inividid väsivad (selgumisel, et nende tegevust ei toeta kuigi palju ei ühiskond ega ka teised LGBT inimesed) ja Eestist lahkuvad, jääb soiku ka konkreetne liikumine. Samuti selgus raportist, et Eesti puhul ei saa rääkida LGBT kogukonnast, sest jagatud kollektiivset identiteeti kui sellist tegelikult ei ole (Allaste 2014). Autorid väidavad, et aktivistide hulgas puudub tugev meie-tunne ning individualistlikest väärtustest kantud kultuuris ei tunta vajadust edendada grupipõhist identiteeti, et poliitilisi eesmärke saavutada (LaSala & Revere 2011).

4. METOODIKA JA VALIM

4.1. ÜLDISED LÄHTEKOHAD

Lähtume andmete analüüsil ja tõlgendamisel sotsiaalkonstruktivistlikust paradigmat (Berger & Luckmann 1966), mille kohaselt omistatakse tähendused reaalsusele indiviidide ja gruppide igapäevaste praktikate (sh oluliselt kõne ja keele) kaudu. Kesksel kohal on seega tähendused, mida LGBTQ inimesed oma kogemustele omistavad.

Lähtume andmete kogumisel, analüüsimisel ja tõlgendamisel läbivalt eelkõige feministlikust metodoloogiast. Kuigi feministlik metodoloogia keskendub eelkõige naiste (ning ka laiemalt marginaliseeritud gruppide) kogemustele, võtame aluseks ja kohandame planeeritava uuringu jaoks mõned feministliku metodoloogia kesksed printsiibid (DeVault 1996): LGBTQ inimeste perspektiivide esiletõmine, püüdlused vähendada hierarhilisi võimusuhteid uurimisprotsessis ning marginaliseeritud gruppide jaoks soodsa sotsiaalse muutuse esilekerkimisele kaasaaitamine.

4.2. VALIM, SELLE MOODUSTAMISE PÕHIMÕTTED JA ANDMETE KOGUMINE

Käesolevas uuringus viidi läbi 28 kvalitatiivset süvainterviivid inimestega, kelle seksuaalne orientatsioon jääb heteronormatiivsusest väljapoole või kes identifitseerisid end transsoolise inimesena. Uuringus osalejate üheselt paigutamine kategooriatesse L, G, B, T ja Q ei ole kõigil juhtudel võimalik. Lähtusime uuringus osalejate enda enesemääratlusest. Mõningatel juhtudel hägustasid inimesed nende kategooriate piire ning sisu, soovimata end paigutada ainult ühte või isegi mitte ühessegi ettenähtud kategooriast. Lähemalt peatume inimeste enesemääratlusel ning paigutusel LGBTQ identiteetide hulgas peatükis 5.1.

Lähtuvalt intervjuueeritute enesemääratlusest võib siiski öelda, et uuringus osales 8 geid, 5 lesbit, 2 inimest, kes leidsid end paiknevat L ja B kategooriate vahepeal, 3 biseksuaalset inimest, 2 inimest, kes paigutasid end B ja G kategooriate vahepeale, 6 transsoolist inimest (kolm neist identifitseeris end naisena ning kolm mehena), üks *queer*-inimene (Q) ning üks inimene, kes ei soovinud end seostada ühegi nimetatud kategooriaga, vaid defineeris enda soo- ja seksuaalset identiteeti binaarsest väljapoole jäävana. Detailsem info vastajate sotsiaaldemograafiliste näitajatega on esitatud lisan 2, kuid kokkuvõtlikult kirjeldab valimit LGBTQ liigituse alusel järgmine tabel.

LGBTQ	Intervjuu keel			Kokku
	Vene	Eesti	Ingl	
Geid	5	5		10
Lesbid	1	3		4
Biseksuaalsed inimesed	2	2		4
Transsoolised inimesed		6		6
<i>Queer</i> -inimesed		1	1	2
LGBTQ kategooriatest väljapoole jääv identiteet*	1	1		2
Kokku	9	18	1	28

*v.a. transsoolised, kelle puhul seksuaalne orientatsioon ei ole välja toodud

Intervjueeritavate leidmisel peeti silmas valimi maksimaalse heterogeensuse printsiipi ehk võimalikult erinevate inimeste kogemuste ja hinnangute „kinnipüüdmist“ ja kajastamist. Pöörasime tähelepanu valimi ealisele, etnilisele, soolisele, hariduslikule ja piirkondlikule mitmekesisusele ning sellele, et valimis oleks ka neid inimesi, kes ei ole LGBT organisatsioonide ja kogukonna aktiivsed liikmed. Tegime 10 intervjuud ka inimestega, kes ei räägi eesti keelt emakeelena, neist 9 vene keeles, seejuures mitu neist olid uus-sisserändajad endise Nõukogude Liidu aladelt. Üks intervjuu viidi läbi inglise keeles, selleks, et oleks esindatud ka mujalt saabunud uute sisserändajate kogemused.

Neli intervjueeritud sihtgrupi esindajat (kolm eestikeelset ja üks venekeelne inimene) on tegutsevad aktiivselt kodanikuühiskonnas LGBTQ inimeste õiguste kaitsmise või LGBTQ inimeste psühholoogilise toetamise vallas. Lisaks uurimuses osalemisele LGBTQ inimestena esitasime neile kui valdkondlikele ekspertidele ka lisaküsimusi.

Uuringus osalejate sooline jaotus ning intervjuu läbiviimise keel on esitatud järgmises tabelis.

Sugu	Intervjuu keel			Kokku
	Vene	Eesti	Ingl	
Mees	7	8		15
<i>sh F2M</i>		3		3
Naine	2	10		12
<i>sh M2F</i>		3		3
Ei määratle			1	1
Kokku	9	18	1	28

Intervjueeritavate leidmine toimus isiklike kontaktide kaudu, lumepallimeetodil ning LGBTQ inimeste eestkosteorganisatsioonide (eelkõige Eesti LGBT Ühing) kaudu.

Intervjuud viidi läbi silmast silma (v.a üks intervjuu Skype'i teel), intervjueeritavatele sobivas kohas, näiteks kohvikus, nende töökohas, OMA keskuse ruumides ning Tallinna Ülikoolis. Intervjuud salvestati diktofonile ning transkribeeriti. Intervjuude keskmine pikkus oli 96 minutit.

Uuringu eesmärkidest lähtuvalt käsitlesime igas intervjuus kõiki eelnimetatud eluvaldkondi, kuid olime avatud ka intervjueeritavate kogemustele ja tähelepanekutele muudel teemadel, mis olid etteantud teemadega seotud ja/või neile olulised. Esialgseks eesmärgiks oli kaardistada ka kogemusi, mis esinevad nendes elusfäärides seoses laste kasvatamisega. Kuna aga lapsi kasvatavate inimeste osakaal oli lõplikus valimis liiga väike, ei ole käesolevas uuringus võimalik sellel teemal järeltõlget teha.

Enamik intervjuuküsimusi olid avatud ning julgustasid uurimuses osalejaid esitama oma kogemusi narratiivses vormis. Narratiivid on teatud struktuuri järgi esitatud lood – neil on alguspunkt, kulminatsioon ja lõpp ning neis sisaldub ka hinnang toimunule/kogetule. Narratiivide esitamise kaudu mõtestavad ja tõlgendavad inimesed oma kogemusi ja omistavad tähendusi minevikusündmustele, lähtudes seejuures alati oma praegusest minast (Lawler 2002). Narratiivid annavad edasi jutustaja vaatenurga ning nende esitamise kaudu toimub identiteediloome. Narratiivide kaudu seovad inimesed mineviku ja oleviku, enese mina ning sellest väljapoole jääva (Lawler 2002), põimides isiklikud lood kollektiivses teadvuses esinevate suurte narratiividega.

Käesoleva uurimuse käigus kogutud materjali tõlgendamisel tuleb läbivalt arvestada asjaolu, et kõik uurimuses osalejad on rohkemal või vähemal määral kapis väljas, ehk avalikustanud oma seksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteedi suuremale või väiksemale lähedaste ja tuttavate ringkonnale. Puuduvad andmed selle kohta, milline osa Eesti LGBTQ inimestest endiselt varjab oma kuulumist seksuaal- või soovähemuse hulka. Seega jäävad paraku suure osa LGBTQ inimeste kogemused käesolevas uurimuses kajastamata.

Praeguses valimis olevate inimeste näol võib tegemist olla valdavalt paremini hakkama saavamate LGBT inimestega – kuna nad on kapis väljas, neil on märkimisväärne tugivõrgustik, mitu on seotud LGBT inimeste õiguste kaitse ja toetamisega kodanikuaktivismi kaudu, nad julgesid oma kogemusi uuringu jaoks jagada (jäädes küll anonüümseks) jne. Mitmest intervjuust tuleb välja, kuidas läbiti keerulisi eneseotsinguperioode, kus puudus info, lähedaste toetus ning tugivõrgustik. Kuid praeguseks on muutunud julgemaks ja enesekindlamaks, näiteks mitmel juhul Eesti LGBT Ühingu pakutud teenuste ja toe abil. Seda asjaolu on oluline silmas pidada tulemuste tõlgendamisel ja järelduste tegemisel – hinnangud enda ja teiste LGBTQ inimeste olukorrale ja heaolule uuringus käsitletud eluvaldkondades ning ka üldiselt võivad olla valdavalt positiivsemad, võrreldes sellega kui valimis oleksid olnud inimesed, kes on lähedaste ja kolleegide jaoks endiselt kapis ja/või tulevad halvemini toime. Lisaks sellele on tegemist mitme sotsiaalse tunnuse poolest üsnagi privilegeeritud inimestega – enam kui pooltel on kõrgharidus ning valdav enamus elab Tallinnas, Tartus või teistes Eesti suuremates linnades. Valimis ei olnud ühtegi puudega inimest. Nende valimist väljajäänud inimeste puhul, kes on lisaks LGBTQ inimesena samal ajal ka mõne teise marginaliseeritud grupi esindajad (näiteks puudega inimesed), võib seksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteedi väljendamine olla enamikus olukordades veelgi keerulisem.

Endiselt kapis olevate LGBTQ inimeste puhul võib olla tegu just sellise grupiga, kelle esindajad seisavad iga päev vastamisi oma seksuaalse või sooidentiteedi varjamisega seotud probleemidega, millega võivad omakorda kaasneda terviseprobleemid (sh depressioon). Näiteks on varasem Eestis tehtud uurimistöö näidanud, et suitsidaalsus on meestega seksivate meeste seas väga kõrge (Valk 2015). Siiski saame ka käesolevas uurimuses osalejate lugude puhul teha järeldusi ka kapis oleku (perekoonnale, sõpradele, töökaaslastele) ja sellega seotud probleemide kohta, kuna üheks intervjuul käsitletud teemaks oli kapis väljatulek ning kogemused enne ja pärast seda.

Uurimust kavandades soovisime teha intervjuud ka institutsioonide esindajatena – nendega kui ekspertidega, kes puutuvad igapäevatoös LGBTQ inimestega kokku ning peaksid olema kursis võrdse kohtlemise põhimõtetega. Valisime võtmevaldkondadena välja töö, hariduse ning tervishoiu ning pöördusime uuringus osalemise kutsega vastavates valdkondades tegutsevate katusorganisatsioonide poole (kokku seitse organisatsiooni). Nende esindusorganisatsioonide uuringusse kaasamise kaudu soovisime välja selgitada, millised võivad olla raskused ja probleemid, millega LGBTQ inimesed nendes valdkondades kokku puutuvad ning ka kaardistada ekspertide hoiakuid ja teadlikkust LGBTQ inimeste suhtes oma eksperdivaldkondades. Paraku aga osutus esindusorganisatsioonidelt kommentaaride saamine üllatuslikult keeruliseks. Analüüs esindusorganisatsioonide keeldumise ning saadud vastuste kohta on esitatud peatükis 5.9.

4.3. ANDMETE ANALÜÜS

Inimeste kogemuste analüüsimisel sotsiaalkonstruktivistlikust paradigmast lähtuvalt tuleb silmas pidada, et meil puudub juurdepääs sellele, mis inimeste eludes „tegelikult juhtus“, saame analüüsida vaid kogemuste esitust. Kogemused, mida inimesed (intervjuude käigus) esitavad, on juba konstrueeritud ja struktureeritud diskursuste kaudu (Scott 1991). Jutustajad valivad, milliseid kogemusi ja kuidas konkreetses kontekstis esitada. Teistsuguses kontekstis võivad nende narratiivid samal teemal olla teistmoodi esitatud. Seega, kogemuste esitamist ei saa lahutada nende esitamise kontekstist, seejuures näiteks intervjuueeritute arusaamisest selle kohta, millist panust neilt intervjuu käigus oodati.

Näiteks tuleb tulemuste tõlgendamisel läbivalt silmas pidada, et intervjuueeritud said kutse uuringus osaleda just LGBTQ inimestena, ehk siis nende identiteetide ühe dimensiooni põhjal. Neil paluti oma kogemustest erinevates eluvaldkondades jutustada just LGBTQ inimestena, mitte näiteks eestlaste, vanemaealiste või linnaelanikena. See posicioneering vormib läbivalt jutustatud lugude sisu ning rõhuasetusi. Kogemuste esitamise viiside paljusus aga ei tähenda seda, et inimeste lugude näol poleks tegemist usaldusväärse uurimismaterjaliga. Jutustatud lood ei teki aga tühjalt kohalt, vaid põhinevad kogetud elusündmustel. Tähtsused, mis luuakse, toimivad narratiivse tõena (vt lähemalt Aavik 2015b).

Samuti lähtume empiirilise materjali analüüsil interseksionaalsusest metodoloogilise lähenemisena, pöörates tähelepanu sellele, kuidas sotsiaalsete kategooriate ristumine inimeste identiteetides nende kogemusi vormib (vt Aavik 2015a) ning kuidas teised kategooriad (etnilisus, vanus jne) annavad LGBTQ inimestele teatud privileege või marginaliseerivad neid eri sotsiaalsetes kontekstides ja eluvaldkondades. Toome välja, kas, kuidas ja milliseid olukordi ning kogemusi kirjeldades prioritseerivad inimesed enda seksuaalset või soolist identiteeti ning millistes kontekstides nähakse olulisematena teisi kategooriad.

Intervjuude analüüsil on meetodina kasutatud kvalitatiivselt temaatilist sisuanalüüsi, mis võimaldab uurida tähendusi sotsiaalses kontekstis. Eesmärgiks on tuvastada intervjuumaterjalist korduvaid teemasid ja mustreid ning neid süstematiseerida. Sisuanalüüsi käigus koondatakse tekst sisukategooriatesse (Stemler 2001). Kuna mitut olulist kogemust esitati narratiivses vormis, on materjali analüüsimisel kasutatud ka narratiivse lähenemise põhimõtteid (Riessman 2008; Gubrium & Holstein 2009). Lähtutud on narratiivse temaatilise analüüsi põhimõtetest, otsides intervjuumaterjalist korduvaid teemasid ja mustreid, kuid seejuures säilitades andmete analüüsil ja esitamisel terviklikke narratiive nii palju kui võimalik. Kvalitatiivse (narratiiv)analüüsi puhul on oluline läbivalt tähelepanu pöörata kontekstile, milles kogemusi esitati – nii kitsamale intervjuu läbiviimise kontekstile kui ka laiemale sotsiaalsele ja kultuurilisele taustale, milles intervjuueeritavad oma kogemusi tõlgendavad.

4.4. UURIMISEETIKA

Uuringu käigus järgisime rahvusvahelise sotsioloogiaassotsiatsiooni ISA (*International Sociological Association*) eetikakoodeksit.

Oleme erilist tähelepanu pööranud uurimuses osalejate konfidentsiaalsusele, arvestades, et tegemist on tundliku uurimisteema ning LGBTQ inimeste näol haavatava ühiskonnagrupiga (ning eriti arvestades seda, et oleme käsitlusse lisanud perekondlike ja lähisuhete teema, mis on iseäranis tundlik ning nõuab äärmiselt konfidentsiaalset käsitlust).

Intervjuueeritutel koguti suulised informeeritud nõusolekud uuringus osaleda, enne intervjuud saadeti neile e-kirja teel info uuringu eesmärkide ja sisu kohta, intervjuueerimisprotsessi kirjeldus, intervjuu käigus käsitletavad teemad ning info nende isikute ning uurimismaterjali konfidentsiaalsuse kaitsmise kohta.

Käesolevas uuringuraportis on intervjuueeritutele viidates ning intervjuutsitaate esitades kasutatud pseudonüüme ning peidetud on kõik muu info, mis võib viia uurimuses osalejate isikute tuvastamiseni.

4.5. KÄSITLETUD TEEMAD JA UURIMISKÜSIMUSED

Lähtume järgmisest peamisest uurimisküsimusest.

[Kuidas kirjeldavad ja hindavad LGBTQ inimesed oma olukorda ja kogemusi Eestis?](#)

Alamküsimused jagunevad järgmisteks teemablokkideks.

PEREKONDLIKUD JA LÄHISUHTED

- Kuidas hindavad LGBTQ inimesed oma perekondlikke ja lähisuhteid pärast seda, kui nad on oma seksuaalse orientatsiooni, mis jääb normatiivist kõrvale, või transsoolise identiteedi lähedastele avalikustanud (nn kapist välja tulek)? Millised kogemused on neil, kes on endiselt lähedaste jaoks kapis?
- Millist tuge saadakse ning oodatakse nendes protsessides pereliikmetelt ning millised probleemid lähedastega suhtlemisel esinevad?

HARIDUS

- Millised on LGBTQ inimeste kogemused haridussüsteemis (kiusavad kaasõpilased ja/või koolitöötajad, õpisisu puudulikkus, nt inimese- või perekonnaõpetuses), sh negatiivsed ja positiivsed näited?
- Kas on kogetud ebavõrdset kohtlemist või ahistamist, kes on seda teinud ning kuidas see on väljendunud?
- Millised on lapsi kasvatavate LGBTQ inimeste kogemused haridusasutuste (lasteaed, kool) suhtumisel neisse kui samasoolistesse vanematesse?
- Mis on aidanud probleemidega toime tulla?

TERVIS

- Kuidas hindavad LGBTQ inimesed oma vaimset ja füüsilist tervist ning heaolu?
- Milliseid probleeme nad esile toovad (sh kas neil on olnud enesetapu- või enesevigastamise mõtteid, katseid)?
- Millised on LGBTQ inimeste kogemused tervishoiusüsteemis (perearst, günekoloog, uroloog, sünnitusabi, psühholoogid jne), sh negatiivsed ja positiivsed näited? Kas ja kelle poolt on kogetud ebavõrdset kohtlemist või ahistamist, kes on seda teinud ning kuidas see on väljendunud?

TÖÖ

- Millised on LGBTQ inimeste kogemused töösuhetes, sh negatiivsed ja positiivsed näited?
- Kas ja kelle poolt on kogetud ebavõrdset kohtlemist või ahistamist, kes on seda teinud ja kuidas see on väljendunud?

KAUPADE JA TEENUSTE KÄTTESAADAVUS

- Millised on LGBTQ inimeste kogemused teenuste või kaupade kättesaamisel, sh negatiivsed ja positiivsed näited?
- Kas ja kelle poolt on kogetud ebavõrdset kohtlemist või ahistamist, kes on seda teinud ja kuidas see on väljendunud?
- Mis on aidanud probleemidega toime tulla? Millised on olnud head toimimisviisid?

AVALIK RUUM, VIHAKÕNE, OOTUSED RIIGILE

- Millised teadmised ja suhtumine on LGBTQ inimestel ning LGBTQ inimeste õiguste kaitsega kokkupuutuvatel valdkondlikel ekspertidel võrdõigusvoliniku institutsiooni, võrdse kohtlemise seaduse ja diskrimineerimise keeluga?

- Milliseid muutusi ootavad LGBTQ inimesed ning LGBTQ õiguste valdkonnas tegutsevad eksperdid Eesti riigilt ja ühiskonnalt, et LGBTQ inimeste olukord Eesti ühiskonnas paraneks?
- Millised kokkupuuted on LGBTQ inimestel olnud vihakõne ja vihakuritegudega?
- Kuidas hinnatakse arengut LGBT teema käsitlemisel avalikus ruumis, sh avalikku debatti sallivuse teemal ja kooseluseaduse vastuvõtmisega seonduvat diskussiooni?

Kõigi ülalnimetatud valdkondade puhul küsisime intervjuueeritult ka seda, kuidas saaks olukorda parandada ning kes ja kuidas peaks seda tegema.

5. TULEMUSED JA ANALÜÜS

Analüüs on üles ehitatud lähtuvalt ülaltoodud teemablokkidest. Sellele järgneb käsitlus muudest olulistest teemadest, mis intervjuudes läbivalt esile kerkisid. Käesolev peatükk keskendub valdavalt kogutud empiiriliste andmete mõtestamisele. Toome nähtavale uuringus osalenute vaatenurgad ning nende esitamise viisid, esitades läbivalt analüüsi illustreerimiseks tsitaate intervjuudest. Analüüsitulemuste sidumine teoreetiliste mõistete ja eelnevate uuringutega ning tulemuste põhjal laiemate järelduste tegemine sisaldub kokkuvõtte ja järelduste peatükis.

Enne teemablokkide juurde asumist aga käsitleme lähemalt uurimuses osalejate enesemääratlust ning paigutust uuringu keskmises olevate kategooriate suhtes.

5.1. ENESEMÄÄRATLUS JA SUHESTUMINE LGBTQ KATEGOORIADEGA

Valdavalt määratleti end etteantud kategooriate raames selgelt. Küsimusi ei tekkinud kategooriasse „G“ paigutumise puhul, mida tehti kindlalt ja otsekohele. Mõnevõrra enam mõtisklusi tekitas aga suhestumine teiste kategooriatega – L, B, T ja Q. Näiteks ei soovitud end mõningatel juhtudel selgelt ühe kategooria kaudu määratleda, nähes end asuvat kahe kategooria piirimail või mõlemas korraga. Neil juhtudel leiti, et enesepaigutus vaid ühte etteantud kategooriasse on keeruline, kuna eeskätt armastatakse inimest ning sel puhul ei mängi soolised iseärasused või seksuaalne orientatsioon rolli.

Maire, B: Ma arvan, et selles mõttes... See on väga keeruline ühest küljest, et ma võiksin öelda, et ma olen biseksuaalne, et ma armastan inimest. Minu jaoks ei ole oluline, milline on ta sugu.

End *queer*ina defineeriv inimene selgitas, et vaidlustab üldiselt kehtivat binaarset soosüsteemi, kuid paigutab end sellesse strateegiliselt – teatud kontekstides konkreetsete eesmärkide saavutamiseks.

Silvia, Q: LGBT [kategooriatesse] ma ei kuulu mitmel põhjusel ehk siis lesbi ma ei ole, bi ka mitte, trans ka mitte. Ja Q siis esiteks sellepärast, et bi viitab sellele, et on kaks sugupoolt. Minu meelest ei ole ainult kaks. Ja ka ütleme inimesed, kes mulle romantilisel viisil võivad meeldida, võivad olla ka erinevad. Ütleme, ei pruugi olla mehed ja naised ja sellepärast see on Q. Ja samas, ütleme, kui ma enda nagu sugu peaksin määratlema, siis feministina ma alati määratlen ennast naisena.

Enda soo kehtivasse binaarsesse soosüsteemi paigutamata jätmisega kaasneb asjaolu, et ka enda seksuaalse orientatsiooni määratlemine osutub keeruliseks. Jällegi antakse edasi sõnum, et kõige olulisem on inimene, mitte tema sootunnused.

T kategooriasse paigutumise puhul leidis neid, kes defineerisid end transsoolistena lähtudes eelkõige olukorrast, et see näis antud juhul olevat kaasinimeste seas legitiimne ja korrektne valik. Oma transsoolisust ei soovitud rõhutada ning pigem taheti end näha ja ka teiste silmis näida tavalise heteroseksuaalse või mõnel juhul ka näiteks panseksuaalse¹⁰ inimesena.

Hendrik, T: Ma ei taha ennast tegelikult üldse liigitada. Mitte kuidagi. Et ma ei taha nagu kuulutada, et ma olen trans-mehe või... Et ma TEGELIKULT olen ikkagi tavaline heteromees, kellele meeldivad naised [...] Et... Ja ma ei liigita ennast, et ma ka vähemus olen. Ma pole seda kunagi teinud tegelikult. Aga noh, kas sa käid teise naisega või teise mehega või samasoolise partneriga või kuidas iganes... See ONGI iga inimese enda asi, aga ma ei leia, et nad peaks

¹⁰ Panseksuaalsed inimesed tunnevad külgetõmmet teiste inimeste suhtes hoolimata nende soolisest identiteedist või bioloogilisest soost (Stop Homophobia 2016).

vähemus olema. Nad on täpselt samasugused inimesed nagu... nagu siis heteroinimesed näiteks.

Intervjuukatkend illustreerib püüdlust näida „tavalisena“, heteroseksuaalsele normile vastavate inimeste sarnasena. Kuna LGBTQ identiteedid on ühiskonnas stigmatiseeritud, siis üks viis positiivset enesekuvandit luua on end sellest raamistikust taandada ning rõhutada enda sarnasust heteroseksuaalsete cis-inimestega.

Mitmel juhul tundus uurimuses osalejatele küsimus paigutuse kohta LGBTQ kategooriatesse ootamatu või segasena ning selle kohta küsiti intervjuueerijalt täpsustusi. Ka päriti, kas uuringu läbiviijad eeldavad, et terve intervjuu vältel peaks inimene kõiki oma kogemusi seostama oma seksuaalse orientatsiooniga ning neid analüüsima läbi selle kategooria. Taoline reageering viitab interseksionaalse identiteedikäsitluse olulisusele, ilmestades asjaolu, et intervjuueeritute jaoks on seksuaalsus või soodientiteet vaid üks kategooria, mille kaudu end määratletakse ning see ei pruugi olla igas olukorras ning eluvaldkonnas alati peamine tunnus, lähtuvalt millest enda kogemusi mõtestatakse. Seega, küsimusele enesemääratluse kohta LGBTQ raamistikus vastamisel võidi hätta jääda ka seetõttu, et oma identiteedis ei soovitud tingimata alati prioritseerida seksuaalse orientatsiooni või soo dimensiooni.

Käesoleva uuringu ülesehitus aga suunas ja isegi survestas intervjuueerituid oma kogemusi raamistama just sellest ühest identiteedidimensioonist lähtuvalt. Viimasest tulenevalt valisid lõpuks ka need uuringus osalejad, kes esialgu kõhklesid enese määratlemisega LGBTQ raamistikus ühe konkreetse kategooria, millesse end paigutati.

Kristo, T: Et jah, ütleme, selle uuringu mõttes ma ennast siis sättisin seal teljel sinna transsoolise alla, aga ega ma ei pea ennast selleks.

Järgnevas analüüsis toome läbivalt välja, millistes eluvaldkondades, olukordades ja kuidas peeti seksuaalset orientatsiooni või transsoolist identiteeti kogemuste vormimisel määravaks ning kus vähemoluliseks.

Transsoolistele inimestele võis küsimus paigutuse kohta LGBTQ raamistikku ebaseadlik või isegi kohatuna mõjuda, kuna andis mõista, et neid ei nähta automaatselt nende soovitud soo esindajana. End transsoolisena määratlemist võidi vältida ka seetõttu, et ei soovitud end paigutada stigmatiseeritud ühiskonnagruppi. Transsooliste inimeste lugudest ilmnes, et lisaks enesega rahulolu saavutamisele tahetakse kaasinimeste silmis välja näha nii nagu end sisemiselt tajutakse.

Justice, T: [...] Aga mina otsustasin siis, et ma teen kõigepealt eelnevad asjad ära ja nüüd, kui ma käin väljas, siis ma tundun palju normaalsemana nagu ühiskonna jaoks. Ma olen sellele mõelnud, et miks ma nii teen, et kas võib-olla ma ei taha nagu häbi teha ei meessoole ega naissoole. Ma tahan olla nüüd mitte kuskil seal vahepeal, vaid nagu täiesti omas grupis.

Tsitaadis kirjeldati survet mahtuda ühiskonnas kehtivasse binaarsesse soosüsteemi ning kehtivatesse soonormidesse ning rõhutati vajadust oma sugu nii-öelda „õigesti“ esitada, et mitte jääda sookategooria mõttes teiste jaoks ebamääraseks.

5.2. KOGEMUSED ERASFÄÄRIS, PEREKONDLIKUD JA LÄHISUHTEID

Käesolevas peatükis käsitleme seksuaalse orientatsiooni ning soodientiteedi teadvustamisega seotud kogemusi perekondlike ja lähisuhete kontekstis. Lisaks anname ülevaate LGBTQ inimeste hinnangutest oma praegustele perekondlikele ja lähisuhetele. Käsitluse all on ka seksuaalse orientatsiooni ja soodientiteedi avalikustamine väljaspool sõprade ja pereringi.

5.2.1. SEKSUAALSE ORIENTATSIOONI JA TRANSSOOLISE IDENTITEEDI TEADVUSTAMINE

Valdavalt leidsid uuringus osalejad minevikku tagasi vaadates, et märke nende homoseksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteedi kohta kogeti juba lapseeas, kuid neid kogemusi ei osatud sellistena tõlgendada. Nii transsoolised kui ka LGB inimesed (peamiselt geid) rõhutasid, et on juba lapseeas tajunud, et ollakse teistsugune.

Kaarel, G: See on umbes sama küsimus, kui mult küsitakse seda koguaeg. Heteroinimesed küsivad, siis ma küsin vastu, et millal TEIE saite aru, et te olete hetero? „Aga ma teadsin alati!“ Ma ütlen, et: „Aga mul on samamoodi.“ Ma teadsin ALATI.

Mõnel juhul tajuti teismeeas oma seksuaalse orientatsiooni erinevust heteroseksuaalsusest, kuid määratleti end nii enda kui ka teiste jaoks biseksuaalsena, kuna see tundus heteronormatiivses ühiskonnas aktsepteeritavam kui eksklusiivne homoseksuaalsus. Alles hiljem, enesekindlamaks saades ning tugivõrgustiku laienedes teadvustati, et ollakse siiski homoseksuaalsed. Räägiti ka kiindumisest samast soost sõpradesse, loomata veel seost seksuaalse orientatsiooniga. Algset arusaamist eristati teadlikust teadvustamisest, leppimisest või eitamisest. Varajaste kogemuste kirjeldamisel esitati heteronormatiivse ühiskonnakorralduse ja kasvatuse survele allumise narratiive, kus enda agentsusel nähti vähe ruumi.

Justice, T: [...] ütleme, et väiksest lapsest peale ilmselt teadsin, aga kuna kasvatus oli poisi kasvatus, siis ma hea lapsena loomulikult allusin ilmselt sellele juba päris väiksenä. [...] öeldakse, et sa oled poiss ja nii ja naa ja juhatakse nagu ühe raja peale, siis ma salgasin kogu selle muu asja maha ja unustasin iseenda jaoks ka ära, kes ma tegelikult olen.

Valdavalt toodi välja, et aeg, millal oma homoseksuaalsust või transsoolisust teadlikult teadvustati, oli teismega. Leiti, et sel ajal kinnistus arusaam oma seksuaalsusest või soolisest identiteedist, mis jääb normatiivsest väljapoole.

Kaarel, G: [...] Sul tekib puberteet, ühel hetkel sa saad aru oma seksuaalsest sättumusest ja tekib üldse mingi see, puberteediga tekib mingi see seksuaalne tung, ütleme niimoodi, siis on see koht, et mina sain SIIS aru, et ma ei mängin neid kaarte, et ma mängin teisi kaarte.

Samas leidsid neidki, kes jõudsid oma seksuaalses orientatsioonis või transsoolisuses eneseotsingute lõpule kahe- või kolmekümneandates või isegi keskeas. Eelneva aja kohta hinnanguid andes arvati, et tollal usuti, et „õiget“ vastassoost inimest poldud veel leitud. Mitu intervjuueeritud olid enne oma homoseksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteedi mõistmist heteroseksuaalsetes suhetes, samuti on mõnel neist laps(ed). Ka neid, hilisemas elus aset leidnud kogemusi kirjeldati tagantjärele kui ühiskonna survele allumist ning meenutati end tunnetavat, et suhtes on midagi puudu ja kirjeldati teatud tühjusetunnet. Jällegi viidati sotsiaalsetele normidele, millele püüti vastata.

Veera, L: Juba noorena sain aru, et mind veetlevad tüdrukud. Kuid nagu vanemad meid kasvatavad – perekond, see on mees ja naine, ja nii edasi ja nii edasi [...]. Siis ma otsustasingi, et lähen mehele ja elan nagu kõik. Pärast oli nii, et sündis esimene laps, siis teine, ja siis sain aru, et elan kellegi teise elu – et see pole minu elu.

Homoseksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteedi teadvustamisest rääkides toodi esile raskusi, mis sellega kaasnesid. Mainiti keerulisi emotsionaalseid seisundeid ning tajuti heteronormatiivset välist survet. Vanemaealised intervjuueeritud tõid välja, et Nõukogude Liidus olid (meeste vahelised) homoseksuaalsed suhted kriminaalkorras karistatavad ning tegemist oli tabuteemaga. Samas ka nooremad, taasiseseisvunud Eestis sündinud intervjuueeritud märkisid, et tundsid teismelisena survet vastata heteroseksuaalsele normile, millest tulenevalt läbiti keerulisi identiteediotsinguid.

Rasmus, G: No üks suur segadus oli. Ja-ja siis ma ikka tundsin, et kõik nagu suruvad sihukest nagu heteroseksuaalsust peale, et see ei saa olla mulle.

Enda seksuaalse orientatsiooni mõistmisest ja teadvustamisest ning heteronormatiivsesse ühiskonda sobitumise püüdlustest rääkides mainiti, et kogeti emotsioone nagu viha, ehmatus või eitamine.

Maire, B: *Ja see nagu tekitab NIISUGUST viha tegelikult, et miks ma ei tunne seda oma mehe vastu või miks ma ei tunne mingi teise mehe vastu.*

Seksuaalse orientatsiooni ja sootunnetuse teadvustamisega seotud probleemidega toimetulekuks kasutati mitmesuguseid strateegiaid. Näiteks otsiti infot teleseriaalidest, raamatutest või Internetist, otsustati eneses selgusele jõudmiseks ja silmaringi laiendamiseks keskenduda õpingutele (astudes ülikooli), peeti päevikut. Maakohtadest ja väikelinnadest pärit inimeste hulgas oli neid, kes rääkisid endassetõmbumisest või kodust lahkumisest, et vältida võimalikku stigmatiseerimist kodukohas. Lisaks räägiti ka soovist suunduda suurlinna, et leida sarnaste kogemustega inimesi. Üheks oluliseks strateegiaks info ja toetuse saamisel oli LGBTQ organisatsioonide (näiteks Eesti LGBT Ühingu OMA keskus) poole pöördumine. Mainiti ka psühhiaatri või psühholoogi teenuse kasutamist, kuid leidis neid, kelle arvates ei suuda erialaspetsialistid antud juhul abi pakkuda, kuna neil puudub piisav ettevalmistus LGBT teemadega tegelemiseks. Lisaks ilmnis, et kardetakse arstide negatiivseid hoiakuid (vt lähemalt ptk 5.4.).

5.2.2. KAPIST VÄLJATULEK PEREKONNALE JA LÄHEDASTELE

Palusime uuringus osalejatel kirjeldada kapist välja tulekut perekonnale ja lähedastele või kogemusi nende ees kapis olemise kohta. Esmalt peatume nende juhtumite analüüsil, kus lähedasi oldi teavitatud oma seksuaalsest orientatsioonist või transsoolisusest.

Avalikustamise vanus jäi valdavalt kahekümnendatesse eluaastatesse, kui oldi ühtlasi jõutud enese identiteediotsingutes selgemale positsioonile. Leidis ka neid, kes olid lähedasi teavitanud varem või ka hiljem, isegi viiekümnendates eluaastates. Valdavalt puudutasid lood kapist väljatulekut vanematele ja/või ka elukaaslastele (ja lastele), juhtudel, kus inimene oli oma seksuaalse orientatsiooni teadvustamisele või sooidentiteedi muutusele varem elanud heteroseksuaalses suhtes.

Transsooliste inimeste hulgas oli avalikustamise protsess keerukam. Näiteks kirjeldati nn kahekordse kapist väljatuleku kogemusi. Esmalt peeti end homoseksuaalseks inimeseks ja mõnel juhul tuldi ka perekonna jaoks sellisena välja. Hilisemad otsingud sooidentiteedis aga viisid transsoolise identiteedi teadvustamiseni, mistõttu tuldi lähedaste jaoks kapist välja teist korda. Mõnel juhul teatati perekonnale siis, kui riigi langetatud ametlik otsus soo korrigeerimise protsessi alustamise kohta oli jõustunud.

Hendrik, T: *[...] Et emaga ma ikkagi räägin. Kunagi, kui ma teavitasin talle, et mulle meeldivad naised, noh, eks ta aimas seda. /.../ Ja nüüd, kui ma olin siis selle... (asutus peidetud) otsuse kätte saanud, siis ma ütlesin emale, et lugu on selline.*

Kirjeldati ka juhtumit, kus transsoolisena kapist väljatulekul nägid vanemad transsoolisust aktsepteeritava identiteedina kui homoseksuaalsust.

Kristo, T: *Lihtsalt mul isa on ka selline ise suur isiksus, et tema pigem oli pahane. Ta arvas, et ma olen homo. Kui ta sai teada, et ma ei ole tegelikult, siis ta oli väga rõõmus selle üle.*

Eelnevale vastandlikult toodi välja juhus, kus vanemad oleks pigem eelistanud lapse homoseksuaalsust kui transsoolisust. Leiti, et kapist väljatuleku teeb keerukaks asjaolu, et lähedased lihtsalt ei mõista seksuaalsuse ja sooidentiteetidega seonduvat.

Lähedaste reageeringud kapist väljatulekule võib jagada kolmeks – positiivne, negatiivne ja faasiline.

Need, kes olid saanud positiivse reageeringu, rõhutasid, et perekonna toetuse näol on tegu olulise ressursiga tulla toime avalikus sfääris kogetud negatiivsusega. Siiski toodi mõnel juhul välja, et vaatamata lähedaste üldjuhul positiivsele meelestatusele, tajuti nende ootust, et heteronormatiivsest

eristuv seksuaalne orientatsioon on möödunud nähtus ning ühel hetkel tulla koju vastassoost partneriga.

Need, kes olid kogunud lähedaste negatiivset reageeringut, mainisid, et vanemad süüdistasid ennast ja tundsid hirmu. Kirjeldati olukorda, kus vanemate mõistmatus viis kodust väljakolimise ja iseseisva elu alustamiseni.

Rasmus, G: *Minu kogemus oli suhteliselt valus... [...] No ütleme, et esimene nädal oli väga piinarikas. [...] Peale seda siis kiiremas korras ma kolisin välja. Läksin tööle ülikooli kõrvalt, hankisin endale korteri ja alustasin iseseisva eluga, kuna finantsiliselt mul muud võimalust lihtsalt ei olnud. [...] Et vanemad mind absoluutselt ei toetanud, täiesti päevapealt siis alustada iseseisvat elu... No suhteliselt keeruline oli.*

Juhtudel, kui lähedased identiteeti ei olnud aktsepteerinud, kirjeldati välise tugivõrgustiku rajamist (uute) sõprade näol ning info ja professionaalse toe otsimist LGBT organisatsioonidelt.

Kolmanda (faasilise) reageeringu puhul kirjeldati seksuaalse orientatsiooni või transsoolise avalikustamisele järgnevat staadiumeid, mida lähedased üle elasid.

Pille, T: *[...] mulle tundus vähemalt, et minu vanemad ka need viis kaotuse astet: leppimine ja vastuvaidlemine ja mis need viis tükki olid, et nemad ka läbisid seda.*

Maire, B: *[...] Selles mõttes ta ütles, et ta aimas seda ette. Väga-väga nagu armsalt võttis selle vastu. Sama... [...] Et siis tal tekkis see vihaperiood ja... Ja praegu on täiesti nagu leppimine.*

Lisaks kirjeldati vanemate esialgset segadust ning püüdlusi olukorda mõista. Märgiti vanematele selgitustöö tegemist, peale mida on valdavalt vastuvõtlikumaks muutunud ning hakatud uue olukorraga leppima, kuid rõhutati, et tegu on (olnud) pika protsessiga, mis on kestnud aastaid. Siiski, need inimesed, kes olid juba mõne aja eest perekonnale kapist välja tulnud, hindasid oma praeguseid suhteid lähedastega valdavalt headeks või paremateks võrreldes ajaga, mil oldi äsja kapist välja tulnud.

Need, kes polnud otseselt lähedastele oma seksuaalset orientatsiooni või transsoolist identiteeti avalikustanud, rõhutasid valdavalt, et perekond aimab, kuid osapooled ei tõstata seda teemat mitmel põhjustel. Näiteks mainiti, et perekonnale ei taheta rääkida seetõttu, et kardetakse pereliikmete heaolu pärast. Mõned väikelinnast pärit inimesed, kelle lähedased endiselt seal elavad, kartsid, et taolise info levik võib mõjuda vanematele negatiivselt (kohalike elanike halvustavad märkused jms). Mõnel juhul toodi välja, et pigem ei taheta isale rääkida (peamiselt geide seas), kuna eeldatakse negatiivset reageeringut, mis võib halvasti mõjuda ka teistele pereliikmetele. Varjamise põhjusena toodi välja ka aimdus, et perekond pole valmis veel (täielikult) leppima oma lähedase homoseksuaalsuse või transsoolise identiteediga.

Tüüpilised olid lood selle kohta, kuidas perekond aimab, kuid teemat pole otseselt jutuks võetud. Taolise olukorra kohta esines kahte tüüpi arvamusi. Ühelt poolt leiti, et selline olukord on aktsepteeritav. Mõlemapoolset vaikimist põhjendati asjaoluga, et sugulaste hulgas pole üldiselt kombeks üksteisega isiklikumaid teemasid arutada.

Marika, L: *Keegi kunagi ei küsinud sugulaste osas, et no millal sa siis abiellud ja millal lapsed ja niimoodi... Ma arvan, et nad võib-olla teadsid või aimasid, aga me oleme sihuke suguselts ka, kes eriti ei küsi.*

Igor, G: *Muidugi, võib-olla mu ema tunneb seda, aga me pole sellel teemal kunagi rääkinud.*

Teisalt aga tõlgendati taolist olukorda probleemi eiramisena.

Sander, G: *Ehk siis sisuliselt vanemad teadsid seda kõike juba ise, aga... aga sellest ei olnud lihtsalt nagu juttu olnud. Mis on tegelikult paljudes peredes. Selline case. Sellest lihtsalt ei*

räägita, kuigi kõik asjad on kuskil niimoodi... Nad ei ole laua peal, nad on laua all. Aga KÕIK teavad, et see on seal laua all. [naerab] [...] Nii kaua kui midagi ei küsita, nii kaua ka midagi ei ole. Sest et nii kaua kui midagi ei küsita, nii kaua ei ole ka järelikult mingit probleemi. Ja... isegi, kui see kuskil nagu välja paistab, siis igaks juhuks ei küsita, sest siis võib välja tulla, et on probleem. Ja on tõsine probleem. [naerab] Selline Eesti.

Lisaks perekonnale räägiti kapist väljatulemisest ka (lähedastele) sõpradele. Ühe peamise põhjusena nimetati asjaolu, et sõprade eest ühe oma olulise identiteeditahu varjamist peeti ebaausaks. Transsoolised inimesed tõid välja, et enda „tegeliku mina“ varjamine sõprade eest muutus ajapikku liiga keeruliseks. Toodi näide olukorrast, kus sõbrad soovisid spontaanselt kohtuda ning tuli kiiresti teha pingutusi, et näha välja selline, nagu sõbrad on seni harjunud.

Need, kes olid perekonna ja/või lähedaste sõprade jaoks kapist välja tulnud, leidsid, et pärast seda sammu muutusid nad vabamaks, avatumaks ning „rohkem iseendaks“. Lisaks väideti, et seksuaalse orientatsiooni või sooidentiteedi avalikustamine toob kaasa kergendustunde, võimaldab olla enda ja teistega aus ning aitab lõppkokkuvõttes kaasa enesekindluse paranemisele ka teistes elusfäärides.

5.2.3. KAPIST VÄLJATULEK VÄLJASPOOL PERE- JA SÕPRADE RINGI

Väljaspool pere ja lähedaste sõprade ringi kapist väljatuleku otsuste tegemise puhul rõhutati nende kontekstuaalsust – valiti, kellele, kus, kuidas ja millal avalikustada.

Martin, G: On inimesi, kes küsivad ja ma vastan eitavalt ehk siis ma nagu valetan. Samas on mingid inimesed, kes küsivad, kellele ma vastan, et jah, olen küll, mis siis. Ja siis on kolmandad inimesed, kellele ma ütlen lihtsalt jah ja sellega on nagu see vestlus lõppenud.

Toodi välja, et võib olla keeruline leida sobivat hetke, mil seda teha.

Katrin, L: Et see hetk, et ma peaks seda ISE üldse kellelegi ütleva... Ma ei tea, see ongi siis, kui keegi tundub mulle huvitav ja ma pean talle märku andma selle kohta, vaata. Või siis lihtsalt, et ta võiks tegelt teada... Seda hetke on võib-olla natukene keeruline leida, et SEE on just raske, aga see, kui keegi ise küsib, siis ma muidugi vastan, et jaa, muidugi. Siis ma ei tunne küll, et ma peaks seda varjama.

Lisaks sellele, et oma seksuaalse orientatsiooni või sooidentiteedi avalikustamine sõltub küsijast ning avalikustamisel valitakse kohta ja seltskonda, mainiti selle otsuse tegemisel muidki asjaolusid. Näiteks teadlikkust selle kohta, millises linna piirkonnas on riskantsem liikuda oma samast soost partneriga käest kinni ning et seal oma seksuaalset orientatsiooni pigem varjatakse. Seltskonna puhul võetakse arvesse selle olemust – juhul, kui tegemist on teadaolevalt LGBTQ sõbraliku seltskonnaga, siis ei peetud avalikustamist probleemiks. Küll aga arvati valdavalt, et näiteks uues töökohas ei peaks koheselt oma seksuaalset orientatsiooni avalikustama, kuna seda ei peeta antud kontekstis oluliseks (vt lähemalt peatükki 5.5.).

Põhjused, miks varjata oma seksuaalset orientatsiooni olid mitmesugused. Valdavalt sooviti sellega vältida ebamugavaid situatsioone või peeti mingis konkreetses olukorras seksuaalsust või transsoolisust asjassepuutumatuks. Näiteks leiti, et väljaspool lähedaste ringi avalikustamine võib kaasa tuua asjatuid probleeme.

Hanna, T: Vot see ongi see, et inimesed on erinevad. Kes soovib ennast avalikustada rohkem ja kes mitte avalikustada, aga mina arvan seda, et... See on MINU arvamus, et kes vähem avalikustab, sellel on lihtsam elada. Jõudsime nulli tagasi. Umbes nii, et jääge kappi. Ei, ma ei mõtle seda. /.../ Tähendab selles suhtes, et igal ühel meil on omad sõpruskond, austajad, et see ring võiks jääda natuke väiksemaks.

Erinevalt enamikust LGB inimestest, esines transsooliste inimeste puhul olukordi, kus oma sooidentiteet tuli avalikustada sundkorras ning jagada selgitusi olukordades, kus seda poleks soovitud teha, seoses asjaoluga, kus transsooline inimene on alustanud soo korrigeerimise protsessi ning tema välimus on muutunud. Kirjeldata ebameeldivaid olukordi tööl (ptk. 5.5.) ja seoses kaupade ja teenuste tarbimisega (ptk. 5.6.).

Maakohast ja väikelinnadest pärit inimesed töid välja, et oma seksuaalse orientatsiooniga seoses tekitas neile probleeme just väikekoha elu, kus kogukonnaliikmed üksteist hästi tunnevad. Sellest tulenevalt tunti, et oma seksuaalset orientatsiooni on tarvis varjata, et piirkonna heteronormatiivsesse raamistikku mahtuda ja võimalikke kuulujutte vältida.

Martin, G: *Ma ei saanud välja öelda, et jah, ma olen nagu gei. Sellest tingituna, et ma seal maal elasin, ma pidin näitlema, et ma olen nagu megamacho ja hetero.*

Lisaks töid väikekohtades elavad inimesed välja, et neil puudus teadmine selle kohta, kas piirkonnas on veel inimesi, kes on nendega sarnases olukorras. Asjaolu, et kedagi teist nii-öelda „omasugust“ ei teatud, nähti problemaatilisena. Näiteks mainiti, et polnud kedagi kellega oma seksuaalse orientatsiooni või sooidentiteediga seotud asjaolusid arutada.

5.3. HARIDUS

Käesolevas peatükis käsitleme LGBTQ inimeste kirjeldusi oma kogemustest Eesti haridussüsteemi erinevatel astmetel. Kui enamiku uuringus käsitletud teemade puhul kirjeldasid uuringus osalejad oma praegustes eludes olulisi seiku või lähiminevikus toimunud tähendusrikkaid sündmusi ja kogemusi, siis koolikogemuste kirjeldamisel toodi välja kogemusi ka kaugemast minevikust. Uuringus osalejate vanus jäi vahemikku 20–60, seega jutustati koolikogemustest, mis jäid erinevatesse ajastutesse, kus kehtisid erinevad koolisüsteemid.

Intervjuudes käsitletud kapist väljatuleku ja seksuaalsuse või sooidentiteediga seotud eneseotsingute narratiiv puudutas suuresti lähisuhete valdkonda (vt peatükk 5.2), kuid see kerkis esile ka koolikogemustest rääkides. Kooliajast jutustades alustati valdavalt põhikooliaegsetest kogemustest, varasematel, algkooliaegsetel sündmustel üldjuhul ei peatunud. Enamasti meenutati rääkides kogemustest üldharidussüsteemis, et sel ajal oldi veel kapis. Mainiti, et sellel ajal toimusid seksuaalse orientatsiooni või sooidentiteedi otsingud, ei osatud veel endaga toimuvatele protsessidele selgitust anda ning ühtlasi puudus koolisüsteemis info LGBTQ temaatika kohta, seda ka uue Eesti Vabariigi ajal koolis käinutel.

Kooliajast rääkides end üldjuhul tagasivaates LGBTQ inimesena ei identifitseeritud. Mõnes narratiivis presenteeriti end kui tavalist õpilast, kes teistest ei eristunud.

Pille, T: *Siis ma olin nagu iga tavaline poiss. Mingil määral. Mulle ei meeldinud üldse kehalises käia. Aga... kästi. [naerab] Aga ma ei tea, siis ma nagu ei mõelnud transsoolisuse teema peale üldse. Ja ma ei teadnud, et see üldse mingi asi on. Ja siis... üritasin käituda nii, nagu minust arvati, et ma peaks.*

Siiski rõhutati valdavalt, et juba kooliajal eristuti teistest mingil moel. Maakohtadest või väikelinnadest pärit inimesed meenutasid, et seal jäi nende teistsugusus eriti silma ning see võis selles keskkonnas tekitada probleeme.

Ühelt poolt esinesid lood, kus märgiti, et endal ei olnud koolis märkimisväärseid probleeme seoses seksuaalse orientatsiooni või sooidentiteediga või kui esines mingeid probleeme, seostati neid muude asjaoludega (vt järgmine alapeatükk). Kuid ka need, kes väitsid, et neil endal isiklikult probleeme ei ole olnud, viitasid ja rääkisid lugusid teistest, kelle puhul teati, et neil on raskusi.

Intervjuerija: *Haridussüsteemis ei ole kogenud siis mingit ebavõrdset kohtlemist või diskrimineerimist?*

Martin, G: *Mina ise ei ole, aga mujal ma ikka tean mingeid juhtumeid ja asju. Näiteks eilsest päevast. [naerab] Mu kolleeg just rääkis mulle, et [ühes Eesti maakonnas] ühes koolis õpetaja oli võrrelnud ühte last, et sa oled sama loll kui see... kooseluseadus. [naerab]*

Teisalt aga esines selliseid koolikogemuste narratiive, kus meenutati kooliaega kui keerulist eluperioodi.

Intervjuerija: *Kas selle oma sättumuse mõistmine tekitas mingeid probleeme või muresid ja kes teile oli toeks ja kuidas te need lahendasite?*

Martin, G: *Mm... Jaa, selles mõttes, et probleeme oli palju. Ma olingi vist esimest korda... Esimest ja tänasel päeval viimast korda antidepressantide peal, kui ma olin viisteist-kuusteist. No seal oli muid perekondlikke teemasid ka, aga see oli nagu see üks põhi see, kuna ma olin nagu sunnitud olukorras. Ma pidin elama seal, sest ma käisin seal koolis. Mu ema elab, noh, siiani seal... Et mul ei olnud nagu kuskile minna. Ma peale põhikooli üritasin sealt nagu minema küll pääseda, just nimelt sellepärast, et kes ma nagu olen, aga, aga see kuidagi jäi ja siis ma muutusin protestimeelseks, siis ma jätsin kooli pooleli ja kõik, sest ma nagu... Ma ei saanud olla seal. Mul oli nagu... koguaeg see vastumeelt ja ma üsna noorest peast, kui ma sain aru, et kes ma nagu olen, siis mul hakkaski pihta see, et ma korruptasin emale koguaeg, et „Kui ma kaheksateist saan, ma päevapealt kolin siit minema! Ma päevapealt kolin!“ Aga ma ei rääkinud emale. Ma ei rääkinud emale tol ajal. Esimene hetk, kus ma... reaalselt sõpradest kellelegi rääkisin, oli... oligi neliteist-viisteist vahel, siis seal tuli välja see, et üks minu parimaid sõpru on ka... [naerab] Et see oli nagu see, mis toetas mind sellel hetkel. Aga tema oli ka ainus nagu MINU inimestest, kellele ma sellest rääkisin. No ja siis loomulikult mu psühhiaater.*

Eelnevas katkendis põhikooli ajal kogetu kirjeldamine võtab kokku peamised probleemid, mida intervjueritud seoses oma seksuaalse sättumuse või transsoolise identiteediga kooliajal välja tõid: eneseotsingute keerukus, eelkõige maakohas või väikelinnas, ümbritsevate inimeste mõistmatus ning sellega seotud vaimse tervise probleemid ning tugiisikute ja -süsteemide vähesus.

5.3.1. „KOO LIS KIUSATAKSE KÕIKI“

Rääkides negatiivsetest kogemustest koolis, ei seostatud neid enamasti seksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteediga, peamiselt seetõttu, et tol ajal oldi veel kapis. Need, kes meenutasid kooliajal aset leidnud negatiivseid kogemusi, tõid paralleele üldise koolikiusamisega. Leiti, et neid, kes teistest eristuvad, kiusatakse nagunii ning pole vahet, mis alusel.

Maire, B: *Keda ei narrita koolis? Seal ei ole mingit vahet. Lapsed on lihtsalt nagu nii jõhkrad ja julmad, et neil ei ole vahet. Sul on... naljakat värvi, ma ei tea, tossud või ei ole õiget telefoni või kuulad nõmedat muusikat või... või üldse on nõmedad riided sul seljas... Et see on nagu oluline [...] Et jah, seal on need pede-naljad ja sellised kiusamised, aga seal kiusatakse kõiki: paksusid, vaeseid, kõike-kõike-kõike. Et me ei saa sellel... selles kontekstis absoluutselt... nagu arvestada, et vot nüüd see teema on teistest teemadest üle. Ei ole.*

Hanna, T: *Issand jumal, aga kiusatakse ju heterosid ja kõiki ju ühesõnaga? Kas sa oled hetero või ükskõik, et... Kui nagu ei meeldi, siis ikka kiusatakse. See on ju ajast ja arust olnud, et... selles suhtes nagu ei saa küll öelda, et kas ta nüüd on nüüd... No seda nüüd küll ei saa gei-valdkonda panna. Seda kiusamist.*

Toodi välja, et kiusamise põhjuseks võis olla näiteks tavapärasest eristuv välimus.

Veronika, L: *Kuna mu välimus on olnud selline, nagu ta on koguaeg, sihuke mehelik, siis ta nii palju on, et noh, koolikiusamises ma nagu osalesin või selles mõttes, et ma olin nagu kiusatav,*

aga samas ta ei olnud nagu seotud sellega, et kes ma olin. Mind peeti nagu küll sihukeseks nagu... mehelikuks tüübiks, aga samas mind ei kiusatud sellepärast, et mulle naised meeldivad. Sest noh, keegi ei teadnud seda. [...] [Gümnaasiumis] ei teadnud keegi sellest midagi. Ja seal nagu see kiusamine ei olnud sellega seotud üldse. Lihtsalt mu välimusega oli seotud. Keegi nagu otseselt ei... ei liigitanud mind sellesse valdkonda, et ma võiks olla lesbi, on-ju.

Kuigi Veronika ei seostanud kiusamise sihtmärgiks olemist oma seksuaalse orientatsiooniga, tuleb siiski märkida, et homofoobne kiusamine ei pruugi alati lähtuda seksuaalsusest, vaid teiste hinnangust, mille kohaselt ei vasta kiusatav heteronormatiivsetele standarditele selle kohta, milline on „õige“ naine või mees, ehk et ta ei suuda teiste silmis edukalt heteroseksuaalsena näida.

Leidus narratiive, kus kirjeldati lähemalt koolikiusamise tagajärjel tekkinud negatiivseid tundeid ning nende pikaajalist mõju identiteedile. Esitatu vastab stigmatiseeritud vähemuse stressi kirjeldusele.

Kaarel, G: Tegelikult oli hästi lihtne kedagi inimest sõimata näiteks pedeks. Kuna ma olin rohkem nagu nohikupoiss, siis oli see koht, et... Tegelikult minu enda klass oli suhteliselt nihukene... Neil oli suva. Neil oli suva. Nad... Keegi ei teadnud sellest. Aga nad nagu ei lasnud häirida ka. Et... see oli täpselt see, et me käisime ühes koolis, kõikides tundides, me oleme koos ja lähme edasi. Aga ma nägin neid emotsioone pealt, et kuidas tembeldati kedagi ja kui halvaks tehti see ja kui alavääristati. Ja... kui aeg-ajalt mina jäin ette ka, siis ma tundsin, kuidas ma läksin täiesti nihukene... endast välja. Sest nad räägivad tõtt. See oli kõige häirivam. Ja siis mingi hetk hakkadki mõtlema, et äkki ma OLEN alaväärne... Ma olen see suvaline... Kui sa kuuled ja kuuled koguaeg, siis tekib... Ikka tekib see... Inimeste sõnad ei jää... hinge puutumata ja päris ikka... päris ikka... vastik oli seda kuulda seda tegelikult. Et sa oled halvem sellepärast, et sa oled nõrgem. Sa oled halvem, sa oled alaväärsem, sa oled vähemvõrdsem, sa... Sind ei pea aktsepteerima. Sinu mõtted... Sa ei ole inimene... Kuidas mind häiris see... See oli nagu... Ma hiljem sain aru, mis kõige rohkem mind häiris. Et mind ei võetud inimesena. Ja see on kõige suurem häda ka minu arust nende ühiskonna äärmusgruppidega, et nad ei võta meid inimestena.

Selles narratiivis ei seostatud kogetud koolikiusamist oma seksuaalse orientatsiooniga, vaid räägitakse laiemast normist, et enamus alavääristab neist erinevaid inimesi. Selles looga annab intervjuueeritav edasi tundeid, mis temas tekitas sildi „pede“ kasutamine alavääristamiseks, millel puudub seos asjaoluga, kas sildistatav on või ei ole homoseksuaalne. Ta annab mõista, et selle sildi kasutamise puhul on alavääristav selle kasutamise taga peituv iseenesestmõistetavus, et homoseksuaalsus on kõige hullem, mis olla saab. Seda ning teisi ülalpool kirjeldatud kogemusi võib liigitada mikroagressioonideks.

Seksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteedi alusel kiusamist nähti koolikiusamise kui laiema nähtuse osana, mida esitati kui suuresti paratamatut nähtust.

5.3.2. KAPIST VÄLJATULEK JA KAPIS OLEK KOOLIS

Kuigi paljudel juhtudel toimusid kooliajal veel eneseotsingud, jutustati ka kapist välja tulemise ning enda orientatsiooni varjamise lugusid põhi- ja keskkooli ajal. Neil puhkudel toimus seksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteedi avaldamine selektiivselt, vaid valitud inimestele, kelleks enamasti oli mõni lähedane sõber või klassikaaslane.

Veronika, L: Ma olin siis... kuusteist, ma rääkisin oma klassiõele. Meil oli klassiõhtu ja siis ta kutsus mind... nagu nurga taha, siis ta nägi, et mul nagu midagi oli, noh. Ma ütlen, ega ma otseselt... ei... ei olnud nagu... teistsugune, aga ta sai ikkagi aru, et midagi nagu toimub, on-ju. Midagi on teisiti. Siis ta küsis, et ma räägiks ära. Ma tükk aega ikkagi põtkisin vastu, ütlesin, et ah, ei ole midagi, on-ju. Siis ma ikka ütlesin, et jah, sihuke värk on. Aga siis ta oli hästi mõistlik ja siis sealt edasi arenes see, kus veel paar klassiõde said teada. Sellest kümnesest pundist

ainult üks oli see, kes nagu keeras ära, kes ei julgenud kehalise tunnis riideid vahetada minu juuresolekul. Ülejäänud kõik olid väga sihukesed... nagu toetavad.

Valitud klassikaaslastele ja sõpradele kapist välja tulekul toodi valdavalt välja nende mõistev ja toetav suhtumine. Siiski kirjeldati enamikus lugudes koolis valitsevat olukorda, kus õpetajad ja kaasõpilased tajusid või aimasid, et konkreetne inimene on homoseksuaalne, ilma seda teemat kordagi otseselt adresseerimata.

Katrin, L/B: Aga ma arvan, et tegelikult seal koolis need jutud midagi käisid ja ma olen koguaeg sihuke poisilik olnud, aga ma ei tea. Ma ei kujuta ette.

Sarnane selektiivne avalikustamine esines näiteks ka kogemuste kirjeldustes töövaldkonnas.

5.3.3. KOGEMUSED KÕRGHARIDUSES

Uuringus osalejad, kellel oli kõrgharidus, töid esile kogemusi ülikooliajast, mil oldi üldjuhul juba oma seksuaalsest orientatsioonist või transsoolisusest rohkem teadlikud. Ülikooliajast räägiti mõnel juhul kui uue elu alustamisest ning vabadusest, eriti juhtudel, kus koliti väikelinnast või maakohast ülikooliõpingute ajaks suuremasse linna. Mõnel puhul kirjeldati ka välismaale õppima minekut kui uue elu algust, kirjeldades välisriigi keskkonda Eestiga võrreldes tunduvalt soovimamana.

Oskar, G: Et õpingutes mul on nagu hästi läinud, et... kui ka ma olin [välisriigi ülikoolis] mõned kuud, siis seal... ma tunnetasin muidugi VEEL tugevamalt seda, et kui... toetav see keskkond on. Et ma olin... just eriti... Just olin sellises osakonnas, kus hästi palju oli... oli feministe ja erineva sooidentiteediga inimesi jne jne. Seal ei olnud niiviisi, et... See oli pisikene osakond viie inimesega. Ja seetõttu nad olid nähtavad ja neid aktsepteeriti, mitte ainult ei aktsepteeritud, vaid... nad olid olemas ja kõik leidsid, et väga lahe, et nad on olemas.

Siiski aga iseloomustas ka ülikoolikogemuste jutustusi varjamise ja osaliselt kapis oleku ning selektiivselt kapist väljatuleku motiiv. Seega, (eriti väikekohtadest pärit inimeste jaoks) kõrgharidusasutustega seostatud ning neilt eeldatud vabadus ja suurem sallivus vastandusid kirjeldustele, kust ilmses, et ka selles keskkonnas puuduvad vahendid ja valimisolek toetada LGBTQ inimesi.

Räägiti kursusekaaslastele kapist väljatuleku ja nende eest oma LGBTQ identiteedi varjamise lugusid.

Oskar, G: Selles mõttes ma ei ole seda kunagi nagu niimoodi üldrahvalikult väljatulekut teinud. Et see on alati nagu... hästi individuaalselt, et kui... Ja ilmselgelt nagu võõramatel inimestel, neil on suva või neil on nagunii mingi arvamus minu kohta või mu seksuaalsuse kohta. KUI on, eks-ju. Aga siis nagu... Et ma ei ole selles mõttes... Ülikooli ajal hakkasid juhtuma... mm... need minu suhted. Nagu... ja sellega seoses tekkis ka mingi probleem, näiteks sel ajal, kui ma elasin niiõelda ühikas, aga samal ajal elasin oma boyfriendiga ja SEDA ma varjasin tegelikult. Oma ülikoolisõprade eest.

Nagu ka mitme teise teema puhul, toetuti arvamustes mitte alati enda isiklikele, vaid heade sõprade ja tuttavate kogemustele, väljendades seeläbi siiski enda hoiakuid.

Martin, G: [...] endine elukaaslane koges näiteks sama asja [ühes Eesti ülikoolis] õpetajaks õppides. Ja kursuse esimene kohtumine. Pidu. Ja samamoodi küsis üks tüdruk üle terve laua, kus kursusekaaslased istuvad ESIMEST korda laua taga maas. Ja küsis mu endise elukaaslase käest seda ja siis mul nagu tekkiski see küsimus, et... Või nagu see mõte, et keegi kuuleb ja siis ma mõtlesin, et see inimene õpib õpetajaks vä? Et ta peaks tajuma, mis on isiklik ja mis mitte ja samamoodi ta ütles, et ta läks nagu näost punaseks, aga mõtles, et mida ma nagu valetan. Samas nagu... Mida ka tema ütles ja minagi olen tundnud, et sa oled nagu... Sa tuled nende inimestega... kokku rohkem kui ühe korra, minu puhul koolitus, tema nagu, okei, kolm aastat, on-ju, aga sind

tõmmatakse põhimõtteliselt esimesel korral nagu... Riided rebitakse justkui seljast ära, et sa oled lihtsalt nagu paljaks tõmmatud. Ja see on see, et sa pead ennast nagu kaitsma, sest sa ei tea nagu, mis sealt nagu tuleb või ei tule. MINU jaoks positiivne konkreetset mu... eksi juhtumi juures on see, et ülejäänud kursus pöördus selle inimese vastu. Kes seda küsis. Ehk siis see näitas minu jaoks seda, et meil on nagu siin ühiskonnas sihukseid positiivseid märke, on-ju.

Esitati ka teisi kogemusi kursusekaaslaste toetuse ja selle olulisuse kohta.

Martin, G: No ega praegugi... Selles mõttes, et... tuleb tunnistada, et õppejõud teevad selle teema kohalisi nalju aeg-ajalt. Mina ei lase ennast häirida, aga mul on kursakad, kes teavad. Kes väga armastavad ja hoiavad mind. Siis nad lendavad tavaliselt õppejõule peale. [naerab] Et hakkavadki nagu... selles mõttes nagu mõlisema.

Nagu ka mitme teise teema puhul, eristusid ka koolikontekstis transsooliste inimeste kogemused mõnevõrra. Neid omapärasid ei toodud välja varasematest kooliastmetest rääkides – üldjuhul olid ka transsoolised inimesed kuni keskkooli lõpuni oma sooidentiteedi poolest kapis ning enda välimuse muutmiseks ei võetud sel ajal veel midagi olulist ette. Mitmel juhul kirjeldati, kuidas kooliajal tunti kiindumust samast soost koolikaaslasest, kuid ei osatud (veel) enesele teadvustada, et soovitakse elada teisest soost inimesena. Probleeme toodi aga esile ülikooli kontekstis, kus mõned transsoolised inimesed kirjeldasid seoses soo korrigeerimisprotsessi läbimisega kõrgharidusasutuses keerulisi olukordi ning seda just seonduvalt ebakõladega olemasolevate dokumentide ning uue välimuse vahel.

Pille, T: Mul oli kõige jubedam [ühe Eesti ülikooli] lugejakaardi tegemisel. [...] Et meil on seal ID-kaardiga, sa saad sisse sinna raamatukokku ja siis... Ja siis ma läksin üks päev raamatukokku ja ÕNNEKS läksin ma oma selle sõbrannaga, kes teab minust ja siis tahtsin raamatukokku sisse minna, ütleb, et ei leitud sellist ID-kaarti. Proovin uuesti, ei leitud. Ja siis lähen sinna administratsiooni, annan oma ID-kaardi, et mis toimub? Ja siis... vaatab seda, vaatab mind, vaatab seda... „See ei ole teie ID-kaart ju!“ Ja... siis jah... Siis ma ütlesin, et on küll ja siis ta natuke seal midagi uuris, vaatas... Siis istus oma toolile tagasi ja ütles, et „Ma olen nii segaduses praegu!“ [naerab] [...] Ma üritangi lihtsalt selgeks teha, et see ON minu ID-kaart. Et mingeid tagamaid ma nagu ei ürita väga selgitada. Ja seal raamatukogu juures oli veel see ka veits eba... korrektne käitumine, et siis... see sekretär või kes iganes, assistent seal oli, see hakkas... Vaatas siis arvutist neid andmeid ja siis hakkas kõva häälega minu käest küsima, et kas teie nimi on see ja see...? Siis vana nimi? Siis kõik need andmed niimoodi. Aga OLEKS mul seal kõrval seisnud keegi teine kaastudeng, siis ta oleks ju kõike kuulnud. Aga jah, õnneks oli see, kes juba teadis, nii et see ei olnud väga hull. Aga... Aga see oleks küll võinud kehvasti välja kukkuda.

See kirjeldatud kogemus paigutub ühtlasi ka kaupade ja teenuste tarbimise teemablokki (5.6.), kus on toodud veel taolisi näiteid. See ning mitu teist kogemust viitavad haridusasutuste ning teenusepakkujate vähesele teadlikkusele ja valmisolekule LGBTQ inimeste spetsiifiliste olukordadega tegeleda.

5.3.4. ÕPISISU, ÕPETAJATE TEADMISED JA HOIAKUD HARIDUSSÜSTEEMIS

Üks oluline intervjuudes käsitletud teema oli õpisisu ning üldised hoiakud koolisüsteemis, mida antakse edasi näiteks variõppekava kaudu. Palusime uuringus osalejatel avaldada arvamust selle kohta, millised olid nende enda kogemused LGBTQ teema käsitlestest õppeainetes.

Vanemad intervjuueeritavad rõhutasid, et nende kooliajal oli homoseksuaalsus ja transsoolisus laiemas kontekstis tabu ning toodi välja, et Nõukogude ajal olid homoseksuaalsed suhted kriminaalkorras karistatavad. Samas kirjeldati tolaeaegses haridussüsteemis toimetuleku lugusid.

Kristo, T: Ikkagi sellel ajal, kui mina kasvasin, oli kogu see valdkond kriminaliseeritud. Ja... ja... ja noh, ma arvan, et ma SIIS ei oleks osanud ka ennast niimoodi kirjeldada [...]. Et ega ma ei oskand ennem ka ennast kuidagi nimetada siis õige nimega. Et tollel ajal see ei tulnud kindlasti

jutuks. Ja noh, tegelikult rääkides sellest haridusest veel, et see mind küll vaevas, et ma ei saanud puutöösse minna ja ma pidin alati mingeid kehalises... no et seal pidi võimlema, aga kuna jälle mina mängisin korvpalli päris niimoodi kooli võistkonna tasemel, et siis ma sain tihti ka nendest niiöelda naiste ülesannetest vabastuse, et ma ei pidanud kehalises käima. Et... seda, seda ma tundsin küll, et see on ebaõiglane, et tüdrukud peavad kuduma ja süüa tegema ja poisid võivad teha puutööd. Et selles mõttes ma vaatan, et no meie lastel on ikka palju parem koolis käia.

Enda kogemust praeguste noorte olukorraga kõrvutades leidsid vanemad intervjueeritud, et tänapäeval on koolis noortel kergem. Kuid ka pärast taasiseseisvumist keskkoolihariduse omandanud töid välja, et homoseksuaalsusest räägiti koolis (näiteks inimese- ja terviseõpetuse tundides) väga napilt või üldsegi mitte. Märgiti, et kui see teema jutuks tuli, siis enamasti patoloogiseeriti homoseksuaalseid inimesi. Kuna koolis sellest teemast ei räägitud, tuli info leida mujalt.

Oskar, G: No selles mõttes, et sel ajal, kui mina käisin nagu põhikoolis ja keskkoolis, et neid teemasid ei käsitletudki. Et... meil oli mingi perekonnaõpetuse tund ja seal... paari sõnaga mainiti homoseksuaalsust, aga see jäi kohe meelde, sest see oli minu jaoks oluline. Aga see oli ka mingis sellises võtmes, et... nagu kuidagi... patoloogilisus või nagu meditsiini mõttes, et see lause käis nagu anaalseksi kohta ja homoseksuaalsete meeste kohta, et see oli mingi selline... Selgelt nagu halvustav või nagu sellele..., kes ei tea midagi homoseksuaalsetest inimestest ja nende elust, et see kuidagi nagu... Et see õpetaja lahterdas nagu selgelt selle sinna nagu patoloogia lahtrisse, et... Mm... Et tõesti kõik need teadmised nagu ja kõik need positiivsemad... teadmised minu noorusest tulid ikkagi lihtsalt mingist ilukirjandusest või midagi sellist nagu. Et... kui oli raamat, kus oli ühe kõrvallausega vihje homoseksuaalsele inimesele, siis see nagu... See oli nagu hea raamat või see ei olnud hea, aga siis see oli nagu... Võttis hinge kinni, et oo, issand...

Rõhutati, et kui üldse siis räägiti koolis LGBTQ inimestest valdavalt negatiivselt, peamiselt seoses HIV/AIDSiga. Leiti, et selle asemel või lisaks sellele, et peatuda vaid ohtudel, tuleks laiemalt rääkida seksuaalsusest positiivsemalt.

Kostja, G: [...] ainus asi, mis mul praegu meelde tuleb, on see, et meil olid tunnid, kus näidati, no, teate, filme narkomaanidest – vot see oli veel kõige päris alguses, see jäi mulle väga meelde. Küllap seal olid ka teemad, näiteks AIDS on geide haigus. No see oli kõik möödaminnes.

Oskar, G: ... nihuke tunne, et ikkagi JÄI mulje, et kõik LGB inimesed ONGI aidsi-haiged.

Toodi ka välja, et koolis polnud kelleltki selle teema kohta küsida, mis tekitas segadust. Nooremad osalejad mainisid, et vajalik info leiti Internetist.

Ka jutustatud kogemus kõrgharidussüsteemi kontekstis illustreerib arvamusi selle kohta, millistena tajutakse õpetava personali teadmisi ja hoiakud LGBTQ teema suhtes. Üks intervjueeritav jagas kogemust ülikoolis, kus soovis teha seminaritöö LGBTQ valdkonda jääval teemal: potentsiaalne juhendaja, kelle poole ta esialgu pöördus, näitas teema suhtes üles ükskõiksust ning ei pidanud end selles valdkonnas piisavalt kompetentseks, soovitades pöörduda kolleegi poole.

Oskar, G: Ja siis ma jällegi võtsin julguse kokku ja läksin sinna selle... Otsisin selle naise kabineti üles ja läksin tema juurde ja leidsin aja, kui ta seal OLI... ja rääkisin talle selle idee, et ma tahaks teha nagu sihukest asja..., lootes, et ta kuidagi nagu julgustab või aitab mind, aga siis ta kuidagi ka ütles umbes, et... ei tea, see on umbes ikka nii imelik, et tema ikka ei oskaks seda kuidagi juhendada. Ja siis see... Ja siis jäigi. Ja siis ma vahetasin teemat. Et see nagu JÄI sinna. Kuigi ma... ma olin selgelt nagu kapis niiöelda vähemalt selles avalikus sfääris, kooli, ülikooli ajal. Aga mul oli nagu mingi IND seda uurida või mulle oli oluline nagu... [...] aga mulle tõmmati seal vesi peale. Samas ma ei süüdistata neid inimesi, see lihtsalt... Nad olidki nagu... Nad ilmselt ei osanudki seda juhendada, eks-ju, aga noh, nad oleks võinud püüda vähemalt või kuidagi nagu... Ühesõnaga... noore inimesena... ma tõlgendasin ka nende žeste või asju kuidagi

üle. Et ma olen hiljem nendega suhelnud ja meil ei ole mingeid probleeme, aga lihtsalt... Ma ei tea, kas nad mäletavad seda, aga... Sel hetkel mulle tundus, et nad ei soovi seda või kuidagi nagu... ei toeta mind või et selle ülikooli raamatukogust ma ei leia mingit kirjandust ka sellel alal ja ma lihtsalt tahtsin, et keegi nagu toetaks mind, kui ma PÜÜDSIN leida nagu raamatuid ja... Mm... Selline lugu tuli meelde.

Selle loo jagamisega andis intervjueritav mõista, et ülikool ei paku piisavalt teadmisi ja toetust õppesitus LGBTQ teemade käsitlemiseks. Oluliseks ei pea ta mitte niivõrd õppejõudude teadmisi sellel teemal, vaid valmisolekut üliõpilast teema käsitlemisel toetada ja julgustada, seega on siin õppejõudude passiivsuse esile toomise näol tegu pigem viitega nende hoiakutele ja huvile LGBTQ teema suhtes.

5.3.5. „TÄNAPÄEVA NOORED ON SALLIVAD JA MÕISTVAD“

Diskussioonis selle kohta, kas ja kuidas võiks LGBTQ teemat praegustele noortele koolis tutvustada, kerkis selgelt esile diskursus, mille kohaselt on tänapäeva noored sallivad ja mõistvad. Seda rõhutati ka mitme teise uuringus kajastatud teema puhul, kuid eriti selgelt esitati seda rääkides kogemustest haridussüsteemis. Eelkõige vanemad intervjueritud leidsid, et tänapäeva noortele on LGBTQ teemat lihtne tutvustada, kuna nad on vanema põlvkonnaga võrreldes tunduvalt avatumad.

Maire, B: Selles vanuses noortel on teistsugune maailmanägemine. Isegi kui ta PEAKS sellise asjaga välja tulema, siis see oleks enamuse jaoks, ma usun, ikka täiesti aktsepteeritav. Sest tema jaoks see ei ole probleem. Ta ei näe, et seal oleks mingisugune probleem.

„Tänapäeva noored on sallivad“ diskursuse esitamisega avaldati lootust, et olukord on LGBTQ inimeste jaoks järk-järgult paranemas.

5.3.6. KAS, KES JA KUIDAS PEAKS HARIDUSSÜSTEEMIS OLUKORDA PARANDAMA?

Eelnevatest koolikogemusi käsitlevatest alapeatükkidest kerkib tugevalt esile haridussüsteemi ning selles osalejate oskamatus LGBTQ temaatikat käsitleda. See annab mõista, et puuduvad asjakohased teadmised, oskused, vahendid ja isegi keel. Üksmeelselt ja eksplitsiitselt leidsid ka uuringus osalejad, et LGBTQ teemat ei käsitleta ka tänapäeva haridussüsteemis piisavalt ning et seda tuleks õpilastele koolis tutvustada. Nähti vajadust tuua LGBTQ teema õppekavadesse ja õppematerjalidesse, viidates vajadusele säilitada noorte (vaimne) tervis.

Siiri, L: Ja mida rohkem kool ja õpetajad pööraksid sellele tähelepanu, seda vähem oleks meil katkiseid inimesi. Sest et noor inimene reeglina ei ole... Ei tea ennast nii hästi, ei tea kõiki asju ja ta elab läbi kõiki asju. Kõiki sõnu, mida talle öeldakse... See, et noored KARDAVAD oma vanematele öelda... Ja nad ei julge ka olla nemad ise, et seetõttu loomulikult... Mitte ainult pöörama nagu tähelepanu, vaid üleüldse nagu see käsitlus peab võtma nagu natuke teised mõtted. Et... see heteronormatiivsus on lihtsalt... Ongi selline norm meil. Et kõiki asju käsitletakse läbi heteronormatiivsuse. Et kui oleks rohkem mingeid... Vähem meeste ja naiste ja siis seda nagu... nende poolte käsitlust, vaid pigem kui inimese üldist käsitlust oleks rohkem, et... Siis ma arvan, et inimesed oleksid ise ka tervemad. Et mitte otsida neid erinevusi, miks on mehed ja naised erinevad, miks on erinevad SOOD erinevad, vaid pigem just... seda, et noh, inimene on inimene ja sama siis ka tema seksuaalse sättumuse puhul. Et lähtuda PIGEM inimesest kui sellest, et miks ta on teistsugune.

Nendes arvamustes lähtuti enda (ülalpool käsitletud) koolikogemustest, kus teadmatus põhjustas segadust ja keerulisi identiteediotsinguid.

Hendrik, T: Et kui ma põhikooli aeg juba tundsin, noh, niimoodi, et mulle meeldivad naised ja ma olin vahest ikka... väga-väga masenduses sellepärast, aga ma ei teadnud sellest midagi. Ma ei

teadnud, kas see üldse VÕIMALIK on või miks see minuga juhtub. Et sellest... sellest võiks rääkida.

Olulisena nähti ka transsooliste inimeste eripäradele eraldi tähelepanu pööramist kõigis kooliastmetes.

Siiri, L: *Kui me nagu me T-d kajastame, siis sooteema peaks pigem olema... juba niiõelda tutvustatud lasteaias, sest et laps saab oma soost aru varem kui oma seksuaalsest. Nii et neid küsimusi võib trans-soolisuse puhul tekkida palju varem. Ja noh... SEE on nagu veel keerulisem. Sest et... et kui lasteaias ei ole pädevaid kasvatajaid, kes oskavad tähele panna... ja... ja vanematel tähelepanu juhtida ja siis tekitada ka lastele soodsa... keskkonna olla tema ise..., et siis... jah, et siis on... Ja seda teemat ei kajastata... Või noh, vähemalt. Või ei panda tähele. Siis on... Mida vanemaks see laps saab, seda keerulisem on tal mõista, et miks ta selline on. Et selliseid olukordi on meil ka lasteaedades, kus õpetajad keelduvad last võtma lasteaeda sisse mõnel hommikul, kui tal on vastassugupoole riided seljas. Et... Ja see võib olla nende eelarvamuste tõttu, aga see võib olla ka selle tõttu, et lihtsalt neil ei ole infot. Ja selleks, et saaks spetsialist, kas õpetaja või siis lasteaia spetsialist, teemat adekvaatselt kajastada ja mõista, ongi nagu esimene samm lihtsalt informeerida. Et siis kõrgkoolides ja õpetajate programmides... Ma arvan, et INFO mõttes peaks see teema olema rohkem kajastatud ka.*

Leiti, et LGBTQ teemat võiks käsitleda mitmes õppeaines.

Marika, L: *Kasvõi mingigi jupp tükki olemas, et nad on olemas. Mitte ainult sihuke, et ajalooõpikus kuskil, et vanas Roomas oli. No see... Tore teada, aga nüüd, mis ma teen? Tänapäeval? Et ühiskonnaõpetus, terviseõpetus, jah, võib-olla siis tõesti kasvõi... ajalooõpikuski välja tuua... Aga meil oli, muusika-ajaloo tund oli, siis Tšaikovski kohta, siis öeldi, et sellepärast tegi enesetapu, et ta oli homo ja põhimõtteliselt siis sunniti. See oli siis ainuke, kus siis nagu õpetaja ütles...*

Intervjuueerija: *See ei olnud ka positiivne näide.*

Marika: *Jah, ei olnud positiivne, jaa, aga vähemalt toodi välja nagu, et see tegelik põhjus nagu, mitte see, et oh, suri siis ja siis, vaid et põhjus oli see ja see tegelikult. Et... noh, kasvõi mingeid sihukesi asjugi, et oleks nagu näha, et mingisugune... Et selliseid inimesi ON ja see ei ole päris sihuke..., et umbes nii, et kedagi ei olnud. Et on ju küll.*

Selgitustöö tegemisel tõi Martin ideena välja videote tegemist.

Martin, G: *Üleüldiselt... [oleks vaja] kõige paremal juhul ka Eesti mingite oma näidetega – kuigi ma arvan, et meil ei ole väga palju neid näiteid, aga Eesti mingi reaalse elu näidetega – selliseid sotsiaalsele närvile suruvaid... videoid, mis paneb inimese mõtlema... Mina sain samamoodi aru sellest, et mind kiusati – ühel hetkel olin mina kiusaja ja minu arust mul nagu mõistus hakkas kohe tööle, kui ma nägin neid koolikiusajate enesetapuvideosid, kus nad jätavad mingeid kirju ja üleskutseid. See on rohkem nagu välismaal olnud [seni], aga siis ma sain aru, et issand, mida ma olen teinud. Kuigi ma ise olin selle enne [kiusatavama] läbi teinud, ma ei teadvustanud seda. Et selliseid mõtlemapanevaid... Ma arvangi, et sellele närvile rõhumist [oleks vaja] – noh, et see kõnetaks, aga positiivses võtmes, ja eelkõige see võikski olla Eesti oma näidetega kuidagi seotud*

See innovatiivne võte võib olla eriti tõhus just noorema põlvkonna kaasamisel.

5.3.5.1. KOOLIPERSONALI ROLL

Õpetava personali rolli nähti hoiakute muutmisel olulisena, kuid mõõndi, et paraku neil puuduvad teadmised ja oskused, kuidas LGBTQ teemaga suhestuda.

Marika, L: *See on see, kuidas selle õpetajaga joppab. Et kuidas... on, et kuidas ta nagu ise suhtumiselt on, et kas ta viitsib välja astuda selle õpilase poolt. Enamasti, ma arvan, nad ei taha, sest nad ei oska midagi teha. No nii, nagu tavaline koolikiusaminegi. Ikka läheb see koolist ära, keda kiusatakse, mitte see, kes kiusab. Sest pearaha paneb ka asjad paika, et... jällegi umbes niimoodi, et parem üks kui kaks inimest koolist ära lähevad, on-ju, et siis... Et... niikui tavaline koolikiusaminegi. Vähemalt siis, kui mina koolis käisin. Nad ei oska mitte midagi teha sellega. Nad ei tea, kuidas nagu sellesse suhtuda, mida öelda, kuidas karistada, kas karistada, mis teha... Et selles suhtes see on see, mis on nagu, et lihtsalt teadmist peaks olema rohkem, et sihukesed õpilased on, mis siis, et ei tea, aga kuidas sellega toime tulla ja ise lihtsalt eeskuju näidata, et see on maailma kõige normaalsem asi üldse, et umbes niimoodi... Et... see on see, mis on nagu...*

Leiti, et õpetaja, kes teemat ei valda, võib teha rohkem kahju kui kasu.

Martin, G: *Ma arvan, et no... sellest TULEKS rääkida, aga... ma ei ole nagu kindel, kui hea mõte on panna... see kohustuslikuks aine osaks, sest et koole üle Eesti on meil nii palju, me ei tea iial, KES on see õpetaja, kes seda ainet annab ja kas ja kui palju ta isiklikku arvamust selle osas välja näitab. Ehk siis VÕIB-OLLA on lihtsam see, et kui see LGBT inimene seal sellest teemast ei kuule, tal on niikuinii raske, ta ei kuule, on tema jaoks lihtsam kui see, et seda teemat käsitletakse ja... tema teab, et ta on see, võib-olla teavad mõned tema, ma ei tea, klassikaaslased ja kui see õpetaja teeb seda maha ja ütleb, et see ei ole aktsepteeritav või midagi, siis see võib-olla teeb selle noore olukorra hullemaks.*

Nagu ka varem esitatud ülikoolikogemuse puhul, toodi ka siin välja õpetajate hoiakute olulisus. Arvati, et lisaks õpetajatele on oluline ka kooli tugipersonali roll ning laiem kooli institutsioonina.

Veronika, L: *Ee... ei. No võib-olla ainult nii palju, et... koolis oleks võib-olla hea... Ma ei tea nüüd, kuidas tänapäeval on muidugi... Aga need psühholoogid võiks koolides olla... haritud selle teemaga. Ja et nad võiks nagu märgata, sest ma tundsin väga puudust... Sellest ma tundsin küll puudust, et mul ei olnud nagu koolipoolset toetust. Noh, muidugi ma ei hõiskand seal väga niimoodi välja, et jou, aga no ikkagi, selles mõttes, et psühholoogid võiks olla need, kes märkavad seda, et kellelgi on midagi natukene jamasti ja rääkida. Et siis... kindlasti ei ole meil siis mingisuguseid tulistamisi siin oodata tulevikus ja... ja enesetappe ja sihukesi asju.*

Toodi ka positiivseid näiteid. Näiteks tõi üks ise koolis õpetajana töötav uuringus osaleja välja ühe hiljutise positiivse kogemuse, kus LGBTQ teemalise koolituse läbinud noor kolleeg julgustas koolis õpilasi selle teemaga seotud küsimustes avameelne olema, andes noortele julgustava sõnumi selle kohta, et heteronormatiivsusest väljapoole jääv seksuaalne orientatsioon on koolikontekstis normaalne ja aktsepteeritav.

Kaarel, G: *Siis õpilasnõustaja on minuealine, noor inimene, siis tema käis LGB koolitusel. Tema on ka nihukene, et on üle kooli rääkinud, et kui on LGB... Ta on ÕELNUD välja, et kui on LGB inimesi siin ja on vaja abi, siis teadke, et ma olen teie pooldaja, ma pean teid normaalseteks... Mitte normaalseteks... Ta oskas palju paremini sõnastada seda. Et see ei ole PROBLEEM. Et tulge... Kui te tahate tuge, siis tulge küsima.*

5.3.5.2. RIIGIPOOLSE INITSIIATIIVI OOTAMINE

Positiivsete näidetena märgiti, et Eesti koolide jaoks on hiljuti loodud (küll välisrahastuse toel) LGBTQ teemalisi õppematerjale ning viidud läbi koolitusi õpetajatele. Samas leiti, et Eesti riik võiks neid samuti neid tegevusi rahastada. Leiti, et LGBTQ teema edendamisel koolikontekstis võiks tulla initsiatiiv ja tegevus riigi tasandilt, haridussüsteemi reguleerivatelt institutsioonidelt.

Marika, L: *Ee, eks ole see vast ka, et kui ta ka ülevalt poolt mingil määral tuleb, et kas siis ministeeriumi poolt või mingi sihuke selge suund näidatakse ära, aga minu meelest see praegu ju ei ole, et praegu on rohkem sihuke, et noh, väga tore, et te teete, aga see meid nagu ei koti,*

sest see on pseudoteema või see ei ole praegust oluline või midagi sihukest. Et oluline on mingi õppekava, et saaks seda jälle muuta või midagi sihukest. Et... Jah, see ka, kui ülevalt poolt näidatakse ära, et meie meelest on see normaalne, et sihukesed teemad on koolis olemas ja et nendest räägitakse ja et need oleks ka õpikutes olemas, et see oleks see. Sest praegust on niimoodi, et kui sul satub õpikutegevja olema, kes on tõesti, ma ei tea, feminist või siis talle sümpatiseerivad LGBT teemad, siis ta nagu meelega paneb sisse, et seal oleks naiste pilte sees, et on naisteadlasi ja on ka sportlasi ja mis iganes veel, et... Kui sul satub, jah, sihuke inimene tegelema, et SIIS. Siis nad sokutavad neid teemasid sisse, sest nemad tajuvad ära, kus võiks veel panna seda sisse peale selle tavapärase teema, pluss võiks olla ka eraldi peatükina. Et selles suhtes nagu on jah see. Hästi palju teevad kõik muud ülejäänud selle töö ära, aga mitte kuskil... nagu, ma ei tea, riigi tasandil või selles suhtes. Või linna tasandil või midagi sihukest. Et see on see. Kui sul satuvad entusiastid, siis nemad teevad. Ja praegust tundub see sihukene... selline pisikeste mutrikestes teema, kui selline riigi üleüldine... positiivne suhtumine. Et SEE on see, mis minu arust vajaka jääb, et seda võiks nagu rohkem olla, aga... aga jah, kui tuleb jälle uus minister, siis vahepeal läheb kuskile mujale see teema ja siis ei tule. Nii et selles suhtes nagu riigis võiks sihuke ühtne suhtumine olla.

Leiti, et seoses LGBTQ teemaga peaks koolis rääkima ka vihakõnest. Jällegi leiti, et initsiatiiv peaks tulema riigilt.

Silvia, Q: *Nendel teemadel peaks rohkem rääkima ka koolides ja mitte ainult see, et... me räägime kümme-viisteist minutit, aga minu meelest võiks... Kas siis koolid ise kutsuvad või siis tõesti... inimesed pakuvad ennast. No tõesti, see tõenäoliselt toimub vist vabatahtlikkuse vormis, aga et inimesed, kes on otseselt puutunud teatud teemaga kokku, kas siis isiklikul pinnal või tööalaselt, nad lähevad koolidesse ja räägivad sellel teemal, sest tihtipeale õpetajatel puudub see kompetents. Või siis nad saavadki nagu väga lühidalt avaldada mingit informatsiooni, aga nad ei ole võimelised enam diskussiooni vedama. Või tekitama. Et seda peaks tegelikult ka riik soodustama, et... Ja mitte ainult siis nagu soodustustest ei peaks rääkima koolides, vaid ka rohkem, ütleme, vihakõnest ja üldse erinevatest nagu... positiivsetest ja negatiivsetest aspektidest, mis teatud, ütleme, kas siis seadusega või ükskõik millega nagu kaasneb. Et lihtsalt rohkem nagu diskussiooni... Mitte ainult fakte ei ole vaja õppida, vaid siis... vaid siis nagu arutlemine on oluline. Ja seda tegelt ei soodustata. Ja kui riik seda ei... Kui ühiskond, kui riik ei näe, et see on oluline, siis loomulikult ei saa ka kool öelda, et okei, et, et ühesõnaga nendel on oma see tamp peal – millist õppekava nad peavad läbima!*

Silvia nägemuses on koolides vajaka üldisest diskussioonist, mis viiks LGBTQ teemade parema mõistmise kõrval ka teiste teemade sisulisema lahkamiseni.

5.3.5.3. LGBTQ KOGUKONNA ESINDAJATE KAASAMINE

LGBTQ küsimuste käsitlemisel koolis nähti olulist rolli Eesti LGBTQ kogukonnal.

Kaarel, G: *OMA keskus peaks nagu rohkem tegema, sest tegelikult ON hakanud tekkima see, et LGB koolitused hakkavad toimuma õpilasnõustajatele ja õpetajatele. Et teadvustada. Siis... No õpetajad on need ühiskonna lakmuspaberid.*

Leiti, et kuna õpetajatel puudub suuresti ettevalmistus, eksperditeadmised ja kogemus teemaga tegelemiseks, tuleks kaasata kogukonna liikmeid, näiteks kutsuda neid kooli esinema ning õppematerjalide väljatöötamisel lähtuda nende vaatepunktidest ja kogemustest.

Harry, T: *Noh, võikski olla see, et koolides ikkagi käivad... kogukondade esindajad ise kohal. Mitte ei ole see, et õpikust loeme kusagilt ja need inimesed on kusagil kaugel, meie neid ei näe, meie nendega tegemist ei tee, vaid pigem just see, et nad käivad seal klassides või võtavad suurema grupi kokku, räägivad kusagil aulas või... Noh, et oleks näha, et need inimesed on reaalselt olemas, nad räägivad eesti keelt, nad on luust ja lihast inimesed, nende poole saab*

pöörduda. Minu arust üks probleem ongi see, et noh, hästi tugev vastandus on. Et kusagilt... lugeda kusagilt kommentaaridest või artiklitest on ka see, et noh, MEIE siin ja siis nemad seal. Et seda barjääri peaks lõhkuma ikkagi. [...] [Õppe]materjalid peaksid olema kirjutatud... või vähemalt nagu läbi vaadatud kogukonna enda poolt. Et muidu on lihtsalt üks hulk ametnikke, kes lepivad omavahel jälle kokku, et need asjad on niimoodi, aga tegelikult on asi sisuliselt midagi muud.

5.3.5.4. KOOLITUSTE OLULISUS

Lisaks formaalsele haridusele räägiti ka mitteformaalsetest koolitustest, kus teemat käsitleda võiks ning mis võiksid olla noortele enam kättesaadavad.

Martin, G: *Noortega töötavatele inimestele, ma tean, tehakse ka mingeid neid koolitusi. Ühing teeb või tegi. Aga... õpetajaks õppivatele inimestele paluks ka väärtuseid õpetada. [naerab] Et... SIIN ongi lihtsalt oluline see, et... et kes töötavad noortega koolis, noortekesused, koolitused, mida iganes... Ükskõik. Pooldagu või ärgu pooldagu seda asja, aga nad ei tohi seda noore jaoks KUNAGI välja näidata, sest et kui... Sa ei tea, milline sinu noortest on just SEE inimene. Ja sa teed tema elu nagu sellega... Võid teha nii põrguks, et sina võid olla tema enesetapu põhjus. Et... see on nagu ka oluline. Et need inimesed seda välja ei näitaks nagu.*

Oluliseks peeti LGBTQ teemal avameelselt noortega rääkimist.

Martin, G: *Minul tegi lihtsamaks see, et... seesama seksuaalkasvatuse koolitus, kus ma käisin ja seal ühte moodulit vedaski... gei. Ja tema rääkis täiesti avameelselt sellest. Ja ma esimest korda kuulsin, et sellest räägitakse nii vabalt, kuigi meil oli seal ka noorsootöötajaid, kes olid nagu: „Ma ei suuda seda kuulata!“ ja läksid ruumist välja ja mida iganes.. [...] Siis mina istusin seal: „Yes! Yes! Lõpuks ometi!“ Aa, ja ma olin viisteist. Ehk siis see oli esimene kord, kui ma kuulsin, et gei niimoodi päris avalikult täiesti vabalt räägib sellest ja nii on.*

5.4. TERVIS

Käesolevas peatükis käsitleme LGBTQ inimeste kogemusi kokkupuutel tervishoiuasutuste- ja töötajatega ning nende enda hinnanguid oma vaimsele ja füüsilisele tervisele. Lisaks meie tõstatatud teemadele kerkisid intervjuudes tervishoiust rääkides spontaanselt esile ka laste saamine ning geide puhul doonorlus. Eraldi alapeatükis käsitleme ka transsooliste inimeste esiletoodut seoses soo korrigeerimise protsessiga. Rääkides tervishoiust ja tervisest, rõhutasid intervjuueeritavad, et homoseksuaalsed inimesed, nii naised kui ka mehed, on reeglina oma tervisest ja heaolust teadlikumad kui heteroseksuaalsed inimesed. Seda toodi esile, et vaidlustada üldlevinud narratiivi, mille kohaselt on homo- ja biseksuaalsed inimesed peamine riskigrupp teatud haigustele. Intervjuudes mainiti läbivalt, et LGBTQ kogukonnas käiakse regulaarselt tervisekontrollis, et välistada või ennetada erinevaid võimalikke komplikatsioone või haiguseid. Samuti juhiti sellele asjaolule tähelepanu problematiseerides geidele Eestis kehtestatud doonorluse keeldu.

5.4.1. KOGEMUSED PERE- JA ERIARSTIDEGA

Rääkides oma kokkupuudetest tervishoiuasutuste ja meditsiinitöötajatega, leidsid intervjuueeritud, et nendesse suhtumist ja nende kogemusi määratles peamiselt see, kas meditsiiniuasutustes tajuti neid homoseksuaalse või transsoolise inimesena või mitte. Oma kogemustele tuginedes arvati, et kui inimene vastab heteronormatiivsele standardile, siis ei teki tal tulenevalt oma seksuaalsest orientatsioonist meditsiiniuasutustes probleeme, ükskõik, millise arstiga on tegemist. Peamiselt seostati arvamust sellega, et kui välimuse järgi ei ole võimalik aru saada, milline on inimese seksuaalne orientatsioon, siis ei saa selle pinnalt ka tekkida probleeme. Siinkohal eristati LGB ja transsoolisi inimesi,

arvates et viimastel võib olla keerulisem, näiteks sookorrigeerimise protsessi käigus muutuva välimuse tõttu.

Üldjuhul ei pidanud LGB inimesed vajalikuks arsti juures käies oma seksuaalsust avalikustada. Oldi arvamusel, et inimese seksuaalsus pole seotud olukordadega, kus on tegemist haigestumise või regulaarse tervisekontrolliga.

Katrin, L: Perearst ei TEA ju, kust tema peab teadma minu... Või MIKS... Et miks see peaks... Ja ma ei ole jälle see, et ma ei lähe ja ei ütle... Või tähendab, jah. Ta ei ole ka küsinud. Et ta küsib mu seksuaalpartnerite kohta või? Et kas need on mehed või naised? Meil ei ole juttu olnud.

Leiti, et arst peaks ravima inimest lähtuvalt haigusest, mitte sellest, kas tema elukaaslane on patsiendiga samast soost või mitte. Ei oldud kogetud arstide otseseid küsimusi seksuaalse orientatsiooni kohta. Näiteks kirjeldasid lesbid ja biseksuaalsed naised oma kogemusi günekoloogi vastuvõtust, tuues välja, et seal piirduti küsimusega, kas neil on püsipartner või mitte. Seda, mis soost elukaaslasega on tegu, günekoloogid teemaks ei võtnud.

Juhtudel, kus perearst oli teadlik intervjuueeritava seksuaalsest orientatsioonist, ei mainitud, et see oleks kuidagi avaldunud negatiivselt – ei olnud kogetud, et perearst kohtleks ebavõrdselt või diskrimineeriks patsienti seksuaalse orientatsiooni põhjal, kokkupuuted perearstidega olid pigem neutraalsed või positiivsed. Kogemustest rääkides tõsteti esile, et arstid on mõistvad, samas vihjati, et tervishoiusüsteemis võib esineda muid probleeme, mida siiski ei seostatud enda seksuaalse orientatsiooniga.

Rasmus, G: Minu arust nagu selles tervishoiusüsteemis mina küll ei tea... Ta lonkab nagu teistel põhjustel. Et see ei ole see põhjus, miks ta lonkab. Aga... Ei, arstid on väga mõistvad. Saavad alati aru. Ei reageeri kuidagi halvasti. Vähemalt MINU kogemus on niimoodi näitand.

Mõnel juhul mainiti, et perearst võib aimata, kuid seksuaalsest orientatsioonist pole kunagi juttu tehtud. Arstidele seksuaalse orientatsiooni avalikustamata jätmist ei peetud kapis olekuks, pigem leiti, et tegemist on eelistatud olukorraga.

Martin, G: Ma... jaa... Perearst... VIST teab. [naerab] Aga ma ei ole kindel. Jaa. Ja mu perearst ise on vist lesbi. [naerab] Et meil on hästi head suhted.

Maksim, B: Perearst armastab mind väga ja [suhtub] isegi hästi. Ta ei ole küll kursis, kuid saab minust igati aru ja kui mul oli vaja mingeid tõendeid kaitsevääle, see oli just kuu-poolteist tagasi, siis ta ütles „No kuidas sa lähed sõjaväkke – sind ei saa sinna lasta, nii tore oled meil“. Ei, arst küll hoolib must väga, aga ma ei pea talle neist asjust midagi rääkima.

Kuigi valdavalt leiti, et tervishoiukontekstis pole enamikus olukordades vaja seksuaalsusele tähelepanu pöörata, leidis aga ka arvamus, et teatud juhtudel – näiteks kui arsti poole pöördub mõni inimene, kes ei ole veel teadvustanud enda seksuaalsest orientatsioonist või kellel on üldiselt puudulikud teadmised seksuaaltervisest, võib olukord, kus arst seda teemat üldse ei puuduta, pigem olla negatiivsete tagajärgedega.

Siiri, L: No ainukene, kus... Okei, praeguseks on ainukene koht, kus see on... üleüldse jutuks tulnud, on naistearsti juures. Ja seal mul ei ole nagu... Seal ma ei ole nagu... Seal ei ole olnud negatiivset tagasisidet. Seal on lihtsalt nenditud seda ja kõik. Et võib-olla, kui ma oleks noorem ja... mitte nii teadlik, siis see... oleks liiga puudulik info äkki mu jaoks. Sest et kui naistearst küsib rasestumisvastaste vahendite kohta ja-ja kui ma ütlen, et mul ei ole vajadust neid kasutada selle tõttu, et ma olen lesbi ja mul nagu... Tervise poole pealt ma ei pea võtma mingeid hormoontablette, et oma tervist parandada... Teatud olukordades on inimestel, naisterahvastel vaja, et... et võib-olla siis... teine inimene tahaks nagu... lisainfot ka nagu... naiste

seksuaaltervise kohta saada. Sealt seda ei tulnud. Mul ei olnud vajadust ka seda saada, aga sellegipoolest, kui ma nüüd nagu mõtlen, siis... mõni teine vajaks seda ja tegelikult... oleks ka õige, kui MULLE oleks räägitud.

Seega leiti, et teatud olukordades on tervitatav, kui arst jagab infot, eelkõige lähtuvalt professionaalsest ja meditsiinilisest vaatepunktist.

Perearstidega kokkupuude tuli jutuks kõigis transsooliste inimestega tehtud intervjuudes. Uurimuses osalenud transsoolised inimesed mainisid, et nende perearstid on nende soolisest identiteedist teadlikud, kuna ilma perearsti saatekirjata ei olegi neil võimalik soo korrigeerimise protsessi alustada. Transsooliste inimeste kogemused perearstile oma transsoolise identiteedi avalikustamisel olid valdavalt positiivsed, kuigi toodi välja üldine tähelepanek, et väga paljud transsoolised inimesed väldivad kokkupuuteid ükskõik milliste arstidega, kuna kardetakse potentsiaalseid probleeme. Samas leidsid uurimuses osalejad valdavalt, et nende enda perearst on pigem üles näidanud toetavat ja mõistvat suhtumist.

Harry, T: Nii. Hiljuti siin käis üks inimene just rääkimas trans-inimeste ja arstilkäimise kogemustest, et ta... mis ta oli... tegelikult üle poole väldivad arstlikke suhteid igas mõttes. Koguaeg. Ja-ja ma olen ka viimasel ajal selles kategoorias, aga ütleme, niipalju, kui on, siis perearst oli täiesti okei. Et mul oli mingi hetk vaja talt... saatekirja saada, et eriarsti juurde minna ja siis ma pidin talle selle teema ära rääkima ja perearst oli hästi-hästi rahulik, ütles, et aa, okei, selge, allkiri on siin, et mine, on-ju.

Samas aga toodi näide olukorrast, kus ei esinenud otseseid probleeme, vaid kogeti mõningast ebameeldivust küsimuste näol, mis ei tundunud vajalikud või toetavad.

Pille, T: Kõigepealt, et seda protsessi alustada, siis oligi vaja perearstilt saatekirja geneetiku juurde. Ja siis, kui ma läksin perearsti juurde, siis... õnneks või kahjuks minu perearst oli puhkusel. Seal oli üks teine perearst. Ja siis, kui ma rääkisin talle, et mul on vaja saatekirja, siis tema küsis, jah, et mille jaoks. Ma ütlesin, et soolise identiteedi küsimus ja tema pani lihtsalt kirja, andis mulle saatelehe ja „Okei, mine!“ Ja siis pärast oli mul vaja saatelehte endokrinoloogi juurde. Siis oli MINU perearst. Ja kui ma talle rääkisin, siis peale seda, kui ma olin talle rääkinud, siis ta... küsis väga imelik... No mitte imelikke, aga sihukesi küsimusi, mis MULLE väga ei tundunud taktitundelised. Et midagi säärast, et kas sa ei taha siis enam poiss olla või midagi sellist. Ja... tundus küll, et tema suhtumine VEITS muutus nagu kehvemaks minu suhtes. Aga ta ikkagi kirjutas selle saatekirja ära ja...

Mõnel juhul viitasid transsoolised inimesed küll sellele, et arstide üldine teadlikkus transsoolisusest ja selle spetsiifikast on puudulik ning seda tuleks parandada, et arstid saaksid transsooliste inimestele kvaliteetsemat abi osutada.

Harry, T: Aga trans-inimesed üldiselt ei ole oma kehaga rahul. Vähemalt mingis oma elu faasis. Ja arstidel puudub igasugune aimdus, mis selle inimese peas toimub. Ja... noh, tõenäoliselt see... Selles mõttes, et see... see nõu, mida nad annavad, see on pinnapealne, pealiskaudne ja neil ei ole... materjale. Õpikuid, kursuseid, kus räägitakse üldse soovariatiivsusest.

Selle olukorraga toimetuleku kohta jutustas üks transsooline uuringus osaleja, kuidas ta ise jagab materjale arstidele, et neid transsoolisusest informeerida.

Justice, T: Kõik arstid... tähendab, ei tea, transsoolisusest suurt... No osad arstid teavad, osad ei tea, aga... ma olen... Tähendab minu... Kuna mul on üks...[terviseprobleemi nimi], mille tõttu ma olen haiglates ja niimoodi olnud, on mul nagu ka igal pool see andmetes sees, et ma transsooline naine olen. [...] Ja selles mõttes ei ole kuskil nagu see mingi probleem olnud. Lihtsalt see on minu andmetes sees ja nad teavad seda. Noh, see ei tähenda võib-olla suurt midagi. Aga igal juhul ta on sees ja keegi ei ole sellest nagu... probleeme teinud, Oma

perearstile ma andsin ka informatsiooni, trükituna, kas see... Ja veel üht-teist andsin, et kuidas riiklikud toimingud käivad ja siis... soo-omasesest eneseväljendusest artikli, et tema nagu oli täiesti null, ta ei teadnud üldse mitte midagi. Aga..

5.4.2. VAIMNE TERVIS

Kuna vaimse tervise, seejuures eelkõige isiklikud depressiooniga seotud kogemused on tundlik temaatika, siis lähenesime sellele ettevaalikult, küsides esialgu, kuidas hindavad uuringus osalejad LGBTQ inimeste vaimset tervist üldiselt, alles seejärel siirdudes nende isiklike kogemuste juurde. Tundlike ja isiklike teemade esitamise puhul intervjuudes on tavapärane, et enda kogemustest räägitakse kaudselt – jutustades kellegi teisega juhtunud lugusid või andes olukorrale üldisi hinnanguid.

Uuringus osalejad leidsid, et võrreldes heteroseksuaalsete inimestega esineb LGBTQ inimestel reeglina enam psühholoogilisi probleeme, sealhulgas depressiooni ja enesetapumõtteid. Enamik intervjuueerituid tõdes, et neil oli teatud eluetappidel vaja psühholoogilist või psühhiaatrilist abi ja/või on olnud vaja tarvitada antidepressante. Eriti tugevalt tõstatus vaimse tervise teema ning psühholoogilise abi olulisus just transsooliste inimeste intervjuudes, kus toodi välja, et teatud eluetappidel on kogetud psühholoogilisi probleeme ja/või ka enesetapumõtteid. Seda seostati faktiga, et ajahetkel, mil inimene on oma sooidentiteedis segaduses või ei tea, kellelt oleks võimalik abi saada, ei osata kuhugi pöörduda ja selle olukorraga toime tulla.

Harry, T: Üle kolmekümne-aastaseid trans-inimesi nimetatakse ellujääjateks sellepärast, et nad ei ole ennast veel ära tapnud. Ja üks... tähendab üks kolmandik trans-inimesi on kas väga tõsiselt mõelnud enesetapule või siis proovinud seda teha. Ja... ülejäänud on kuidagi hakkama saanud. Aga üks kolmandik, see tähendab kolm inimest kümnest.

Hendrik, T: Mhmm. Jah, ma kogesin seda, siis kui ma olingi teismeeas. Et... see oli esimene nagu sihukene... Noh, sest ma ei saanud aru, mis minuga toimub või miks ma tunnen nii nagu ma tunnen. Ja... mul ei olnud mitte kellegagi rääkida. Et siis ma olin küll... väga mustas augus omadega. Isegi nii palju, et mul oli mõte siit ilmast lahkuda

Ka lesbide, geide ja biseksuaalsete inimeste hulgas oli neid, kes rääkisid antidepressantide võtmise vajadusest, kuid seda seostati hirmudega seoses oma seksuaalse orientatsiooni avalikustamisega. Arvati, et teistest rohkem esineb psühholoogilisi probleeme geidel, mis võib olla seotud arvamusega, et geid on võrreldes lesbide ja biseksuaalsete inimestega enam stigmatiseeritud ühiskonnagrupp.

Maire, B: Psühholoogilisi probleeme selle tõttu on hästi palju, just nimelt, et see depressiooni tase on üleüldine foon, aga et geidel on see foon suurem. See ongi see, et ei julgeta rääkida, ei taheta rääkida, on need isiklikud hirmud. Et nii palju, kui ma olen alati rääkinud, siis ma alati selgitan, et palun tulge välja, rääkige oma asjad ära.

Nii mõnigi gei mainis, et on mingil perioodil elus vajanud psühholoogi abi ja on esinenud depressiooni, kuna on olnud olukorras, millest ei nähta väljapääsu ning seda seostati just seksuaalse orientatsiooniga.

Kaarel, G: Et mul ON olnud elus momente, kus ma olen tõesti nagu mõelnud, et kas see elu ongi see... No on nihukesi üles ja alla mägesid. Kas SEE elu ongi siis minu täisväärtuslik elu? Eestis ei ole võimalik geina täisväärtuslikku elu elada. Ma arvasin seda veel oma mingi viis tagasi. Ja oli ka muidugi... Ja oli ka raskemaid hetki, kus oli see, et nagu... Mul otseses mõttes enesetapu mõtteid ei ole kunagi olnud. Aga ma olen aru saanud, et ma olen selle teemaga nagu ummikus. Ja ma ei oska nagu minna edasi.

Oldi arvamusel, et depressioon on geide seas suhteliselt tavaline ning kuigi uurimuses osalenud geid ei olnud isiklikult enesetapumõtteid kogunud, leiti, et see on siiski probleem, millega tuleb tegeleda.

Rasmus, G: *Minu sõpruskonnas küll... või tutvusringkonnas ei ole olnud küll enesetapmist või sellist asja, aga depressioon on suhteliselt levinud küll. Ma kujutan ette, et kui ei oleks ka näiteks LGBT ühingut või OMA keskust Tallinnas, siis oleks ka enesetappe rohkem. Et seal käivad inimesed ja räägivad oma probleemidest ja seal keskuses on tasuta psühholoogiline abi ja see on kõik ilma riigi toeta. See MTÜ tegeleb täitsa nagu.... See on kergelt lubamatu. Et riik ei toeta sihukest asja. Neil oleks riigi toetust... Ütleme, kui riik annaks ka kolm tuhat eurot aastas... Sellest oleks väga suur abi. Kahjuks nihukest asja ei ole.*

Sellest intervjuukatkendist ilmneb, et ei tajuta või ei peeta piisavaks riigipoolset tuge LGBTQ inimeste vaimse tervise probleemidega tegelemiseks.

Lisaks arvamusele, et homoseksuaalsetel inimestel esineb võrreldes heteroseksuaalse elanikkonnaga rohkem psühholoogilisi probleeme, leiti ka, et neil on keerulisem leida abi. Peeti väga oluliseks, et probleemide ilmnemisel või keerulise etapi läbielamisel oleks võimalik pöörduda kellegi poole, kellelt saaks tuge ja nõu. Mitu intervjuueeritavat sai tuge enda pereliikmetelt ja lähedastelt sõpradelt (vt peatükk 5.2.), kuid samas leidis palju ka neid, kes pöördusid abi saamiseks professionaalse psühholoogi või psühhiaatri poole. Reeglina arvati, et on oluline teada, kelle poole pöörduda, seda just LGBTQ inimese vaatenurgast. Enne uuriti tuttavatelt, kas keegi oskab soovitada head psühholoogi ning selleks tehti palju eeltööd. Ennetava uurimise vajalikkust põhjendati sellega, et ei julgeta minna isegi professionaalse meditsiinitöötaja juurde rääkima niivõrd personaalsest ja intiimselt teemast, sealjuures teadmata, kuidas selle peale reageeritakse. Sooviti vältida olukordi, mis võiksid endaga kaasa tuua ebameeldivusi. Sarnasele järeltulele jõudsid ka Connolly ja Linch (2016), kes uurisid geide kokkupuuteid tervishoiutöötajatega lirmaal. Ilmnes, et tervishoiusüsteem on tugevasti mõjutatud üleüldisest kultuurilisest suhtumisest ja kui ühiskonnas valitseb teatav hoiak homoseksuaalsuse suhtes, siis see kandub edasi ka tervishoiusüsteemi- ja töötajatele. Seetõttu on tervishoiutöötajatele enda seksuaalse orientatsiooni avalikustamine geide seas siiski murekoht (samam). Käesolevas uuringus on viidatud muuhulgas hirmule, et meditsiinipersonal, kes tegeleb vaimse tervise probleemidega, ei pruugi olla LGBTQ inimeste probleemidest teadlik või soosiva hoiakuga.

Siiri, L: *No paraku peab see täiesti paika, et LGBT inimestel ON rohkem vaimseid probleeme ja... Selle sellise... Kui ma võtan nagu psühholoogilise abi saamine, noh. [...] Erinevaid psühholooge on olemas. Et... loomulikult heteroinimesel sarnaseid probleeme ei saagi olla, sest neil ei ole seda faktorit ja nende puhul ei ole ka seda hirmu, et... sa ei tea, kuidas psühholoog või psühhiaater käsitleb seda.*

Abi otsimise puhul mängis ka rolli see, kas inimene oli pärit suuremast või väiksemast linnast. Nimelt leiti, et väiksemas kohas on üsna keeruline abi saada, kuna ei taheta riskida sellega, et arst, kelle poole sa pöördud, osutub näiteks naabriks või vanemate heaks tuttavaks. Seda kardeti seetõttu, et siiski ei soovita niivõrd avalikult rääkida enda seksuaalsest orientatsioonist või soolisest identiteedist inimesega, kellega ei tunta end turvaliselt.

Meditsiinisüsteemi ning muude institutsioonide (kool, töökoht) abi ning vahel ka perekonna toe puudumist kompenseeriti abi otsimisega muudest kanalitest. Näiteks rõhutati mõne hea lähedase sõbra tuge, kuid valdavalt jäi kõlama Tallinnas tegutseva LGBTQ info- ja tugikeskuse – OMA keskus – poolt pakutava psühholoogilise abi oluliseks hindamine. Konkreetselt tõsteti esile OMA keskus, kes aitab LGBTQ inimesi, kes ei tea, kuhu või kelle poole võiks pöörduda.

Ühe psühholoogilise toe allikana nähti ka LGBTQ kogukonda laiemalt. Leiti, et kogukond on ühte hoidev ja toetav. Hinnati, et see on julgustanud inimesi kogukonnast abi otsima, ilma et peaks kartma potentsiaalselt hukkamõistvat suhtumist või ebameeldivaid kogemusi.

5.4.3. DOONORLUS

Üks väga konkreetne teema, mille tõstasid intervjuude käigus eelkõige geid, on doonorlus. Siiski kerkis see teema esile ka mõne teise grupi esindajate intervjuudes. See annab mõista, et tegu on LGBTQ kogukonna jaoks laiemalt olulise ning sümbolse tähtsusega teemaga, isegi kui see kõiki liikmeid otseselt ei puuduta.

Eestis reguleerivad doonorlust ja verekeskuse tööd EV seadused, sotsiaalministri määrused ja Euroopa Liidu direktiivid. Üheks olulisimaks on Sotsiaalministeeriumi välja antud määrus, mis kehtestab isiku doonoriks sobivuse korra, ning mille § 6 lg 2 ütleb, et vere loovutamist välistavaks teguriks on „seksuaalkäitumine, mis võib verd loovutada sooviva isiku seada kõrgendatud ohtu nakatuda verega edasi kanduvatesse nakkushaigustesse“¹¹. Samas ei ole määruses otseselt kirjas, et selle grupi alla kuuluvad geid ja et nad ei tohi verd loovutada. Kõnealune piirang on sätestatud verekeskuse doonoriks sobivuse nõuetes, kus on kirjas, et inimene ei sobi doonoriks, kui ta on mees, kes on olnud seksuaalvahekorras teise mehega¹². Teistes Euroopa riikides on nõuded kehtestatud erinevalt. Näiteks on Suurbritannias geidel lubatud doonor olla juhul, kui nende viimasest seksuaalvahekorras teise mehega on möödunud vähemalt 12 kuud ja nad vastavad ülejäänud nõuetele, mis on doonoritele seatud¹³. Või näiteks Itaalias, kus 2001. aastal muudeti seadust, mis sätestab doonorikandidaatidele nõuded vastavalt individuaalsele riskihindamisele (*IRA, individual risk assessment*) ja kriteeriumid kehtivad kõikidele inimestele ühtmoodi, olenemata inimese soost või seksuaalsest orientatsioonist (Suligoji jt, 2013).

Kõik uurimuses osalenud geid leidsid, et on põhjendamatu ja arusaamatu, et Eesti vereloovutuspoliitikas kehtib endiselt reegel, et mees, kellel on või on olnud seksuaalne suhe teise mehega, ei sobi doonoriks. Intervjuueeritavate arvates on tegemist iganenud, stereotüüpsetest hoiakutest lähtuva ja stigmatiseeriva keeluga, mis lähtub ebakorrektselt eeldusest, et HIV/AIDS on just geimeeste haigus. Samas on 2011. aastal Tervise Arengu Instituudi (edaspidi TAI) ja Sotsiaalministeeriumi uuringus leitud, et HIV-nakkuse laiaulatusliku epideemia kohta geide (uuringus kasutatud väljendit MSM) seas ei ole tõendeid (Rüütel, Trummal jt 2011). Leiti, et selline piirang tekitab paratamatult olukorra, kus mõned inimesed valetavad ankeeti täites, kuna soovitakse siiski doonor olla ja verd või selle komponente annetada, kuid ankeedi täitmisel ausaks jäädes kaob geidel vereloovutamise võimalus. Samuti rõhutasid uurimuses osalenud geid, et homoseksuaalsed mehed on tihti võrreldes heteroseksuaalsete inimestega palju teadlikumad oma tervisest ja käivad tihedamini tervisekontrollis, mis iseenesest vähendab haiguste esinemise võimalikkust. Sellele viitab ka 2015. aastal avaldatud uuring, mis keskendus HIV olukorrale, ennetamisele ja ravile Eestis, millest ilmneb, et 2010. aastal oli 60% geidest (uuringus kasutatud väljendust MSM) lasknud ennast HIV suhtes testida, samas kui kogu elanikkonna meeste hulgas (nii homo- kui heteroseksuaalsed mehed) oli lasknud ennast kontrollida vaid kolmandik meestest (TAI 2015). Sellega haakub intervjuudes väljendatud imestus, et Eestis kõnealune keeld endiselt kehtib.

Kaarel, G: Ma ei anna verd sellel põhimõttel. Sellepärast, et see on nii iganenud fakt, mis seal on. See, et tegelikult, et kas sul on olnud mehega kontakte, seksuaalvahekorra või mida iganes. Ja ma imestan, et see on IKKA VEEL seal sees. See on nii ajuvaba sellepärast, et ma tean, et tegelt HIV ja AIDS levisid tegelikult mitte gei-inimestelt heteroinimestele, vaid oligi mingi moment, statistikas oli näha, et tegelikult gei-inimesed olid isegi rohkem teadvustatud sellest kui heteroseksuaalsed inimesed.

¹¹ <https://www.riigiteataja.ee/akt/105062015013?leiaKehtiv>

¹² <http://verekeskus.ee/doonorile/nouded-doonorile/>

¹³ <https://www.blood.co.uk/who-can-give-blood/men-who-have-sex-with-men/> (andmed pärinevad käesolevalt internetileheküljelt, kuna ühtne andmebaas, kuhu oleks kogutud erinevate riikide doonorlusega seotud seadused või nõuded, ei ole internetist kergesti leitav või puudub sootuks).

Intervjuudes arutleti, et kas ankeedis valetamine on selles olukorras aktsepteeritav. Siiski oldi sellele mõttele vastu. See tähendaks ühe uurimuses osalenu jaoks valetamist nii teistele kui iseendale ning ei oleks seetõttu vastuvõetav.

Sander, G: *Jah. Ma ise sellest seisukohast vaadates näiteks vahest olen mõelnud, et VÕIKS verd loovutada, aga kuna selline piirang on peal, siis... ma ei ole läinud nagu valet sinna blanketti panema, et nagu saada seda teha. Tõenäoliselt see ei... See ei oleks mingi takistus ilmselt. Alati võib sealt uksest sisse minna ja öelda, et ma olen see ja see ja see ja... ilus naine ja kolm last kodus. [naerab] Aga noh... See kuidagi tundub selline ka, et... ühe jalaga kapis olemine. MINGIS mõttes. Kuigi teisest küljest see on jällegi... Ma sean piirangu sisuliselt endale, mitte ei piira nende verevaru täienemise võimalusi. [naerab]*

Räägiti ka soovist inimesi aidata just tänu spetsiifilisele ja vajalikule veregrupile, mis sobib väga paljudele inimestele, kuid mis ei ole võimalik seetõttu, et ankeeti täideti ausalt.

Martin, G: *Aa, mul on ainult see, et ma panin ausalt doonoriankeedis, et ma olen mehega maganud. Ja ma ei saagi enam doonor olla. [naerab] See on nagu küll see, et kurb, sest mul on 0-veregrupp ja ma saaksin väga palju inimesi sellega aidata. Kui ei taha, siis ei taha.*

5.4.4. LASTE SAAMISE JA KOOSLUSEADUSE OLULISUSE SEOS

Kuigi uuringus osalenud inimeste seas olid vaid mõned üksikud lapsevanemad, kerkis siiski mitmetes intervjuudes esile laste saamise temaatika kui võimalik tulevikuväljavaade. Seda teemat käsitlesid nii geid kui ka lesbid. Üksmeelselt leiti, et tegu on otseselt nende elu puudutava olulise valdkonnaga, mis on Eestis hetkel valdavalt reguleerimata. Räägiti lugusid seoses laste saamise, kasvatamisega ning laste planeerimist, lähtuvalt isiklikest kogemustest kui ka viidates tuttavate lugudele.

Arutelu laste planeerimisest ja kasvatamisest põimus tugevalt teiste uuringus käsitletud eluvaldkondadega, eelkõige suhestumine riigiga ja seadusandlus (vt ptk 5.7). Tõsteti tugevalt esile koosluseaduse olulisust. Riigi kaitset ja tunnustamist oma suhtele koosluseaduse näol peeti väga oluliseks ja toodi esile just pereplaneerimise kontekstis. Leiti, et riik saaks ja peaks koosluseadust vastu võttes väljendama suhtumist, mis oleks hüppelaud ka edasisele LGBTQ inimeste heaolu puudutavale arengule.

Mitu intervjuueeritavat mainis, et nad kindlasti sooviksid tulevikus lapsi, kuid praeguses olukorras on laste saamine nende jaoks keerukas, kuna samasoolistele paaridele ei laiene kõik õigused, mis on olemas heteroseksuaalsetel inimestel. Eriti oluliseks peeti lapsevanemaks saades kindlustunnet, et oleks võimalik partneriga ühiselt lapsi kasvatada. Leiti, et praegune olukord vähendab suuresti inimeste turvatunnet, kes sooviksid samasoolise partneriga lapsi kasvatada.

Siiri, L: *Esiteks see on väga tundlik teema selle tõttu, et ma olen selle sees koguaeg olnud, et kuna ma... tegelen nende juriidiliste asjadega siin, siis ma olen ka selle protsessi algusest peale püüdnud... Noh, olen kaasatud olnud. Ja kuna praegu selline olukord on, siis kui ma jätan nagu juriidilise ebaõigluse selle kõige juures kõrvale, siis puhtinimlikult on see väga suur sigadus, mis praegu üleüldsegi toimub. Ja see väga kõvasti ikkagi kahandab seda turvatunnet. VÄGA kõvasti. Et see on nagu... See on nagu kadumas niiviisi. Ja... ja kui see kaitse oleks olemas, noh... siis ma nagu... niiöelda igapäevase turvatunde poolest ma... No kuna lapsed on mängus, siis... siis mul nagu rohkem ei olekski midagi vaja. Et ma tean, et minu lastel on teine juriidiline vanem olemas ja siis minu elukaaslase sünnitatud lapsel olen mina nagu teine juriidiline vanem, et kui see õiguslik kaitse on, siis see ülejäänud on selline iga inimese siseasi, kuidas ta nagu kedagi tunnustab, kellegi perekonda tunnustab. Et kui riik tunnustab, siis ma nagu... Teist asja ma mõjutada ei saa. Et... et kuidagimoodi.*

Näiteks rääkisid oma pereplaneerimise soovist kaks lesbist, kes kaaluvad kunstliku viljastamise teel mõlemad samal ajal rasestuda, et kogeda koos laste kasvamist ja kasvatamist. Lisaks ebakindlusele,

mida tekitab juriidilise õiguste puudumine koos elavatele samasoolistele paaridele, toodi ka välja, et erinevalt heteroseksuaalsetest inimestest tuleb neil selles protsessis seksuaalvähemusse kuulujatena kõigepealt teha väga palju eeltööd, et jõuaks mõistva ja toetava arsti juurde, kes oskaks olukorraga professionaalselt tegeleda.

Kooseluseaduse olulisus tõstatus ka nendes intervjuudes, kus räägiti paaridest, kellel juba on lapsed näiteks eelmisest kooselust ja praegu, kui nad elavad koos samast soost partneriga, ei ole nende partneril selle lapse suhtes mingeid õiguseid. Selles kontekstis nimetati ka paare, kes on saanud lapse sellisel viisil, kus perekonna moodustavad kaks lesbit ja kaks geid. Sellised kokkulepped sünnivad uuringus osalenud inimeste arvates peamiselt sellelt pinnalt, et praegusel hetkel ei ole Eestis võimalik kahel samast soost vanemal lapsi saada nii, et mõlemad vanemad oleksid seaduse ees võrdsed ja lapsed kaitstud.

Veera, L: No me abiellusime, kaks naist.. ja üks sünnitas lapse. Kasvatasid poega kolm aastat koos, aga siis otsustasid lahku minna. Nad on ju teda koos kasvanud, see on nende ühine laps, aga välja tuleb nii, et: "Kõik, ma lähen teisele ja kõik, sina last enam ei näe." Millisel õiguslikul alusel võib selle peale kaevata? Tulebki nii välja, et see on ainult tema [selle partneri, kes lapse sünnitas] laps, kuigi see on ju nende ühine laps – koos nad käisid ju kõik need üheksa kuud, sünnitasid, olid öösiti üleval... Nad tegid kõike seda koos, ja siis tuleb äkki välja, et: "No mina ju sünnitasin, mina olen poja ema – ma võtan ta kaasa, [ja] lähen ära."

Olulise tagajärjena sellele, et riik ei tunnusta ega toeta LGBT inimeste pereplaneerimise plaane, peeti Eestist lahkumist. Seda väljendati kui võimalikku isiklikku otsust tulevikus või ka kui üldist tähelepanekut, mis esitati hinnanguna praegusele olukorrale.

Martin, G: Jah. Selles mõttes, et tuleb see kooseluseadus või... nagu mis iganes seadus või ei tule, et... No mina isiklikult ütlen, et KUI mul ei ole tulevikus võimalik... mingilgi moel seda kooselu sõlmida, olgu see abielu või kooselu registreering või mis iganes vorm, ja kuidagi nagu... noh, selles mõttes okei, kui ma teen lapse näiteks mingi lesbipaariga, siis noh, ongi, lapsel on ametlikult ema-isa olemas, on-ju. Mis iganes. Mingid sellised... asjad, mis takistavad MINU mingeid... selliseid soove, et ma tahan nagu ka olla isa ja ka... tunda, et mul on nagu mingi kooselu, siis kui sellised mingid seadused ei tule, siis mina olen ka üks nendest, kes läheb Eestist seaduste pärast minema. Sest ma tahan lihtsalt... Mul on KA õigus täisväärtuslikule elule ja ma lihtsalt tahangi elada ka täisväärtuslikku elu. Nii et selles mõttes palun väga. Tehke neid seadusi või ärge tehke. Et neid on kindlasti veel, kes siis lähevad. Ja neid on ka niikuinii juba praegu läinudki ja teisest küljest ongi kurb see, et on neid, kes tahaks siia tulla, aga ei saa lihtsalt seaduste pärast.

Marika, L: Miks ma peaksin Hollandisse kolima oma perega, et ma saan seal oma elukaaslasega kooselu registreerida? Või abielluda. Et see ei ole nagu võimalus, et miks ma pean tõesti kuskile mujale minema, kui ma tahan seda siin, Eestis. Miks ma ei võiks seda siin saada?

Samuti viidati juhtumile, kus välismaal samasoolises suhtes lapsi kasvatavad tuttavad sooviksid tulla oma lastega Eestisse elama, aga nad ei saa seda teha, kuna Eestis ei ole võimalik seaduslikult registreerida kooselu ning lastel puuduks seaduslik kaitse.

Martin, G: Et meie mingid seadused ei ole kooskõlas Euroopa Liidu mingite aktidega, ehk et meil ei ole õigust... enda välisriigis elavat elukaaslast Eestisse tuua või kuidagi. Mingi teema sellega oli. Ja õiguskantsler kuidagi selle avastas ja nüüd see tõmmati nagu teemaks. Mis on jälle väga hea samm edasi, sest et... mul on... sugulane, elab Prantsusmaal (riigi nimi muudetud). Ta on kakskümmend aastat Eestist ära olnud, ta on üle neljakümne. Kakskümmend Eestist ära elanud ja ta elab Prantsusmaal enda mehega ja neil on lapsed. Aga nad ei saa Eestisse tulla, sest nendel... Need lapsed... Sest see on praeguste Eesti seaduste järgi... Nagu siin oleks ebaseaduslikud kuidagi. Et enam vähem võiks isegi neilt ära võtta. Ja siis nad elavadki rõõmsat elu seal välismaal.

Seadusliku kaitse puudumisel Eestist lahkumist kaaluti mitte ainult pereplaneerimise kontekstis, vaid käsitleti kui laiemat täisväärtuslikuks kodanikuks olemise küsimust (vt lähemalt peatükk 5.7).

5.4.5. SOO KORRIGEERIMINE

Üks keskne teema, mida on varem ka Eestis tehtud uuringutes käsitletud (vt nt Luha, 2015: 72) ning mida spontaanselt tõstatasid ka meie uurimuses osalenud transsoolised inimesed, rääkides tervisevaldkonnast, oli soo korrigeerimise protsess ning sellega seotud kokkupuuted meditsiini- ja personaliga. Nagu ka pereplaneerimine ja kooseluseadus, mida käsitlesime eespool, haakub ka see küsimus mitme eluvaldkonnaga. Selles peatükis käsitleme sookorrigeerimise protsessi kohta räägitut seoses kogemustega meditsiinisüsteemis, kuid teemat on vaadeldud ka seoses tööga (5.5.), haridusega (5.3.), avaliku ruumi ning riigiga (5.7).

Käesoleva teema raames toodi peamiselt esile kogemusi arstliku ekspertiisikomisjoni külastamisel. Ilma komisjoni otsuseta ei ole Eestis võimalik alustada hormoonravi ega enda sugu korrigeerida (vt peatükk 3.4.1.) Vastavalt seadusele antakse soovahetuse taotlejale arstliku ekspertiisikomisjoni otsus soo muutmise kohta vähemalt kahe aasta möödumisel arstlike toimingute ja ravi alustamisest. Uurimuses osalenud transsoolised inimesed tõstsid esile, et reaalsuses tähendab „vähemalt kahe aasta möödudes“ pigem kaks kuni neli aastat. Lisaks on nende arvates Eestis eriarstide järjekorrad liiga pikad, arstliku ekspertiisikomisjoni kokkukutsumine võtab liiga palju aega. Samuti tuleb komisjoni otsust ja Sotsiaalministeeriumi kirja, milles lubatakse hormoonravile, pikalt oodata. Kogu protsess on transsooliste inimeste arvates asjatult bürookraatlik, aeglane ja toob endaga kaasa hulganisti ebameeldivusi. Probleemaatiliseks peeti ka seda, et Eestis on transsooliste inimestele elulise tähtsusega otsuste tegemine usaldatud vaid ühele institutsioonile, kelle praktilise toimimisega ei oldud rahul. Oldi ühel nõul, et protsessi kiirendamine aitaks transsooliste inimeste elu kvaliteeti parandada. Toodi välja, et süsteemis töötavatel inimestel (nii arstidelt kui ka ametnikelt) oodatakse positiivsemat suhtumist ja rohkem mõistmist. Transsooliste inimeste jaoks oli oluline, et perioodil, mil nad protsessi läbivad, oleks hea saada tuge ka väljastpoolt perekonda ning seda tuge ja mõistmist oodatakse ka nendelt inimestelt, kes väljastavad lubasid või saavad kuidagi kaasa aidata protsessi positiivsemaks (sh kiiremaks) muutmisel.

Harry, T: Et reaalsuses see asi võtab aega kuskil neli aastat. Ametlikult peaks võtma kaks aastat. Aga arvestades seda, et arstid ei vasta kõnelele, ei vasta meilidele, ootejärjekorrad on väga pikad, et kui tegu on riikliku arstiga, siis ta võib-olla kahe kuu jooksul võib teha... Selles mõttes, et kaks kuud võib olla, et inimene peab ootama, kuni ta saab teha selle telefonikõne konkreetset kellaajal konkreetset päeval, et siis panna aeg kinni ja veel kaks kuud oodata, et ta saab sinna arsti JUURDE. Et see on juba peaaegu pool aastat.

Rõhutati, et transsooliste inimeste jaoks võib viivitus olla elulise tähtsusega. Implitsiitselt anti mõista, et *cis*-soolised inimesed ei pruugi seda transsooliste inimeste unikaalset olukorda mõista ning seda mõistmatust peegeldab ka riiklikult sätestatud sookorrigeerimisprotsessi venimine ning seda koordineerivate inimeste hoolimatus.

Lisaks pikale ooteajale, mis mõjub inimesele emotsionaalselt kurnavalt ja tekitab pingeid, toodi intervjuudes välja ka teisi aspekte. Näiteks leidsid intervjuueeritavad, et ooteaeg on liiga pikk ka seetõttu, et hormoonraviga alustatakse üsna kiiresti pärast endokrinoloogi juures käimist ning muutused hakkavad inimese kehas toimuma väga kiiresti. Seoses sellega tekib transsoolistel inimestel aga palju argielu keeruliseks muutvaid probleeme, kuna nende välimus ja isikultõendavad dokumendid ei ole omavahel vastavuses. Sellest tulenevalt võivad tekkida probleemid mitmes valdkonnas, nt tööalaselt (vt ptk 5.5.), hariduses (vt ptk 5.3.) või teenuste ja kaupade kättesaadavusel (vt ptk 5.6.).

Hendrik, T: Ja need toimingud, mis seal toimuvad, võtavad nagu normaalsest rohkem aega. See on nagu paha. Et.. ma ei tea, mis on mõistlik aeg näiteks oodata mingit paberit. Aga kuu aega on ilmselgelt väga palju. Ma saan aru, et oli suvi, kõik naudid, puhkavad, mida iganes,

aga tegelikult siis... lõpuks ta saatis selle nagu digiallkirjastatult ja siis ma olin muidugi tänulik, et tööpoolest, see on kiirem ja mugavam viis. Mida oleks võinud kohe teha. [...] Et see nagu ei ole mõistlik. Sest sealt edasi tulevad ju samamoodi toimingud, et... sa pead minema seda avaldust tegema, et sa seda nime muuta tahad, siis ka see võtab aega ja... Nii et koguaeg aeg läheb, aga minul habe kasvab, onju, et ma ei tea, mis selle mõne päeva jooksul... millised situatsioonid võivad veel tulla, eks.

Lisaks protsessi bürookraatlikkusele, ajakulukusele ja selle tõttu ebamugavatesse sotsiaalsetesse olukorda sattumisele kirjeldati ka juhust, kus protsessi venimine tekitas inimesele majanduslikult suurema väljamineku, kuna vahepeal olid riigilõivud (sh nimemuutuse jaoks) suurenenud. Intervjueeritav leidis, et ekspertiisikomisjoni kiirema tegutsemise korral oleks ta saanud paberid korda juba varem ja lisakulutusi poleks tekkinud.

Pille, T: Nimeseadus. Et kaks aastat peale ravi alustamist tohib muuta nime. Nii et enne ei tohi. Ja ei tohi võtta vastassoo nime, kui ei ole... Isikukood ei muutu. See kaks aastat on kõige jubedam asi. Mulle öeldi, et erandkorras saab ka aastaga, aga mul ei ole see ikka veel tehtud. Ma ootan praegu [...] juulist. See pidi toimuma septembris. Siis see vist ei toimunud. Siis see pidi novembris toimuma. Siis minuga ei võetud ühendust, et see nüüd toimub. Siis see pidi detsembris toimuma, aga nüüd mulle tundub, et nüüd tulevad juba jõulud ja uus aasta, et vist ei toimu ka detsembris. Nii et... Põhimõtteliselt ongi – kui ma tema juures saaks käidud, siis läheks nädal. Kõige nõmedam on see, et järgmise aasta esimesest jaanuarist tõuseb nimemuutuse riigilõiv kolmekümnele eurole sajale eurole. Oleks ma varem saanud, siis oleks kolmekümnega saanud. Nüüd on sajaga. [naerab]

5.5. TÖÖ

Üldjoontes jagunesid LGBTQ inimeste tööalaste kogemuste kirjeldused ja hinnangud oma heaolule töö kontekstis kaheks. Ühelt poolt leiti, et tööelus ei esine olulisi probleeme, kogemused on pigem neutraalsed või positiivsed, teisalt aga toodi esile negatiivseid kogemusi ja probleeme. Negatiivsed ja positiivsed kogemused esinesid mitmel juhul ühes ja samas intervjuus, kui räägiti erinevatest tööelu aspektidest ning need olid omavahel põimunud. Siiski võib mitme intervjueeritu puhul eristada neid, kes andsid oma tööga seotud kogemustele üldjoontes positiivse hinnangu ning neid, kelle kogemused olid pigem läbivalts negatiivsed. Märkimisväärne on ka see, et osal juhtudel küll kinnitati, et kogemused on üldjoontes positiivsed ning tööl saadakse hästi hakkama, samas aga sisaldasid narratiivid seksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteediga seotud keerukate olukordade ja pingete kirjeldusi, mida heteroseksuaalsetel *cis*-inimestel kogeda ei tule.

5.5.1. ÜLDISED HINNANGUD OMA OLUKORRALE TÖÖELUS

Esmalt peatume positiivsete kogemuste kirjeldamisel. Neid toodi välja, andes hinnangu kogu oma senisele karjääriteekonnale. Näiteks seostab üks uurimuses osaleja oma tööalast edukust juhtival kohal töötamisega.

Intervjueerija: *Millised on Sinu kogemused töösuhetes sellena, kes Sa oled?*

Kristo, T: Mm... No ka vist jälle... ma ei oska siin midagi halba ütelda. Et ma olen saanud teha seda tööd... neid töid, mida ma olen tahtnud ja sealjuures... Ja kuna nad on olnud... No ma ei ole pidanud ka konkureerima ja kuna nad onnud algusest peale sellised juhtivad kohad, et siis

ei ole olnud mul ka... sellist võrdlusvõimalust, et kas mind nüüd diskrimineeritakse võrreldes kellegagi rohkem või vähem.

Kuigi transsooliste inimeste lugudest tuli välja hulk eripäraseid ja pigem selliseid kogemusi, mida intervjuueeritud ise negatiivseks hindasid, leidis ka neid, kes hindasid oma tööalaseid kogemusi pigem heaks.

Justice, T: Ma ütleks, et pigem see on positiivne vaikimine. Ega keegi ei... ei räägi mind taga ja kõik suhtuvad minusse hästi. Ma saan väga hästi nendega suhelda. Ja... ja-ja igasugustest maailma teemadest me räägime, vestleme, nii nagu naised ikka omavahel. Aga ma arvan, et nad lihtsalt teadvustavad mind ikkagi kui meest, kuigi... nagu teistsugust meest. Et nad väga ei seosta..., noh, kuigi nad on näinud mind nagu igasuguses... vormis või olekus, nad... ei teadvusta, et ma olen üks... PÄRIS üks nende seast, ennem kui ma selle identiteedi muutuse olen ära teinud. Siis nad võib-olla teadvustavad rohkem seda. Aga probleeme sellest ei ole üldse.

Tuuakse välja ka positiivseid kogemusi tööle kandideerimisel.

Martin, G: Positiivne näide jälle... Kandideerisin [Asutuse nimi] tööle kunagi. Enne seda praegust töökohta, mis mul on. [...], et mul oli see töösuhe lõppenud ja mul oli ruttu midagi vaja ja ma ei olnud nagu tööd leidnud, ma olin nagu paar kuud töötu, siis... [kõnealusel asutuses] on see tugev taustakontroll ja ma panin ausalt enda elukaaslase nime, isikukoodi ja need, sest seal tehakse päriselt... Kapo ja kes seal teevad mingi räige nagu taustakontrolli sulle ja... panin ausalt ja läbisin selle kontrolli ja öeldi, et võid tööle tulla, aga ma sain juba teise pakkumise siis. Kuna see menetlus võtab vist kuu aega. Nad teevad nagu TÕSIST taustakontrolli. Ja sinna..

Intervjuueerija: Aga polnud mingit diskrimineerimist?

Martin: Mitte mingit! Ma veel kodus mõtlesin, et kas ma panen või ei pane, siis mõtlesin, aga mis vahet sellel on. Ja paningi täiesti ausalt. Nime... Sinna läheb elukaaslase nimi ja isikukood ja nad vaatavad kogu tema tausta KA nagu läbi, et... Ja täiesti vabalt. Ma ei tea, kuskil süsteemides on kirjas... [naerab] Aga ei. Mitte midagi ei olnud sellest nagu... Et... ei öeldud nagu, et oh, lahe, ega ei öeldud, et misasja. Lihtsalt nii oligi. Kedagi nagu ei kiusatud. Aga mul on vist pigem positiivsed kogemused.

Räägiti lugu sellest, kuidas töandja tunnustas töökeskkonnas mitmekesisust.

Marika, L: Ükskord, kui ma ühele tööle kandideerisin, siis... Inimesed on pigem nagu... positiivselt nagu huvitunud, et keegi tuleb ja avalikult ka ütleb, sest seda vist ei juhtu ka päris tihti, sest noh... Kus sa CVs seda paneksid endal kirja või umbes et... Kui Sa just tõesti... stereotüüp välja ei näe või midagi sihukest. Et siis. Aga enamasti nad on jah... Tundusid vähemalt positiivsed, noh, kas nüüd üllatunud ka, aga huvitunud, et keegi, kes tuleb ja ka nagu näitab ja avalikult niimoodi ütleb ja... Et selles suhtes see on see, mis nagu on... olnud, et... Ja need töökohad, kus ma olen ka kandideerinud, siis need firmad on sihukesed, kes tahavadki, et neil olekski mitmekesine, et nad on nagu uhked selle üle olnud. Et siis nad on... Ma ei tea, kas see on nüüd nagu kasuks olnud, aga-aga neile nagu meeldib see, et neil on mitmekesine keskkond.

Allpool peatume lugudel, kus leiti, et tööelus esinenud probleemid on esinenud teistel alustel ning pole seotud seksuaalse orientatsiooni või soolise identiteediga. Valdavalt leiti, et kolleegide ja töandja suhtumine töö juures ei tulene (ainult) seksuaalsest orientatsioonist, vaid muud asjaolud võivad olla isegi olulisemad. Näiteks leiti, et töö juures on esinenud ebameeldivaid kogemusi naisena.

Silvia, Q: Aga jah, siis antud kolleegiga... Teiste kolleegide puhul ma ei... ma ei näe seda probleemi, et keegi... kellelgi oleks nagu... kellelgi oleks selline paine, et kuidas ma ennast

paigutan või kes ma olen või... Et seal on nagu..., ütleme, ülemuste tasandil on olnud... nagu soolist diskrimineerimist. Seda on küll olnud.

Intervjueerija: Aa, et ülemused diskrimineerivad SIND kui...

Silvia: Kui naist.

Intervjueerija: Ahah. Okei. Milles see nagu täpsemalt on väljendunud? Nagu kas maksavad vähem palka või teevad mingeid märkusi või...?

Silvia: No mul on ülemus selline võimukas mees. Ja... meestel ta laseb lõpuni rääkida, naistel üldjuhul mitte.

Intervjueerija: Ta katkestab?

Silvia: Jaa. Ta isegi... Ta sõidab nii jõuliselt sisse, et naine üldjuhul ise katkestab oma jutu.

Peamised probleemid ja raskused, mis tööelus esinesid, seonduvad kapist väljatuleku või kapis olekuga, mida käsitleme järgmises osas.

5.5.2. KAPIST VÄLJATULEK JA KAPIS OLEK TÖÖL

Uuringus osalejate hulgas oli neid, kes olid töökaaslaste jaoks täielikult kapis, kuid enamasti oli tegu olukorraga, kus oldi vähemalt mõnele töökaaslastele oma seksuaalse orientatsiooni või soolise identiteedi muutumisega seonduvat avalikustatud. Kogemustest töökohtadel räägiti vastavalt sellele, kas ja kuivõrd oldi töökollektiivi jaoks kapis või sealt väljas.

Kapist väljatuleku puhul rõhutati valdavalt selle kontekstuaalsust: valiti, millistele kolleegidele, kuidas ning millistes situatsioonides seda teatada.

Siiri, L: ÜHE korra lihtsalt kuidagi tuli... see jutuks, et rääkisime lastest ja kolleeg siis, noh... Ma... mainisin oma elukaaslast ja siis mu kolleeg vaikimisi arvas, et tegu on meesterahvaga ja siis... siis ma lihtsalt PIDIN täpsustama. Et... et selle peale ta tegi suured silmad, et aa, okei. Ja- ja oligi kõik. Et ma arvan, et ma kuidagi alateadlikult valin ka inimesi, kellega ma suhtlen, et... et ma ei lähe sellele kuuekümnele lähenevale meesterahvale oma eraelust rääkima, kui mul ei ole temaga ühiseid teemasid ja siis võib-olla, noh... Ma ei tea, mis reaktsioon sealt võib tulla. Sest inimesed on erinevad, et kuidagi on nagu juhtunud see, et ma suhtlen omataoliste inimestega, siis on ka reaktsioonid olnud... sellised, et sellest ei ole üldse numbrit tehtud.

Enamasti rõhutati, et seda pole vaja töö kontekstis igas situatsioonis esile tuua.

Töökohta vahetades ning uude kollektiivi suundudes oli neid, kes rõhutasid, et teatasid uutele kolleegidele üsnagi varsti.

Veronika, L: Kui ma olen uude töökohta läinud, siis ma olen nagu alati sellest nüüd teatanud ka. Et no ikka tuleb jutuks ju mingil hetkel, et... Otseselt nagu ei muutu midagi, aga täpselt selle hetkeni, kuni see välja ei tule, siis... või tähendab, kui see välja tuleb, siis nagu hakatakse meeletult küsimusi esitama. Et KUIDAS ikka ja MIKS niimoodi ja... ja võiks öelda, et sihuke fifty-fifty situatsioon on, kus sul mõni on sihuke... Rahuneb maha, on jumalast okei sellega, teised on sihukesed..., noh... No nagu aktsepteerivad, aga samas mitte. Et aga otseselt midagi ei muutu

Leidus hinnang, et peale avalikustamist on töösuhted kolleegidega töökeskkonnas paranenud. Töö juures transsoolise identiteedi avalikustamise otsust tehes lähtuti isiklikust kogemusest lähedase inimesega, mille kohaselt aitab asjade ausalt ärarääkimine inimestel paremini olukorda mõista.

Kristo, T: Ütleme niimoodi, et ma OMA meeskonnaliikmetele ka rääkisin. Nii et ütleme, et kui ma võtsin inimese tööle, endale oma meeskonda, siis tema... siis nemad olid ka inimesed, keda ma teavitasin, et mis seis minuga on, sest et tol... Miks ma seda tegin? Nagu ma oma vennaga

rääkisin siis, kui ma olin neile selle info väga must-valgelt selgeks teinud. Siis ta hakkas kohe rääkima, kuidas seda kõik need aastad oli olnud raske mõista. Et pärast seda, kui ta mulle seda ütles, sain ma aru, et ma peaksin seda nendele inimestele kuidagi eraldi artikuleerima. Ma olen seda hakanud tegema ja see on aidanud kaasa palju siis sellistele tööalaste suhete parandamisele.

Siiski oli pigem valdav (mõnele) kolleegidele ajapikku ääri-veeri ning vastavalt vajadusele avalikustamine. Järgnevast intervjuukatkendist selgub, kuidas varasematele ebameeldivatele kogemustele tuginedes on kapist väljatuleku viisi muudetud.

Veronika, L: *Praegu ma just värskelt nagu... olen vahetamas töökohta. Siis see UUS töökoht, mis mul on, seal ma ei ole kellelegi sellest rääkinud. Ilmselgelt. Sest ma olen seal alles kuu aega olnud. Ma räägin, see ei ole sihuke, mida sa lajatasid lihtsalt kellelegi näkku, et nii on. Et ma ei tea, kaua mul võtab aega, et seal kellelegi sellest rääkida. Praeguses töökohas, kus ma olen... Noh, kõik on nagu aktsepteerinud. Eks nad... seljataga ikka teevad nägusid ja... ma olen kuulnud, et on ikka mingisuguseid emotsioone selles valdkonnas, aga jätab täiesti külmaks selle koha pealt. Aga kõik, mis on varasemalt tulnud... Noh, ma ütlen, et iga kord ma olen järjest targemaks nagu saanud ja selles õppinud, et kuidas nagu avaldada seda infot, et kui ma esimest korda ikka seal välja tuln kapist, siis nagu ma varasemalt mainisin, siis mind nagu lükati sellest seltskonnast välja, kellega ma sain väga hästi läbi. Aga poolteist aastat ja siis võeti mind tagasi sinna seltskonda. Et poolteist aastat ma nagu... ekslesin omaette. [...] Ja siis võeti tagasi. Jaa. Et poolteist aastat ma nagu, jah... ei olnud nagu seal seltskonnas, aga noh, ma ütlen, et tänu sellele ma nagu õppisin, et pigem nagu kohe siis juba rääkida, ennem kui tekivad mingid sihukesed nagu... sügavamad emotsioonid inimestega. Ja siamaani on nagu see toimunud.*

Positiivse kogemusena jutustati lugu ülemuse toetusest, kui töökaaslastele avalikustati enda transsooline identiteet.

Pille, T: *Ma olengi ainult seal ühes kohas töötanud. Ja sinna ma läksin siis... enne seda kõike. Seal oli ka, kõigepealt juhataja, poe juhataja sain enda poole, siis sain selle kõige kõrgema ülemuse, kes ka tahtis mind aidata ja siis, siis oli asi juba päris lihtne. Et nemad lihtsalt ütlesid, et nii on. Nüüd on nii. Ja siis kõik teised töötajad nagu pidid seda kuulama. [...] Alguses oli ikkagi. No see oli mõistetav, et nimega oli raskusi. Kuna ma olin varem seal töötanud, siis alguses eksiti, aga nüüd juba päris pikka aega pole keegi vana nime pidi kutsunud.*

Ilmneb, et kapist väljatulekut üldjuhul kardeti ning oldi ettevaatlikud. Ühel juhul kirjeldati, et nähes, et sellega ei kaasnenud negatiivseid tagajärgi, langes see mure ära ning muututi tunduvalt julgemaks.

Pille, T: *No mul oli see kõige esimene asi, mis ma tegin veel siis, kui ma... tööl käisin poisina, siis... ma hakkasin oma küüsi värvima. Alguses oli see kõige õudsem asi üldse maailmas. Kõigepealt tuli mingi tavaline läbipaistev lakk, siis võib-olla mingi punane ja peale seda, kui ma sain aru, et inimestel on täiesti ükskõik... Ma istun kassas muidu. Enamiku ajast. Ja siis, kui ma sain aru, et inimestel on ükskõik, sellest ajast on mul ka täitsa ükskõik olnud. Ja sellest hetkest ma olen teinud nii, nagu ma tahan teha. Ja alguses oli see päris aeglane, et ma hakkasin küüsi värvima, siis naiste saapaid kandma, teksasid... Siis tuli mantel. Ja... siis... mul oligi töö juures nende juhataja ja siis veel kõrgema bossiga oli räägitud ja üks päev lihtsalt läksin tööle ja ütlesin, et minu nimi on nüüd see ja see ja... Ja nii oligi. Ja sellest päevast mul oligi niioelda see... muutus tehtud. Et alguses läks aeglaselt, aeglaselt, aeglaselt ja siis ühel hetkel oli – vups – tehtud. Et mul nagu seda vahepealset faasi väga ei olnud. Et inimesed... Alguses nad vaatasidki, et ma olen mees, pärast nad vaatasidki, et ma olen naine ja ühiskonnal või niimoodi ei olnud mingit halba kogemust siis minu poole või niimoodi.*

Need, kes ei olnud (veel) (kõigile) kolleegidele kapist välja tulnud, kirjeldasid olukordi, kus samast soost elukaaslastest räägiti tööl kui sõbrast, samas andes ettevaatlikke vihjeid, et tegu on elukaaslasega

(sama esines ka seksuaalse orientatsiooni avalikustamisel väljaspool pere ja sõprade ringi, vt peatükk 5.2.3.).

Intervjuueerija: *Ja mis põhjusel te ei ole tahtnud öelda neile?*

Sander, G: *Aga sellepärast, et ma leian, et töö juures... see ei ole nii oluline ja... No see on siis, kui mul on olnud nagu suhe kellegagi, siis sisuliselt ma olen nagu... töistes tegemistes ja asjades ilmselt aeg-ajalt... tööl töökaaslastega rääkinud, aga see ei ole olnud selliselt, et ma nüüd olen oma mehega igasuguseid asju teinud ja käinud siin ja seal. Nii et see olu PIGEM siiski selliselt, et ma käisin sõbraga kuskil ja tegin nii. Samas... nendel aegadel, kui ma ka suhtes olles olen koos elanud, siis... ka see on sellise niioelda sõbraga kooselamise tasemel ikkagi nagu jutu sees OLNUD.*

Samas kirjeldati kapis olles potentsiaalset ebamugavat olukorda seoses elukaaslase kutsumisega tööalasele üritusele.

Siiri, L: *Kui ma nüüd mõtlen, et ma peaksin... minema mõnele sellisele... No oletame, et ongi ... (asutuse nimi eemaldatud) üritus, kus on kaaslastega, siis... no... see teeb natukese... Ebamugav on küll, kuigi ma pean ennast üsna enesekindlaks inimeseks ja noh, see, kes ma olen, see ma olen. Aga teeb küll, jah, selliseks. Natuke ebameeldiv tunne on küll. Et-et see... Ma kohe tunnen, et ma peaksin... võtma aja ja mõtlema selle peale, et miks mul... Et ei saa kohe... Et ma tunnen, et ma ei saakski seda otsust kohe teha, et jaa, okei, ei ole probleem, muidugi ma võtan, võtan naise kaasa ja lähen... ametlikule vastuvõtule. See ikkagi paneb tundma... [...] Et ju siis see ei ole nagu nii lihtne, kui tundub. Et ikkagi inimeste... Nagu ma ütlesin, et ma valin oma seltskonda.*

Esitati ka kogemus, kus intervjuueeritav tajus tulenevalt oma ametivaldkonnast suurt survet oma seksuaalset orientatsiooni tööl mitte avalikustada, kuna kardeti töö kaotamist. Siiski ei tõlgendatud olukorda ebavõrdse kohtlemisena, kuna tööandja jaoks oldi kapis.

Üks põhjus, millega kapis olemist õigustati, on kolleegide ja tööandja potentsiaalne mõistmatuse.

Justice, T: *Aga ma ei saa praegu niimoodi rääkida, sest nende jaoks on see nagu tundmatu maa ja ma ei ole nagu selles mõttes... No ütleme, kasvõi see, et mul täna on mingi intervjuu, seda ma olen saanud rääkida ainult teiste transsooliste inimestega. Noh, internetis. Aga nüüd töö juures... No ilmselt see ei tekitaks mingisugust pahameelt, aga ilmselt on see nii võõras teema nende jaoks, et nad ei oskaks niikuinii kuidagi suhtuda sellesse praegu. Et... et ühel hetkel... Tähendab sügisel, kui ma vahetan oma nime ära ja... siis nii või naa teen väikse koosoleku põhilistele inimestele, kellega koos olen seal ja ütlen, et ma nüüd hakkam päris teises stiilis nagu tööl käima. Kuigi meil on nagu töörüüetus seal töö juures ja asjad, aga nii või naa, et kui ma meigituna tööle tulen, siis ma paistan teistmoodi välja ja siis ma lihtsalt teadvustan neile, et nüüd on niimoodi asjad. [...] Et muud midagi ei muutu nende jaoks. Aga jah, muidugi mulle meeldiks, kui ma seal nende vestluste käigus... ma saaksin täpselt sama vabalt rääkida oma pere asjadest ja pereelust, nii nagu nemad räägivad. Et sellest natuke tunnen puudust.*

Tööl kapis oleku puhul toodi välja seksuaalse orientatsiooni varjamiseks tehtavad igapäevased pingutused. Näiteks võib sellisteks pingutusteks lugeda kolleegide seisukohtade väljaselgitamist ning nende põhjal järelduste tegemist selles, kas töökohas on turvaline kapist välja tulla. Kirjeldati ka pidevat enesejälgimist tööl, mis tekitas sisemisi pingeid.

Kaarel, G: *Sa võtad seda võib-olla loomulikuna, et siin selles seltskonnas... mitte ühtegi vihjet ega mingit käitumismaneeri, sest kõik need aastad, mis see on käinud kaasas, on tohutu enesejälgimine toimunud. Et see ei annaks EI vihjet ega aimdust, et ma võiksin olla. Ja sa TOHUTULT koguaeg jälgid ennast. Tegelt NÜÜD alles... Nüüd vast aasta või ehk rohkem,*

poolteist aastat? Ma olen sellest nagu... enesepeegeldamisest... Mitte enesepeegeldamisest. Oma jälgimisest nagu aina rohkem nagu vabaks lasknud.

Ühel juhul rõhutati, et julguse avalikus sfääris – näiteks töö – kapist välja tulla, on andnud tuge tugistruktuur nn erasfääris (vt ptk 5.2.).

Kaarel, G: Et see on see, et ma julgen seda teha, sest ma tean, et mul on seljataga minu perekond, mul on sõbrad, mul on tegelikult toetav kollektiiv..., kes ei mõista hukka. Kui mul neid ei oleks... Kui ÜKS kukuks ära..., siis ma ei julgeks seda kunagi teha. Ma arvan, et see ongi see, et... et see nagu... Et mul ei ole... Et mul on vedanud tegelikult. Ma olen... Ma alguses mõtlesin ka, et kui minu käest küsiti, et ma olen nagu nii halb näide, sest mul läheb aina paremaks... Mul läheb aina PAREMAKS. Ma arvan, et kõigil ei lähe. Kõigil ei lähe paremaks. Seal on kindlasti palju inimesi, kes tunnevad seda diskrimineerimist, aga see ongi see koht, et ma vähemalt... koolis püüan järgmist põlvkonda mõjutada, et läheks paremaks TEISTE jaoks ka [...] Ma tegelesin sellega, et ennast üles ehitada nii finantsiliselt, individuaalselt kui ka turvaliselt. Et selles osas nagu... Et siis, kui see sai paika... Kui ka sotsiaalselt niioelda. Siis see sai paika, siis ma sain hakata oma kapist välja [tulema]

Seega seotakse oluliselt avalik sfäär (kool ja tööelu) erasfääris toimuvaga.

5.5.3. „TAGASELJA IKKA MIDAGI ÖELDI VÕI RÄÄGITI“

Intervjuudes koorus välja, et töö kehtib sageli olukord, kus osapooled ei tee teemast justkui omavahelisel vaikival kokkuleppel juttu. Arvati, et isegi kui pole otseselt töökollektiivis kapist välja tulnud, siis enamik kolleege aimab ning ei küsi otse (sarnaseid kogemusi kirjeldati ka lähedaste puhul, vt peatükk 5.2.).

Justice, T: Lakitud küüntega ma käisin eelnevas töökohas juba tööl. [...] Aga sellest ei räägita. Keegi ei räägi tegelikult. Ei tule küsima ka. Ei tulla küsima. Mitte midagi. Kõik arvavad lihtsalt väga palju teadvat, aga ma ei suru ka kellelegi peale, selles mõttes ma ei hakka sellest teemast ise rääkima. Mul küüned on juba väga palju aastaid lakitud ja pikad olnud. Koguaeg. Et... kõik on seda näinud, aga keegi midagi ei küsi. Noh, ma ei tea, mis põhjusel nad ei küsi. Ei eelmises kohas ega praeguses kohas. Ja ka... päris korralikult meigituna ja ikka nii, nagu ma olen, oleme ka baaris käinud koos töökaaslastega ja ka siis ei ole nagu keegi pärast midagi küsinud ega sellel teemal rääkinud. Lihtsalt nad võtavad mind sellisena, nagu ma olen.

Paaril juhul töid uurimuses osalejad välja, et Facebooki sõbralistis olevad kolleegid on saanud selle sotsiaalmeedia kanali kaudu nende seksuaalsest orientatsioonist aimu.

Marika, L: Üks töökoht, ma hästi pikalt olin, üksteist aastat olin tööl, siis... ma seal nagu... Ma arvan, et nad vist teadsid või... Ma nagu ei öelnud ka kunagi, et oleks, aga siis, kui OMA festival oli, siis ma panin selle pisikese... selle postri või mis iganes, selle flaieri panin stendi peale ja osad töökaaslased on mul Facebookis sõbrad ja ma tavaliselt jagan neid... mingeid LGBT teemalisi asju, et... mm... Keegi ei ole otseselt küsinud. Ma arvan, et nad siis nagu... teavad või mis iganes. Et keegi ei ole tulnud ütlema ka või midagi sihukest, et näe, see ütles sinu kohta midagi sihukest ja sellist.

Toodi välja olukord, mida tajuti kolleegide passiivse toetusena, ilma, et oleks konkreetselt teemast räägitud.

Sander, G: On pigem sellised... jällegi sellised eestlaslikud... „ärme sellest räägi“ toetamised. [naerab] Ja see sisuliselt kõige otsesemalt on väljendunud selles, et... tööalast arvutit kasutades on sinna jäänud maha jälgi internetikasutamisest, mis viitavad orientatsioonile ja seda on siis sisuliselt mainitu niimoodi läbi lillede, et tee seda natukene diskreetselt. [naerab]

Intervjueerija: *Ah soo. Aga kas..., ma eeldan, siis töö juures teatakse teie orientatsioonist?*

Sander: *No see on ka selline, et sellest nagu otseselt ei... Seda ei ole mainitud ja ma ise ka ei ole seda öelnud, aga on inimesi, kes teavad, ja on inimesi, kes ei saa mitte millestki midagi aru.*

Mitmel juhul toodi siiski välja, et tajutakse ja ollakse teadlikud töökaaslaste tagaselja räägitavatest (kuulu)juttudest, mis tegi ettevaatlikuks.

Marika, L: *Ma olin erinevates osakondades ja... ja siis... osa inimesi, ma arvan, et teadis ja siis... neil nagu... Ma kahtlustan, et tagaselja ikka midagi öeldi või räägiti. Keegi otseselt mulle näkku nagu ei tulnud midagi ütleva, aga ma arvan, et noh, tagaselja võib-olla ikka miskit sihukest ütlemist oli ja... niimoodi. Et noh... kui MA oleks läinud kööginurka ütleva, et näe, ma käisin elukaaslasega seal või seal reisimas või kuskil kinos, siis oleks võib-olla sihuke kommentaar tulnud, et miks nad peavad seda meile niiöelda näkku hõõruma. Kui tema oma mehega kusagil käib, siis see on okei, aga mina ei või sama asja öelda. Ja midagi sihukest. Sellisel tasandil võib-olla oleks... midagi olnud. Aga-aga et...[...] Või üle-eelmise aasta see kooseluseadus oli, siis ma olin oma vanas kohas veel tööl ja siis ka seal kuulasin, kuidas siis mõned kõva häälega seal puhkenurgas arutasid. Aga see küll kaugemale ei läinud, et ma küll kikitasin kõrvu, et noh, mis sealt nagu tulemas on, et just nagu iseenda jaoks infot omada, et millised need töökaaslased on siis või et mis nad arvavad, et siis nagu teab niiöelda natuke ettevaatlik olla, sest noh, uisa-päisa ka ei maksa kuskil trummi lüüa ja... Aga et lihtsalt siis nagu võib enam-vähem teada, kustpoolt mingi löök võib tulla, KUI tuleb.*

Uurimuses osalejatel ei olnud enamasti kogemusi otseste negatiivsete märkustega nende enda aadressil nende seksuaalse orientatsiooni või soolise identiteedi kohta. Siiski aga mainiti mitmel juhul olukordi, kus tuli taluda kolleegide üldiseid solvavaid märkusi LGBTQ inimeste kohta, mis mõjusid negatiivselt ka endale.

Marika, L: *Aga natukene on küll, et sa tajud selle järgi ära, et keegi ei tea su kohta, kui nad... näiteks teise kolleegi kohta, kelle kohta nad teavad, et ta on homo, et siis... teevad nagu... Nojah, see pede-kommentaari või mingit sihukest asja, et sellist on. Ja siis tajud ära, et ahah, okei, et inimene on tegelikult hoopis nagu... Või nad ei teadvusta endale, et see on tegelikult halvustav või midagi sihukest. Et-et-et see on nagu, et enamasti inimesed ei tea, et see võib halvustav olla või ei kujuta ette. Et siis võib aru saada, et nad ei tea, et mina ka olen.*

Samas aga esines mõningaid kogemusi, kus anti positiivne hinnang oma tööandjale ja töökollektiivile...

Oskar, G: *Et ilmselt ma olengi nagu selles mõttes heas positsioonis, et... mu... ümber on suhteliselt intelligentsed inimesed ja enamus on nagu tolerantsemad kui... kui üldine kogukond.*

Igor, G: *[...] meie ettevõtte omanik, nojah, tema teab minu sättumust ja tema mees teab ka, ja nemad suhtuvad minusse väga hästi. Põhimõtteliselt, nende jaoks see ei ole probleem. [...] See on suur kergendus. See on minu jaoks väga meeldiv, jah.*

... ja peeti oluliseks nende toetust.

Silvia, Q: *Ja... isegi ühe kolleegiga me käisime koos kuulamas kooseluseaduse arutelu riigikogus, et see oli hästi tore. Et mina ei kutsunud teda kaasa, tema ei kutsunud mind kaasa, aga mingil hetkel me saime kuidagi aru, et tema sinna läheb ja mina ka siis me läksime koos. Et see oli selline vägagi ühendav, ühendav lüli. Ja ta ise LGBT keskkonda... või kogukonda ei kuulu, et see oli hästi tore.*

Kaarel, G: *Ja samas nad näevad mind ka nagu täiesti teises kategoorias. Ja... toetavad tegelikult hästi palju. Et tulevad rääkima... No hästi suur toetus. Ma ei tea... See ei tähenda, et KÕIK toetavad muidugi. Ma ei tea, mida teised arvavad. Aga see, et üks õpetaja on LGB inimene... Et*

see on nagu päris paljudele oluline. Et ma olen aru saanud... Et aina rohkem ja rohkem kuulen ja näen ka, et aina rohkem ja rohkem õpilasi.... tulevad kapist välja.

Selles peatükis kirjeldatud kogemusi – näiteks kolleegide tagaselja märkuseid ning vihjeid – võib käsitleda mikroagressioonidena. Kirjeldatakse pingutusi nendega toimetulekuks.

Martin, G: Ja oma praeguses töökohas... teab minu lauanaaber, kellega me väga palju igapäevaselt ka suhtleme, hästi toetav ja tore. Ma kuulsin nüüd seal juba töötades, ma olen seal olnud peaaegu aasta aega juba varsti, et peale minu töövestlust oli see teema lauas olnud. Ülemus oli öelnud... Mingi teema tuli ja siis ta oli öelnud, et... et noh, aga Martin ju nagunii ka on. Ja see kolleeg, kes teab, ütles, et „Ma ei usu ja kui ongi, mis siis.“ Ja sellest nagu ei olnudki teemat ja see on nagu selles mõttes huvitav, et seal on selline asi, et kuna meil on ettevõttes kümme inimest, siis meil on kohustuslik, kui on tööintervjuu uue töötajaga, siis KÕIK peavad osalema ja otsus peab olema konsensuslik. Ja nad otsustasid ikkagi minu kasuks. Et see ei olnud nagu mingi faktor, aga KUI ma tööalaselts seda tajun, siis... mu ülemus teeb mingeid nalju aeg-ajalt, mitte minu pihta, aga just kooseluseaduse puhul teeb nalja ja... kaks meeskolleegi veel, kes mõlemad on üle kuuekümne. Et... see ei häiri mind, et nad neid teevad, aga siin ongi... Siin on nagu selline asi, et mind häirib... Mulle teeb haiget teatud hetkedel sõna „pederast“. Ma ei kannata seda sõna. See on minu arust suht sama nagu inglise keeles on gay ja faggot. Et see kõlab kuidagi nagu sõimusest. Ja tööl need kaks kolleegi kasutavad SEDA sõna ja nad teevad selle seaduse üle nalja, üldse aeg-ajalt mingeid nalju... Aga nad ei tee seda MINU pihta. Isegi kui nad... Noh, ilmselt nad tajuvad, teavad ja näiteks mu kolleeg ütleb..., see, kes teab, ütleb, et kui SINA oled ruumis, siis neid nalju tuleb harva, kui sind ei ole, siis nad teevad ehk nad on nagu selles mõttes sellised härrasmehed ikkagi, et nad ei taha nagu isiklikult kedagi solvata. Et... kui ma ka ütleks selle nüüd otse avalikult välja, siis minu kuulates neid nalju ei tehtaks enam, aga meie suhteid see ei mõjutaks. Ma... arvan. Aga noh, näiteks mu kolleeg ütles, et „Mul on hea meel, et sa ei töötand siin siis, kui kooseluseaduse teema alles hakkas!“ Et siis oli täiesti hullumaja olnud nagu. Sihukesed sõimlemised ja naljad, et see töölkäimine, see oli päris hullumaja olnud. Aga noh, nende naljad seal tööl, see ei... See ei puuduta mind nagu. Kuidagi jätabki mind külmaks.

5.5.4. TRANSSOOLISTE INIMESTE ERISTUVAD KOGEMUSED

Mõned uurimuses osalenud geid ja lesbid leidsid, et võrreldes nende endiga võib transsooliste inimeste olukord olla tööelus keerulisem. Seda kinnitasid ka uurimuses osalenud transsooliste inimeste jutustused. Võrreldes LGB inimestega, kellel on võimalik paljudel juhtudel töö kontekstis oma seksuaalset orientatsiooni varjata, ei võimalda aga transsoolistel inimestel välimuse muutumine soo korrigeerimise protsessi kulgedes märkamatuks jääda. Jällegi kerkib oluliselt esile dokumentide küsimus töö kontekstis. Olukorraga toimetulekuks kasutavad transsoolised inimesed eri strateegiaid. Selleks, et ennetada võimalikke probleeme ja ebamugavaid olukordi, on näiteks valitud töökoht, kus ei pea töökaaslaste ega klientidega silmast silma suhtlema.

Harry, T: Hetkel põhitegevus on vabakutseline disainer. Et minu jaoks on SEE osa hea, et ma ei pea inimestega näost näkku suhtlema, sest mul ei ole dokumente vahetatud. [...] Ja-ja see... noh, ma ARVAN, et see võib nagu probleeme tekitada. Et noh, tegelikult ta väga palju reaalelus ei ole probleeme tekitanud, aga ma pigem kardan kui kahetsen. [naerab]. Nii et mulle see sihuke disainitöö kaugtööna, et ta on minu jaoks hetkel lahendus.

Siiski töid transsoolised inimesed välja konkreetseid probleeme, millega tööelus silmitsi seistakse. Näiteks leiti, et transsoolise inimesena ei saa hõlpsasti tööle kandideerida, eriti juhtudel, kus oodatakse uut ID-dokumenti.

Harry, T: No ütleme, dokument kui selline on mul olemas, ma elasin ka kaks aastat ILMA dokumendita. Ma ei uuendanud seda, sest mul ei olnud mitte mingit vajadust seda teha. Aga... Jah, aga tööalaseid otsuseid kindlasti mõjutab... Noh, ma arvan, et see mingis mõttes on nagu

selline... eluterve korrashoid, mis hoiab mind võib-olla kandideerimast sellistele töödele, kus hakkab kohe mingi jama peale. Aga... teiselt poolt on see, et ma tunnen, et ma ei saa minna oma näo ja selle kaardiga lihtsalt kandideerima. Kasvõi kooli.

Problematiseerides sookorrigeerimise protsessi keerukust ja aeglust (vt lähemalt peatükk 5.4.5.), leiavad transsoolised inimesed, et uute dokumentide väljastamiseks kuluv ebaproportsionaalselt pikk aeg tekitab neile tööelus keerulisi olukordi.

Hendrik, T: Et see nagu ei ole mõistlik. Sest sealt edasi tulevad ju samamoodi toimingud, et... sa pead minema seda avaldust tegema, et sa seda nime muuta tahad, siis ka see võtab aega ja... Nii et koguaeg aeg läheb, aga minul habe kasvab, on-ju. Sest ma ei tea, mis selle mõne päeva jooksul... millised situatsioonid võivad veel tulla, eks-ju. Et minu amet on ka selline... Tuleb ette objekte, kus... kus ma pean oma ID-kaarti näitama. Sellega on ka muidugi nalja saanud. Et jällegist oodati naist ja siis see büroomees ütles, et miks nad siis valetavad niimoodi. [naerab] Et tuli hoopis mees. Ma ütlesin, et see naine, kes pidi tulema, ei saanud tulla. Ja ma ei olnud nõus oma dokumenti näitama. Aga õnneks ma sain sinna objektile sisse ja oma töö tehtud.

Kirjeldati ka juhtumit, kus tööandja toimepandud seadusrikkumine aeglustab protsessi veelgi. Nimelt ei saanud inimene läbida ühte soo korrigeerimise protsessi olulist etappi (mille taga seisavad järgmised), kuna tööandja ei olnud talle vormistanud ravikindlustust, millega ta saaks läbida riiklikult reguleeritud soo korrigeerimise protsessi raames kohustusliku eriarsti visiidi. Siit järeldub, et tööandja tehtud seadusrikkumised võivad panna transsoolised inimesed teatud juhtudel võrreldes teiste gruppidega keerulisemasse olukorda.

5.5.5. MIDA SAAKS TÖÖKESKKONNAS TEHA OLUKORRA PARANDAMISEKS JA KES SEDA PEAKS TEGEMA?

Võrreldes hariduse valdkonnaga, oldi töökontekstist rääkides tagasihoidlikumad pakkuma välja ideid, mida teha selleks, et olukorda LGBTQ inimeste jaoks parandada. Siiski võib ka kirjeldatud negatiivsetest kogemustest järeldada, millega rahul ei oldud ning mis peaks muutuma. Ühe konkreetse ettepanekuna soovitati tööandjal julgustada töötajaid võtma töölastele pidulikele üritustele kaasa ka samast soost partnerit.

Kristo, T: No näiteks ma olen ka mõelnud seda, et meie omas asutuses, et kuidas seda öelda välja, et näiteks aastalõpupidu, et see tuleb ka... Kuidas kutsuda inimesi üles, et te võite tulla kellegaga... kes iganes teil seal kõrval on. Me küll kirjutame „kaaslasega“, et ei pea olema abikaasa ega nii, aga et nad siis päriselt julgeks tulla. Sest lõpuks seal PEAB olema samasoolisi, et see ei saa olla, et neid meil ei ole. Aga et julgustada inimesi... käituma niimoodi, nagu nad on. Ja noh, sellest ei pea tegema mingit showd... Noh, nagunii on igasuguseid karvaseid ja sulelisi, aga just et sellises tavaelus peaks tulema nad esile. SEDA tahaks. Julgustada. Tunnustada kuidagi neid.

Intervjuudest jäi ebamääraseks, kelle poolt peaks tulema initsiatiiv LGBTQ inimeste olukorra parandamiseks tööelus. Üldiselt ilmnas, et tööandjalt ei osata kaitset ega initsiatiivi oodata, seda ka laiemalt muudes probleemides. Pigem leitakse, et tööelus tuleb ise hakkama saada.

Erinevaid negatiivseid tööelukogemusi kirjeldades ei tõlgendatud kordagi tööandja või kolleegide käitumist ebavõrdse kohtlemisena tööelus. Ei mainitud võrdse kohtlemise seadust tööelus, mis võib viidata selle seadusega mitte kursis olemist või oskamatuset seda rakendada. Samas aga viitab tööelu kohta esitatut, et valdavalt võib olla tegemist tööelus kogetud mikroagressioonidega, mida seadus ei käsitle.

5.6. KAUPADE JA TEENUSTE KÄTTESAADAVUS

LGBTQ inimeste hinnangutes kaupade ja teenuste kättesaadavuse kohta seksuaal- ja soovähemustele esitati peamiselt kaks hinnangut. Ühelt poolt leiti, et kaupade ja teenuste kättesaadavus on suuresti seotud sellega, milline inimene välja näeb ning kas ja kuidas ta vastab heteroseksuaalsele normile. Samas peeti kaupade ja teenuste kättesaadavusest rääkides oluliseks ka inimese enda käitumist ja iseloomu. Mitu uurimuses osalenud leidis, et teatud olukordades, kus võiks teoreetiliselt esineda ebavõrdset kohtlemist (nt perepiletite ostmisel), on võimalik seda ise ära hoida, kui inimene on enesekindel ja sõbralik.

Kogemused jagunesid kaheks: valdavalt ei oldud selles valdkonnas probleeme kogetud, kuid mõningatel juhtudel viidati kellegi teisega juhtunule või hüpoteetilisele kogemusele. Teisalt aga toodi esile isiklikke ja teiste ebameeldivaid kogemusi.

Käesoleva valdkonna puhul võib eristada LGB ja T ning nende inimeste kogemusi, kes end binaarsesse soosüsteemi sobitada ei soovi. Kui esimese grupi esindajad tõid välja valdavalt positiivseid kogemusi, siis teiste gruppide esindajate puhul oli tegemist pigem vastupidise olukorraga. Seetõttu eristame järgmises analüüsis nende inimeste kogemusi.

5.6.1. TRANSSOOLISTE JA KEHTIVAT SOOSÜSTEEMI VAIDLUSTAVATE INIMESTE KOGEMUSED

Uurimuses osalenud lesbid, geid ja biseksuaalsed inimesed leidsid, et võrreldes nende endaga, võib transsoolistel inimestel olla keerulisem olukord just kaupade ja teenuste kättesaadavusel. Seda kinnitasid ka uurimuses osalenud transsooliste inimeste lood, millest ilmnnes, et kõige enam probleeme esineb neil sel perioodil, mil nad juba saavad hormoonravi, kuid isikuttõendavat dokumenti ei ole saanud veel vahetada. Kuigi sellest küsimusest räägiti peamiselt seoses kaupade ja teenuste kättesaadavusega, haakub see oluliselt seadusandluse ning riigiga suhestumisega (vt peatükk 5.7.). Nimelt mainisid kõik uurimuses osalenud transsoolised inimesed, et neil on esinenud mitmes igapäevasuutsuutsioonis probleeme, kuna neil ei ole „õiget“ isikuttõendavat dokumenti. Nii näiteks tekkisid probleemid apteegist ravimite ostmisel.

Hendrik, T: Et kui ma ühtepidi, noh... Inimesed niigi ei saanud aru, kumb ma olen. Aga dokument oli siiski naise oma. Ja kui ma hakkasin ravi tegema, siis... noh... siis nagu... Ja ütleme, kui mul dokument on endiselt naise oma ja ma näen veel rohkem mehe moodi välja, siis see on nagu teistpidi lõhestumine. Või on asi isegi hullem kui eelnevalt. Et näiteks, et noh, mul konkreetselt... Ma ei saanud apteegist ravimeid kätte. Sellepärast, et välimus oli üks ja dokument oli teine.

Või teine juhtum, kus esines teatavat kohmetust hambaarsti juures käies.

Pille, T: Hambaarsti juures käisin ühe korra. Ja siis... läksin kohale, registratuuris, noh, näitasin oma ID-kaarti ja siis küsiti, et „Aga see ei ole ju teie ID-kaart“...Ja siis ütlesin, et „On“ ja lõpuks ikkagi öeldi, et okei, ju siis on. Ja siis nad saavad arvutiga kohe arstile selle sinu haigusloo, et arstil oleks kohe näha see. Ja siis ma lähen sinna arstikabinetti, istun juba toolile maha, arst vaatab oma arvuti taha, vaatab seda... Natuke aega on vait, vaatab. Siis ütleb mulle, et kuulge, siin on vist mingi viga. Ja siis mina kohe... Ma AIMASIN, millest ta..., mida ta mõtles ja siis ma ütlesin kohe, et kahjuks praegu veel on nii.

Kuigi tegemist ei olnud probleemiga, kus inimesel jäi abi saamata, on ikkagi tegemist olukorraga, kus transsooline inimene tunneb end ebamugavalt, on vaja end kaitsta ja tuleb teha pidevat selgitustööd. Sellised kirjeldatud olukorrad leiavad aset avalikes kohtades, kaasinimeste juuresolekul. Transsooline inimene pannakse olukorda, kus ta peab sellises kontekstis jagama selgitusi isiklikel teemadel. Sarnaseid olukordi oleks võimalik ära hoida, kui eelmises peatükis kirjeldatud protsess ei oleks nii aeganõudev. Jällegi võib selliseid olukordi raamistada mikroagressioonidena – kus kasvõi heatahtlikult meeletatud inimesed panevad teadmatuses või stereotüüpsetest hoiakutest tulenevalt transsoolised inimesed ebamugavasse olukorda.

Esitati ka lugusid, milles räägiti, et endal ei ole märkimisväärseid probleeme esinenud, kuid samas viidati teiste kogemustele, andes seeläbi märku, et ühiskonnas on probleem siiski olemas.

Harry, T: *Jah. Jaa. Viimane aasta enam pole küsitud. Sinnamaani oli küll, jah. [naerab] Ja siis, kui mul dokument oli aegunud, aga ka enne seda, et postkontoris vaadati niimoodi väga... kahtlustavalt. Et kes see siin on ja miks ta siit midagi tahab... [...] Ei ole. Ei ole. Ma olen nii oodanud seda, et nagu kusagilt... Aga ei. Et... Jah, KUS tavaliselt probleemid tekivad, ongi siis töölesaamisel, postkontoris, alkopoes, igasuguste teenuste saamisel, lepingute sõlmimisel, kus on vaja dokumenti näidata... Kas ma olen hoidunud või mul on väga vedanud nagu selles mõttes, et... lihtsalt keegi ei ole hakanud nagu kuidagi...*

Räägiti, kuidas püütakse (ala)teadlikult vältida olukordi, kus võib esineda probleeme ning kus peaks tegema selgitustööd.

Üheks avalikuks teenuseks, millest intervjuudes samuti juttu tuli, olid avalikud tualettruumid. Peamiselt tuli see teemaks jällegi transsooliste inimeste puhul, kes tõdesid, et neil on esinenud probleeme avalike tualettruumide kasutamisel. Mõned intervjuueeritavad rääkisid, et nad on ebaseeldivate kogemuste tõttu hakanud vältima avalikke tualettruume, kuna see on endaga kaasa toonud olukordi, kus tuntakse ennast halvasti. Näiteks on tajutud ebaseeldivaid pilke, kommentaare ning pigem üritatakse selliseid olukordi vältida. Kirjeldati ebamugavaid olukordi, kus pidi võtma vastu otsuse, millisesse tualettruumi minna. Leiti, et tegelikult on ebavajalik, et inimene peab üldse valima ja lähtuma ukse peal olevast etteantud soost ning tihti eelistatakse invatualettruume, kuna need on mõlemale sugupoolele sobivad (*unisex*).

Samas esines avalike tualettruumide kasutamise puhul probleeme ka mõnel lesbil. Neid kogemusi ei esitatud seejuures negatiivsetena, vaid pigem mööndi, et kuna nähakse (või minevikus nähti) „mehelikud“ välja, siis on arusaadav, et kaasinimestel võib tekkida segadus. Kõnealune väide põimub omakorda sellega, mida uurimuses osalenud inimesed läbivalt mainisid, et inimese välimus ja järeldused, mida inimesed tema sookuluuvuse ja/või seksuaalse orientatsiooni kohta teevad, mõjutavad suuresti tema kogemusi paljudes valdkondades.

Veronika, L: *Aa... See asi. No otseselt sellist asja ei ole, aga vaata välimusega... No nüüd enam ei ole sellist probleemi olnud, aga siis, kui ma nagu varasemalt rohkem mehelikum välja nägin, siis see oli lihtsalt eksimus, et mind saadeti meeste vestu. Aga naiste vetsust on mind küll paar korda välja visatud. Naiste poolt. Aga ei, muidu ei ole olnud nagu probleemi. Et keegi mind ei teenindaks või midagi sellist. Et noh, pigem on nagu valesi aru saadud, et mind on koheldud alguses kui meest ja kui ma seletan, et ma olen nagu naine, et siis on nagu huumoriks üle läinud.*

Muudest teenustest kõneledes toodi esile kogemus juuksuri juures käimisel. Esitajaks oli inimene, kes ei soovi end olemasolevasse soosüsteemi paigutada, määratledes end mitte-binaarsena.

Helena: *Ma [...] tahtsin lasta enda juukseid lõigata, niimoodi külgi piirata. [...] Ma ütlesin sõbrale, et lähme homme juuksurisse, sest ma tõesti tahan selle ära teha. Ma ütlesin talle, et ma tahan minna unisex juuksurisse või siis meestejuuksurisse, sest ma tahan sellist soengut nagu seal osatakse lõigata [...] No ja siis me läksime ühte, kus ta isa käib ja see oli mõeldud nii meestele kui naistele, aga nad olid väga hõivatud ja me läksime ühte teise kohta, meestejuuksurisse. Me läksime sisse ja seal oli selline suur koridor ja mu sõber küsis [...], et mis kell me saaksime tulla ja nad ütlesid, et okei, et me lõpetame selle kliendiga ära ja siis kohe saab. Okei, kui palju see maksab? Nad näitasid meile, kus on hinnakiri ja ütlesid, et me istuksime ja ootaksime. Nii et me istusime. Mu sõber on väga naiselik, ta näeb välja nagu naine, selles ei ole mingit kahtlust. Ta ei rääkinud sel hetkel ja mina istusin seal, jakk seljas. Kui nad lõpetasid eelmise kliendiga, siis ma võtsin endal jaki seljast, et see ei läheks juuksekarvu täis ja ma läksin istusin juuksuritoolile. Juuksur oli naine ja ta vaatas mulle otsa ja ütles, et me ei teeninda naisi. Ja alguses ma nagu ei saanud aru ja ütlesin midagi sellist, et teil on ju masin, te teate, kuidas sellega lõigata ja mul*

on lihtsalt vaja piirata neid. Ja ma lõpuks ütlesin [...], et ma ei ole naine. Ma ei ole naine, nii et see on ok. Ma olen mees, mul on ükskõik. Ma tahan lihtsalt oma juukseid lõigata. Ja siis nad said nagu väga, et ei, ei, me ei taha seda teha. [...] Põhjuseks tõid nad, et see on meie reegel, sest kui me hakkame naiste juukseid lõikama, siis tahavad kõik naised siia tulla. Ma ei tea, kas see muidugi juhtuks.

5.6.2. LGB INIMESTE KOGEMUSED JA HINNANGUD

Kuigi lesbid, geid ja biseksuaalsed inimesed reeglina ei olnud kokku puutunud otsese diskrimineerimise või ebaseadlike kohtlemisega kaupade ja teenuste kättesaadavusel, tõstsid nad ise ühe teemana esile olukordi reisimisel ja hotellitubade broneerimisel. Mitmel juhul mainiti, et hotellitoa broneerimisel on palutud ühe suure voodiga tuba (*double-tuba*), kuid kui on kuuldud, et tegemist on kahe samast soost isikuga, siis kohale minnes on selgunud, et neile on ikkagi antud kahe eraldi voodiga tuba. Või on mitu korda üle küsitud, et kas nad on ikka kindlad, et nad soovivad ühte voodit, kui reisivad koos samast soost inimesega. Intervjueeritavad ei seostanud seda küll konkreetselt oma seksuaalse orientatsiooniga, ega diskrimineerimise või ebavõrdse kohtlemisega, kuid samas tekitas see siiski mõningast pahameelt. Arutleti selle üle, et tegemist võis olla ka inimliku eksitusega, kus arvati, et on valesti broneeritud või olukorraga, kus hotellil ei ole parasjagu ühtegi vaba suure voodiga tuba. Siiski leiti, et oleks mugav ja viisakas, kui nende soovidega arvestatakse, kuna reeglina ei olnud tegemist mitte ühekordselt toimunud intsidendiga, vaid see oli aset leidnud mitu korda ja mitmes hotellis või riigis.

Martin, G: No tead, sellised kommentaarid, et: „Te ikka saate aru, et seal on ÜKS voodi?“ Noh, mingid sellised asjad ja umbes „Üks tekk!“ või midagi sellist. No mis see sinu asi on? [naerab] Ma olen täiesti otse öelnudki: „Ja mis siis?“ Mis siis on? „No ma igaks juhuks ütlen!“ No olgu, noh.

Või ka järgmine intervjuukatkend, kus uurimuses osalenud lesbi kirjeldab oma samasugust kogemust, et on palunud ühte suurt voodit, aga on saanud ikkagi eraldi.

Marika, L: Siis võib-olla oleks mingite teenuste osas... No reisile lähed, et ütled, et ma tahan abieluvoodit saada, mitte twin-i ja siis sa pead ikka ise kokku lükkama need voodid, kuigi sa ütlesid, et ma tahan saada double't. Palun double-tuba, on-ju. Et sihukesed asjad on, mis on nagu... Hüva, no see ei võta palju, et ma lükkan kokku need voodid. Aga...[...] Kaks naist või kaks meest ja siis, et ahah, et ilmselt on mingi viga umbes, et ikkagi taheti umbes kahte voodit. No ma ei oska öelda, mis on, aga nii palju, kui me elukaaslasega reisisime, siis noh, mina panin küll, et nüüd on vaja nagu double, on-ju, lähed kohale, ikka vaatab twin sulle vastu, aga noh... [...]MIKS, umbes niimoodi? Et siis paneb küll nagu mõtlema. Otseselt küsima ei ole ma läinud, et miks nagu niimoodi. Et ma saan aru, et teil on twin-tubasid rohkem, aga lükake siis need voodid kokku ise, et ma ju ÜTLESIN, et ma tahan. Et siis see on küll sihukene asi, mida nagu paned tähele.

Kuigi käesolevast intervjuukatkendist ei selgu, kas tegemist on Eestis või välismaal toimunud juhtumiga, on tegemist siiski olukorraga, kus ei ole arvestatud inimese sooviga. Uurimuses osalenu ei seosta olukorda otseselt enda seksuaalse orientatsiooniga, kuid siiski on tegemist situatsiooniga, mis on jäänud inimesele meelde ning mis on tekitanud teatavaid küsimusi.

Kaupade ja teenuste kättesaadavuses kerkisid esile ka järgmised teemad, millest räägiti peamiselt positiivses võtmes – perepiletid, kaupluste perekonto loomine ja ühine eluasemelaen. Nimelt ilmnis intervjuudest, et perepiletite ostmisel olid intervjueeritavatel pigem positiivsed kogemused. Üritustel käies ei tekkinud probleeme perepileti ostmisel ka siis, kui sinna mindi samast soost partneriga. Peamiselt rääkisid perepiletite kasutamisest ja lastega käimisest lesbid ja biseksuaalsed inimesed, kes ütlesid, et kui ilusasti küsida ja käituda teenindajaga viisakalt, siis müüakse sulle see pilet ilma igasuguste probleemideta ja olenemata sinu seksuaalsest orientatsioonist.

Maire, B: *Küsimus ongi, et kuidas me ise suhtleme selle teenindajaga. Täpselt samamoodi. Et kui ma tahan saada head teenindust, siis ma pean seda teenindajat ka aktsepteerima täpselt samamoodi, mitte et ma lähen nagu kuningas. Et siin ei ole seksuaalsusega jälle mingit pistmist minu jaoks. Võib-olla väga mitmetel on. Võib-olla on ma ei tea, isiksuse omadus [...] Ma ei saa öelda niimoodi. Minul ei ole olnud probleeme. Ma olen saanud reeglina alati. Väikene nali sinna juurde ja sa saad selle perepileti tegelikult isegi siis, kui sulle ei ole seda ette nähtud. Ikkagi olen saanud.*

Meeldivatena meenutati kogemusi, kus perepiletit ei pidanud isegi küsima, vaid seda pakkus teenindaja ise.

Marika, L: *Sihukest ei ole, aga ma olen sõbraga ja tema lastega käinud ja siis piletimüüja ütles, et aga perepilet, te lähete selle alla. Ja siis me võtsime perepileti. Et neid üldse ei kottinud, et umbes, et on kaks naist ja üks laps. Et ise ta pakkus välja, et ise ta pakkus välja, et siis saate odavamalt.*

Samas oli ka selliseid intervjuerituid, kes isegi ei proovinud perepiletit osta, kuna varasematest negatiivsetest kogemustest lähtuvalt soovitakse vältida ebamugavaid olukordi, kus peab teenindajale selgitusi andma.

Pjotr, G: *Oleme küll proovinud võtta muuseumisse perepileti, aga oleme sellest loobunud, sest paned lihtsalt end piinlikku olukorda [...] Pead seal mingeid asju tõestama ja selgitama...*

Lisaks perepiletite ostmisele toodi esile positiivseid kogemusi kaupluste perekontode loomisest ning pangateenustest. Väljendati heameelt ja üllatust selle üle, et kauplusekett ei näinud probleemi selles, et perekonto soovisid luua kaks samast soost inimest.

Martin, G: *Ma ütlen ühe positiivse asja korra vahela. Muidu ma unustan pärast ära. [kaupluse nimi eemaldatud] Saab luua perekonto ja seal ei ole vahet, kes su pere on. Sa võid seal isegi parima sõbraga tegelt perekonda luua. Meil oli see, et kui me kokku kolisime, koos süüa ostsime kordamööda, siis me tegime ühe konto, kuhu neid boonuspunkte koguda. Ja see on isikukoodiga ja nimedega, et nad nagu näevad, kes on. Ja okei, me oleme siiani perekond. Enam mitte koos, aga... Et see oli nagu minu jaoks: „VAU!“ Et... Mulle muide tuli email, et sinu pereliige see soovib sinuga ühist kontot. [naerab] Et see nagu tuli.*

Samuti märgiti positiivse kogemusena ära ühise pangalaenu võtmine samasoolise partneriga. Siiski anti mõista, et mõni teine pank oleks võinud seda mitte võimaldada.

Siiri, L: *Aga kuna praegu me elame... korteris, mis on ostetud, noh, HEA kogemus oli. Me oleme sidunud ennast kolmekümneks aastaks ja võtnud pangalaenu koos..., lisaks sellele, et me oleme ka kihlatud, ma vist ei maininud seda. Et siis... sellega seoses pank siiski ei pidanud probleemiks, et me oleme üks leibkond ja taotleme laenu koos, nii et me oleme [...] Aga ma tean ka seda, et [panga nimi eemaldatud] Ei ole see pank, kes diskrimineeriks sellelt pinnalt.*

Üldjoontes leiti, et on oluline tuua esile positiivseid kogemusi ja tunnustada häid tavasid, kuna need loovad pinnase, millelt saavad ühiskonnas positiivsed muutused tekkida.

5.7. AVALIK RUUM: SUHESTUMINE RIIGI JA LGBT ORGANISATSIOONIDEGA

Kõigil intervjueritel oli arvukalt kogemusi sellest, kuidas nende suhteid riigiga ja üldiselt ühiskonnaga mõjutab oluliselt see, et nad esindavad LGBTQ kogukonda. Siinkohal esitame konkreetsete juhtumite väljatoomise asemel analüüsi intervjueritavate enda pakutud lahenduste võtmes, sest need suhestuvad selgelt uuringus osalejate jaoks kõige olulisemate probleemidega. Ootused ja seega ka märkused on võimalik rühmitada laiematesse teemadesse.

- Üldised tähelepanekud
- Otseselt seadusandliku keskkonna kohta käivad ootused
- LGBTQ inimeste paremat nähtavust puudutavad ettepanekud
- Teadlikkuse parandamine
- LGBTQ kogukonna ja esindusühingute roll
- Eeskõnelejate ringi laienemist käsitlevad kommentaarid
- Laiema elanikkonna hoiakuid, sh avaliku diskussiooni kvaliteedi parandamist hõlmavad ideed

Esitame intervjuueritute arvamused nende teemade lõikes, osutades nii ka probleemile, mille lahendamist ettepanekutega taotletakse. Analüüsiga tutvumisel on hea arvestada, et kõigil intervjuueritutel oli ettepanekuid, kuidas olukorda parandada, seejuures esitas osa neist rohkelt ideid, mis viitab ühelt poolt nende eri ulatusega kogemustele eri tüüpi probleemidega ja teisalt erinevale refleksioonimäärale.

5.7.1. ÜLDISED TÄHELEPANEKUD

Uuringus osalejad olid selgelt häiritud kahest asjaolust: poliitikute võimetusest kokku leppida ja rakendada LGBTQ inimesi toetavaid poliitilisi programme ja seaduseid, sh kooseluseaduse rakendussätteid; ja avaliku diskussiooni madalast tasemest, sh vihakõne levikust ja ühiskondliku arvamuse lõhede põhimõteteliste ja ületamatutena esitamisest. Sellele lisaks tunnetati, et ka kehtivad seadused ei leia alati järgimist.

Samas olid intervjuueritud häälestatud sellele, et hetkeolukorras ei ole ette näha mingeid kiireid või põhjalikke muutusi. Siinkohal peeti vajalikuks meelde tuletada, et just riigiparaadil oma korraldustega on võimu ühiskondlikke norme mõjutada.

Oskar, G: Ma arvan, see olukord on kindlasti paranenud aja jooksul, aga võrreldes näiteks Põhjamaadega on see olukord ikkagi... kehv või nagu vajaks kindlasti parandamist. Kindlasti saaks seadusandlusega seda asja paremaks teha. Mis on selline konkreetne samm, mida saab riigikogu poolt teha või midagi... No kooselude seadustamine või abielud näiteks. Aga siis... No ja siis on see inimeste suhtumine nagu see erinev teema, et seda ei saa keegi seadusandlikult muuta, aga lihtsalt see... saab toetada seda. Ja no ilmselt tulenevalt siis sellest meie situatsioonist ja ajaloolisest taustast, et need mustrid, mis meie riigis on, ongi need Ida-Euroopa mustrid ja kõik need sallimatused ja need asjad on samasugused nagu... Et kuigi me tahame nagu Põhjamaadeks saada, siis nagu mis puudutab sallivust, on näha, et me hoopis mingite muude mustrite kandjad. Pigem me meenutame Venemaad või siis mingeid muid Ida-Euroopa riike kui Põhjamaid. See võib aja jooksul muutuda, aga... aga selleks... see oleks tõesti nagu... kui riik... võtab vastu seadusi, mis niiöelda normaliseerivad seda homoseksuaalsete inimeste elu, siis ilmselt ka inimesed nagu tulevad..., lohisevad järele sellele.

Ühelt poolt võrreldakse Eestit teiste riikidega ja tõdetakse, et hoiakud on pigem Ida-Euroopa sarnased. Lahenduste otsimisel nähakse riigil rolli just ühiskondliku arvamuse eestvedajana: riik saab toetada inimeste suhtumise muutumist, ehkki see on *erinev teema* ja otse seadusandlusele ei allu. On huvitav tähele panna, et Oskar viitab seda tüüpi seadustele, mis *normaliseerivad homoseksuaalsete inimeste elu*. Samale mõttele viitab ka järgnev intervjuuväljavõtte, kus kasutatakse mõistet *laiemapõhjaline*.

Sander, G: Kindlasti on mingisuguseid riiklikke teemasid, mis seadustes peaks, on-ju, muutuma laiemapõhjaliseks.

Seega ühelt poolt on seaduste muutmise eesmärk mitte mingite eriõiguste andmine vaid just elu normaliseerimine; teisalt aga pole selle mõtte juures isegi oluline, millist seadust või valdkonda täpselt reguleerima hakatakse – tähtis on põhimõte, mida seadusandluse muudatused kannavad. Kaarel on konkreetses, pidades silmas kooseluseadust.

Kaarel, G: *Sellist otsesest ja kohe efektiivset lahendit ei ole. [Tulekski] võtta see kooseluseadus ilma rakendusaktideta vastu ja las ta olla paar aastat. Ma arvan, et viie aastaga inimesed ei pane tähelegi seda. Unustavad ära. Ma näiteks tean heteropaare, kes on juba kooselu seaduse puhul öelnud, et huh, et lõpuks ometi, me oleme oodanud seda. Me ei taha abielluda, aga me tahame selle kooseluseaduse alt minna.*

Siin arvab intervjuueritu, et juba mõne aastaga võib riigipoolne praegu mõnelegi vastuvõetamatuna näiv otsus mõjuda normaalse ja üldkehtivana. Oma seisukoha legitimeerimiseks lisab ta, et sellest pigem samasoolistele paaridele mõeldud seadusest tõuseb tulu ka laiemalt tavalistele, heteroseksuaalsetele paaridele; näib, et vastaja seisukohalt on see oluline trump, mis võib viidata just olukorra normaliseerimisele – kui ainult geid ja lesbid hakkaksid seda õiguslikku kooseluvormi kasutama, stigmatiseeriks see kooselu kui ainult neile mõeldud nähtust. Rasmus osutab oma vastuses, et ema jaoks on inspireeriv jälgida teiste riikides aset leidnud arengute võimalikku realiseerumist Eestis.

Rasmus, G: *Siis tundus küll, et meil läheb ka kõik siis samamoodi: kui üks suur riik [USA] ütleb konkreetselt välja, et vahet ei ole, kes sa oled, võrdsed õigused peavad ikka olema, et äkki siis... meie väikses riigis saadakse ka aru sellest? Et meie saame samamoodi või isegi paremini teha.*

Rasmus loodab, et Eesti saab mitte ainult samamoodi, vaid ehk isegi paremini teha – võib-olla just tänu riigi väiksusele, mis lubab ehk kokkulepetele jõuda? Marika tajub samuti, et riigil on palju jõudu muutuste ellukutsumiseks ja tema arvates on ka poliitiline olukord selles osas lootustandev.

Marika, L: *Hästi palju jõudu minu arust on ka riigil. Nad võiks nagu rohkem välja näidata seda, et me ka olulised oleme ja et see teema on oluline. Praegu on ainult seoses kooseluseadusega ja ainult sotsid ja reform on öelnud, et nemad pooldavad seda ja sotsid nagu väga tugevalt on öelnud seda. Ja samas on nagu hea tunne, kui keegi nagu tuleb ja ütleb, et on nii oluline, et nad on nõus seal mingite mõistete ja asjadega mängima, et saaks oma tahtmise, et siis... Ma nagu praegu tunnen küll, et riigilt ootan rohkemat sihukest tuge.*

Siiri näeb, et seaduste paikapanemisest üksi ei piisa, vaid tähtis on ka see, et seda toetavad erinevad institutsioonid ja eestkõnelejad.

Siiri, L: *Riik paneb paika ja siis ühiskond tuleb järele. Ja siis, kui on paika pandud seadused kas siis enne või pärast või mõlemal ajal, siis... niiõelda toetavad institutsioonid ja... liitlased siis informeerivad ja valgustavad siis... Ja hoiavad teemasid õhus. Äkki.*

Ometi on ka tema kindel, et ühiskond tuleb järele, kui riik on regulatsioonid fikseerinud. Hendrik rõhutas, et muutused võtavad aega.

Hendrik, T: *Ja üks samm korraga. Kõike nagunii üleöö ei muuda. Tegevusplaan on meil päris võimas. Mida kõike ma tahaksin järgmise viie või kümne aasta jooksul saavutada, aga elu näitab, kuidas läheb.*

Sama meelt on ka Siiri.

Siiri, L: *Ei ole võimalik indiviidi tasandil sundida arvamuse muutmist ja... See on ju täiesti loogiline, et muutused peavadki tulema niiviisi, step by step.*

Peale seadusega reguleeritavate valdkondade toodi veel mitu näidet reguleerimata valdkondadest, mis toetaks olukorra paranemist.

Ülalpool kirjeldatud riigipoolse toe ja tunnustuse, sh eelkõige samast soost inimeste kooselude tunnustamine, puudumise ühe tagajärjena rõhutati LGBTQ inimeste Eestist lahkumist ning juba välismaal elavate inimeste soovimatust tagasi pöörduda. Seda esitati kui üldist tähelepanekut kui ka võimalikku isiklikku otsust tulevikus, juhul kui olukord ei parane.

Kaarel, G: *Et see ei ole ainult SINU Eesti, see on MEIE Eesti. Need LGB inimesed on MEIE eestlased. Mis mind häiris, kõige rohkem on häirinud mind see, et kui sa oled LGB inimene, siis sa ei ole eestlane. [...] Sa ei ole ÕIGE eestlane. [...] Ma natukene SELLE peale ärritun, et nagu... nahui nado nagu mul emagi sündis Siberi vangilaagris, me ise oleme end üles kasvatanud, ma olen õpetaja, ma aitan Eesti hariduse tulevikule kaasa, sina, kes sa istud nagu töötuna seal nurgas ja karjud oma tõrvikuga, pista see endale sinnasammusesse ja jää vait ja tee midagi kasulikku. Lõpuks ometi meie kõigi heaks. Mitte ära ela meie maksude peal. Sest seal enamik on töötud. Või pensionil. Et SINA elad meie najal, mitte vastupidi.*

5.7.2. OTSESELT SEADUSANDLIKU KESKKONNA KOHTA KÄIVAD OOTUSED

Lisaks nn pehmematele meetmetele loodeti esmajoones, et riik kohendab seadusandlikku keskkonda. Lisaks otsesele kasule seadusandlikust kaitsest oodati, et seadusandliku regulatsiooniga kaasneb ajapikku ka ühiskondlik muutus.

Kõige selgemalt kerkis esile samasooliste paaride kooselude seadustamise küsimus ja ka abielude võimaldamine samasoolistele paaridele. Samuti toodi välja isiklikust kogemustest lähtuv juhtum – probleem senise abielu õigustühiseks muutumisega seoses soo korrigeerimise protsessiga, samas kui inimene ei soovinud senise elukaaslasega kooselu lõpetada. Toodi esile ka teiste seaduste ümbervaatomise küsimus, mis seostuvad samasooliste suhete tunnistamisega, eriti, mis puudutab välismaal sõlmitud abielude tunnistamist Eestis ja lastega arvestamist.

Martin, G: *Siis kõik need seadused, just nimelt see, mis puudutab neid lapsi ja kooselusid ja välismaa partnereid ja välismaal saadud lapsi ja nendega siatulemisi, kõik sellised asjad, nendega võiks nagu tegeleda.*

Hendrik, T: *Eks kõik [nii riik kui organisatsioonid kui inimesed ise] peavad oma panuse andma, ma arvan. Et... riik saaks ka... Need samased seadused siin... Et mingeid korrigeerimisi, et siis ei toimuks nagu mingit diskrimineerimist, et noh, kasvõi seesamane... kooselu registreerimine või lapsendamise, et mingeid muudatusi saab siis riik teha...*

Rõhutati kooseluseaduse vastuvõtmise olulisust. Kristo meelest on otseselt seaduse kaitsest võib-olla isegi olulisem sellega saadetak sõnum.

Kristo, T: *No ma ootan seda kooseluseaduse jõustamist, et ikkagi inimesed saaksid aru, et see, kes kellega koos elab, ei ole kolmandate isikute asi ja see on pigem selline see sotsiaalse turvalisuse küsimus. Mitte see ei lõhesta kedagi ega midagi, sest ma arvan, et ka need sellised traditsiooniliste pereväärtuste pooldajad... Tegelikult ju nende peredelt ei võeta midagi ära... Noh, neid ei ohusta selles mõttes nagu miski. Kui see silmapiir nagu avarduks, siis ma arvan, et saaks nagu paljudes asjades edasi.*

Teise teemaringina tuleks esile tuua transsooliste inimeste soo korrigeerimise protsessi aeglus, mis mitme intervjuueeritu arvates viitab, et süsteem on alarahastatud, kuivõrd napib valdkonnaga tegelevaid eksperte (Eestis on vaid üks võtmeisik) ja olemasolevad on ilmselt ülekoormatud.

Pille, T: *Minul endal nagu ongi ainult see... ootamine ja ootamine. See on ikka... See ootamine on ikka VÄGA pikk. Kõigepealt siis jah, et üldse geneetiku juurde saada, on üle poole aasta on ooteajad, siis... et seal ära käia, siis ootad jälle [riigi poolt seatud eksperdi] taga, tema juurde on... kuidas kunagi. Tema saab siis anda loa hormoonraviga alustada ja siis Sotsiaalministeeriumiga käib asi kiiresti... Kuigi ma ei näe nagu mõtet, miks see Sotsiaalministeerium üldse seal vahel on – see ei puuduta neid otseselt. Aga jah, nendega käib kiiresti. Ja siis kõik kokku umbes aasta aega läheb alates sellest ajast, kui alustada ja siis hormoonid kätte saada. Aga minu arust see aasta aega on küll ikka LIIGA pikk aeg. Ma olen teistelt ka kuulnud, et mitte ainult minul ei ole see probleem, aga just see, et... [see ekspert] on AINUKENE inimene Eestis, kes saab seda lubada ja teha, aga [ta on üle hõivatud, sest*

asjaajamine viibib] ja see ei lähe üldse mitte. Seda peaks muutma, et [kaasata sellesse töösse] rohkem inimesi või... Ma arvan, et seda saab riik teha, sest see on ju riigi poolt niimoodi korraldatud.

Kolmanda valdkonna moodustas vihakõne reguleerimisega seonduv, sealjuures pöörati tähelepanu vajadusele luua uusi ja rangemaid norme või täita tõhusamalt praegu eksisteerivaid norme.

Silvia, Q: Vihakõne vastast seadust ei ole ja... tihtipeale just inimesed räägivad, et mis mõttes vihakõne? Ma avaldan oma arvamust. Et noh, see on esimene asi, mis tuuaksegi... et on... demokraatia ja kõigil on õigus avaldada oma arvamust. Ja ei saada aru, et mis hetkel see arvamuse avaldamine muutub vihakõneks ja vägivallaks.

Seaduste täitmise tagamisega seoses leiti, et roll on siin ka koolidel – ei peetud küll võimalikuks (ega soovitatavaks), et näiteks LGBT ühingu kaudu asjakohast informatsiooni nn peale suruda, kuid arvati, et koolides peaks tekkima nõudlus info järele, mis omakorda peaks tekitama nõudluse õpetajate koolituse järele.

5.7.3. LGBTQ INIMESTE PAREMAT NÄHTAVUST PUUDUTAVAD ETTEPANEKUD

Kõiki vastuseid kokku võttes võib järeldada, et nähtavust mõisteti mitme vajadusena. Tõdeti, et ise nähtavamaks muutumine, n-õ isiklik sotsiaalne eksperiment on tegelikult igaühe võimuses, mõjudes nii teisi harivana kui võimalikke saatusekaaslaseid julgustavana. Viimase kohta on Kristo näide.

Kristo, T: Näiteks kui mina oma selle soovahetuse tegin ära, siis ma saatsin kõigile töötajatele kirja lühidalt selle kohta, et selline lugu, et nüüd lõpuks on see tehtud... Eks muidugi, inimesed ei julgenud võib-olla [kõike] kirjutada, aga see tagasiside, mis tuli, see oli hästi positiivne, täiesti suvalistelt inimestelt. Aga kahjuks jah, ma lootsin, et keegi tuleb, ütleb, et oi kui tore, ma teen ka, või midagi nihukest. Aga ei.

Sama julgustamise diskursust kasutab Maire.

Maire, B: Kui sul on see sisemine vajadus, sa tahad elada seal kapis ja hirmu sees, siis lase edasi. See on SINU elu. Aga kui sul on kõrval inimene, kes on ise seda teinud, kes saab jagada seda... Noh, teraapiagruppe ma alati nagu soovitan. Et... see on alati väga turvaline koht, kus nagu välja tulla sihukeste asjadega. Sest väga... väga mitmetel on selliseid kahtlusi, kõhklusid, mis tihtipeale tekibki, et kes ma olen või kas ma olen või...

Katrin võrdleb elu Eestis eluga Lääne-Euroopa suurlinnades ja tõdeb samuti just julguse vajakajäämist.

Katrin, G: No oleneb jälle endast, et kui pildis olla. Näiteks mingi kuskil mingi [linna nimi].. .tunnen ma... see on ikkagi mingisugune... sihuke julgem või parem või avatum või... seda kõike on linnapildis palju rohkem. Neid inimesi ja selleteemalisi mingeid asju ja kõiki asju... Ja see ON nagu minu meelest... Mulle endale meeldib, muidugi on nagu mugavam, mulle tundub niimoodi. Tegelikult võiks lihtsalt.. Võib-olla peab lihtsalt julgem olema? Samamoodi nagu kõik ülejäänud Eesti inimesed, ka see kogukond elab nagu mingi hirmu all veel veidi, see on nagu jälle mingi üldine... Et üldisest sotsiaalsest arengust oleneb ka see... sihtgrupp. Aga ta lihtsalt võiks olla julge. Avatud jälle.

Samuti sooviti, et kogukond julgustaks oma liikmeid nähtavamale tulema ja võimaluse korral võikski ehk just rühmiti, üksteist toetades vähehaaval nähtavust saada – et kõigil oleks aega kohaneda, nii tulijail kui „publikul“. Mitu intervjuueeritut taunis siiski liiga pealetükkivat ja häälekat esinemist.

Veel üks oluline aspekt on saavutada selle grupi esindajate suurem nähtavus kultuuris, näiteks filmides, televisioonis ja mujal.

Kristo, T: *Me oleme kunagi irvitanud selle üle, et näed, teleshowdesse on toodud tasakaalustuseks seal, ma ei tea, mustanahalisi ja... Aga seda ON vaja. Et noh, NÜÜD me saame alles aru, kui rängad vead on tehtud Eestis, et meil ei jookse ühestki kodumaisest seriaalist läbi ei homosid, ei värvilisi, ei vene keelt kõnelevaid inimesi... Seda ON tegelikult vaja, et horisontaalselt niiöelda süstida vähehaaval seda teemat. Ja ma ikkagi näen, et... sellised riigiasutused selles mõttes nagu vastutavad selle eest, et nemad ju... No neil on see nägemus sellest pikast perspektiivist, kuhu see riik läheb ja milliseks ta kujuneb. Et nemad peaksid seda teadma, et vot, kui me PRAEGU sellega ei tegele, siis on meil viieteist aasta pärast väga-väga raske.*

Justice lisab idee, et selle vaatenurgaga filme võiks regulaarselt televisioonis esitleda, kasvõi kordusena.

Justice, T: *Meedia huvi on olemas, aga võib-olla on televisioonis... No hästi palju on tegelikult... transteemalisi filme on olemas ja gei-teemalisi, aga need on kuidagi hästi unustuse hõlma vajunud. Et nii, nagu näidatakse „Kodus ja võõrsil“, no iga aasta üks-kaks korda, et miks ei võiks siis... aasta jooksul mõningad tipp-taseme transteema filmid või LGBT teemalised filmid siis vahel ringhäälingus või kuskil olla?*

Oluliseks peetakse ka, et senisest märksa enam nähtavamaks ja tuttavamaks saaksid nn mitte-stereotüüpsed LGBT inimesed ehk inimesed, kes vastavad tavaarusaama jaoks heteronormatiivsena käsitletavale normistikule, olgu siis välimuse, eluhoiakute või elukutse mõttes. Sellega soovitakse tasakaalustada avalikkuses valitsevat kuvandit LGBT inimestest. Kristo väljendas seda nii.

Kristo, T: *Siis võiks rohkem olla sellist... noh, võiks rohkem välja paista need inimesed. Näiteks ma olen ka mõelnud seda, et meie omas asutuses, et kuidas seda öelda välja, et näiteks aastalõpupidu – kuidas kutsuda inimesi üles, et te võite tulla kellega, kes iganes teil seal kõrval on. Me küll kirjutame „kaaslasega“, et ei pea olema abikaasa ega nii, aga et nad siis päriselt julgeks tulla. Sest lõpuks seal PEAB olema samasoolisi, et see ei saa olla, et neid meil ei ole. Aga et julgustada inimesi... käituma niimoodi, nagu nad on. Ja noh, sellest ei pea tegema mingit showd... Noh, nagunii on igasuguseid karvaseid ja sulelisi, aga just et sellises tavaelus peaks tulema nad esile. SEDA tahaks. Julgustada. Tunnustada kuidagi neid.*

Kaarli näide selgitab, miks see on vajalik.

Kaarel, G: *Mul tekkisid [geisõbrad] väga hilja. Ma ei hoidnud vahet, aga ma otseses mõttes nagu ei samastunud ka, sest jäävad silma need kõige värvilisemad ja need kõige valjuhäälsamad. Aga mida rohkem ma andsin endale võimalusi, seda rohkem ma nägin neid inimesi, kes olid tegelikult ka minuga sarnased. Minul on oma selline tarkade sõpruskond, kõik on haritud, rahulikud ja... toredad. Nad ei ole nihukesed, kes... mingi möllu sees jäävad silma, aga sa... hiljem avastad nagu, et need inimesed on olemas. /.../ Ma samastusin nendega rohkem. Just see oli see koht, et ma samastusin nendega rohkem kui nende värvilistega. Need värvilised on ka vahvad, ma täiesti naeran nende naljade üle ja... Aga ma ei samastu nendega kunagi. /.../*

Näiteks ma mäletan seda väga hästi, et mul oli [ka LGBT ühingu kohta] jälle stereotüüpne... ettekujutus. Ja kui ma neid päriselt lõpuks nägin, mul oli täiesti... Ma sain aru, kui loll ma olin. Ma olin tõsiselt loll – nii stereotüüpides kinni! Nad olid täiesti tavalised inimesed. See oli nagu... Seal ei olnud... Seal oli natuke teistsuguseid ka, natuke värvilisemaid, aga enamik oli nii, et nad olid tegelikult täitsa okeid ja täitsa normaalsed. Ja see oli tegelikult... Tegelikult oli see hea. Et võib-olla oligi see koht, et NII tore, et igasugused näitlejad, lauljad ja juuksurid tulid kapist välja, eks-ole, ja see on ju tore. Aga võiks ju ka täiesti tavalised inimesed tavalistelt erialadelt kapist välja ka tulla. Mitte... Kõik ei ole näitlejad, lauljad ja juuksurid! Ikka vaatad, et see kontingent, kes tuleb välja, nemad on niikuinii esinduslikud, nad oskavad esineda.

Seega on oluline, et igaüks leiaks avalikkuses sobiva, just endaga haakuva eeskju või võrdlusvõimaluse.

5.7.4. TEADLIKKUSE PARANDAMINE

Teadlikkuse parandamise all peeti silmas kolme peamist sihtrühma. Esiteks, transsoolised inimesed rõhutasid, et kõik peaksid suutma eristada LGB ja T inimesi, kuivõrd esimesed kolm väljendavad seksuaalsust, kuid T sugu. Selle edasiarendusena toob Harry esile ka teised erinevused *cis*-normist.

Harry, T: *Ütleme, et nende huvid on erinevad, jah. Et noh, me siin omas seltsis oleme nagu seda nalja teinud, et lesbid ja geid tahavad ainult kooseluseadust, aga trans-inimesed tahavad nagu üleüldist teadlikkust saada. Soo teemal. Aga noh, üleüldine teadlikkus käib ju kõigi suhtes. Siis on veel I-inimesed – vahesoolised, kelle sugu ei saa määrata või noh, saab ainult eritingimustel kromosoomitestiga määrata. Ka nemad on seal grupis. Ja... Noh, et... I-inimesed, neid tänaval ei rünnata, neile ei tulla kallale, neisse ei suhtuta halvasti, küll aga nende elundid lõhutakse ära kohe peale sündi tegelikult. Ja inimesel ei ole õigust nagu ennast sooliselt defineerida... Või noh, tal on see õigus teoreetiliselt küll, aga praktiliselt see võetakse talt kohe ära. Ja siis on ka Q-inimesed, kes ei taha ennast sooliselt defineerida. Defineerivad kuidagi vahepealselt või mitmes kohas korraga, et see... soo teljestik on nagu selline... No ühel pool on siin naiselikkus, teisel pool on mehelikkus, et inimene võib võtta väga suure ala tegelikult sellest endale oma käitumise ja suhtumisega. Või siis mitmes punktis korraga, et kui ma väljendan ennast ühtemoodi, ma tunnen ennast teistmoodi, ma käitun kolmandat moodi ja need kõik võivad muutuda nagu ajas.*

Justice on pisut optimistlikum.

Intervjueerija: *See, et LGBT käsitletakse koos, kas see on teie meelest õige, kas see annab mingit jõudu kõigile nendele?*

Justice, T: *Praegu annab juba. Ennem ta... pigem nagu ühtlustas... transsoolised inimesed... seksuaalsusega, aga noh, nüüd on lihtsalt rohkem teadmisi rahval, et nad hakkavad juba tajuma seda, et... see ei ole päris üks ja sama. No võib-olla ma olen oma tutvusringkonnas nii palju.. teavitustööd ka teinud, et NEMAD saavad aru, ega ma ei tea muidugi üldiselt. Aga mulle näib, et rahvas üldiselt hakkab ikkagi eraldama, mis on seksuaalsus ja mis on transsoolisus.*

Teiseks, väga oluliseks peeti erinevate spetsialistide paremat teadlikkust kõigist LGBTQ inimestega seonduvatest küsimustest, eriti kuna kõigil oli spetsialistidega suhtlemisest kas päris negatiivseid või lihtsalt ebamugavaid kokkupuuteid. Eriti rõhutati vajadust meditsiinitöötajate aga ka meediaekspertide silmaringi ja kokkuvõttes pädevuse avardamiseks, seda kas juba esmase väljaõppe käigus või spetsiaalsete muude ettevõtmistena.

Harry, T: *Ongi arstid... No ütleme, arstide teadlikkus, ütleme, kõikide riigiteenistujate teadlikkus..., inimesed, kes puutuvad töös inimestega kokku, et nende teadlikkus PEAB olema kõrgem. Rohujuure tasandilt ei saa seda teha tegelikult. Aga ei saa ka loota, et kusagil muudetakse seadused ära ja kõik muutub palju paremaks kohe sellest. Et... noh, kasvõi sellele kooseluseadusele on ju tegelikult väga palju vastu-ütlejaid ja isegi kui seaduse poolest on jah, siis noh, see arvamus jääb alles.*

Eraldi rõhutati õpetajate vajadust teemast teadlikumaks saada (käsitletud peatükis 5.3).

5.7.5. LGBT KOGUKONNA JA ESINDUSÜHINGUTE ROLL

Kui eelnevad LGBT liikumist Eestis käsitlevad uuringud (Allaste 2014; LaSala & Revere 2011) on järeldanud, et Eestis on LGBT kogukond nõrk ja kollektiivset identiteeti valdavalt pole, siis paistavad käesolevast uuringust teatud ühise identiteedi loomise ja esitamise püüdlused. Mitu uurimuses osalenut olid vähem või rohkem seotud LGBT aktivismiga Eestis. Ennast nähakse osana kogukonnast.

Martin, G: *Et... noh, ma ütlen, et ma arvan, et meie LGBT kogukonnaga oleme Eesti riiki teinud väikse oma riigikese juba, kus me nagunii elame seda elu, mis me elame ja... ja...*

See intervjuukatkend osutab pigem vastandumisele Eesti riigile, kellelt ei ole saadud olulistes küsimustes (nt õiguste kaitse) tuge, misõttu otsitakse seda kogukonnast. Näiteks toodi välja kogukonna oluline roll info vahetamisel.

LGBT liikumise rolli peeti väga oluliseks LGBT inimeste elujärje parandamisel. Lisaks juba eelpool mainitud valdkondadele nähti LGBT kogukonnal ka rolli laiema selgitustöö tegemisel – ikka klausliga, et seda ei tohiks teha liiga pealetükkivalt.

See selgitustöö oli siiski vaid üks osa kogukonna enda esindajatele suunatud ootustest. Ilmselt tuleb olulisena esile tõsta kaht aspekti. Esiteks leiti, et esindusorganisatsioon, mis oleksid võimekad lobitegemisel, on põhimõtteliselt väga vaja, kuigi nende igapäevast toimimist kogukonna ühendajana võib takistada tõsiasi, et LGBTQ inimesed on seismiselt heterogeenne rühm väga erinevate vaadete ja huvidega inimesi, keda ühendabki ainult LGBTQ taust.

Pille, T: *Nad [OMA keskuses] üritavad koguaeg midagi teha, et neid seaduseid kohaldada või muuta või parendada. Alles hiljuti oli mingi kokkusaamine neil jälle Justiitsministeeriumi ja... Äkki oli üks Sotsiaalministeerium? Ma täpselt ei mäleta seda. Aga mingite ministeeriumitega oli kokkusaamine ja siis seal nad arutasid neid seaduste muutmisi, et üldiselt nad ikka tegelevad sellega ja... Aga ma eriti ei tea, jah – ma nüüd alles hiljuti olen OMA keskusega rohkem hakanud suhtlema.*

Justice rõhutab, et jäädes Tallinnas asuvast keskusest füüsiliselt eemale, toimub ka suurem osa tema kogukondlike suhete hoidmisest Interneti teel.

Justice, T: *Noh, tegelikult on kõik... noh, facebookis ja niimoodi on mul nii töökaaslased, LGB rahvas, trans-rahvas, perekond, nagu kõik on ühes pundis, ega mul ju... ei ole niimoodi eraldi asju. On ainult üks internetipunkt, kuskohas ma kõigiga suhtlen ja nii käib. Aga tavaelus on mul... LGB inimestega ma saan reaalselt ikka väga-väga harva kokku tänu just nendele vahemaadele – mis ma suhtlen, suhtlen internetis enamasti.*

Seega on kogukonnale teatav ootus lisaks üritustele hoida üleval ka veebipõhist suhtlust.

Teisalt aga tõdeti, et ühingute roll kogukonna liitmisel, LGBT inimeste – eriti noorte – teavitamisel ja koondamisel, samuti geograafiliselt keskustest eemal ja Eesti äärealadel elavate inimeste ühendamisel on asendamatu. Siin väljendati selget ootust senisest tõhusamale toimimisele mõlemalt suunal.

Martin, G: *Palun pange „Teeviidale“ välja see lipp välja või midagi, sest et „Teeviidale“ tuuakse neid noori maakondadest BUSSIDEGA kokku ja kõik, kes tutvuvad koolidega, kuhu kunagi edasi õppima minna, siis see sama noor, ta ei tule, ta ei TULEGI sul nagunii sinna boksi või telgi juurde, aga see, kes seda nägema peab, näeb selle pealt kontakti või selle nime ja ta võtab selle pärast internetist ja ta teab, et ta ei ole üks. Ehk et mingid sellised, kust me reaalselt saamegi neid inimesi kätte. Ta niikuinii... sinna boksi juurde ta ei tule, heal tujul tuleb... mingi minimaalselt inimesi, sest et inimesed karjuvad midagi, keegi näeb, et sa seal oled, mida iganes, on-ju. Aga sa oled... See on ka rahaline väljaminek sinu jaoks, et sa selle boksi kohale rendid, aga sa oled saavutanud selle, et tegelikult... on seal väga palju neid noori, kes nüüd teavad, et nad ei ole üks. Ta leiab... selles mõttes, et seda lippu või... või OMA keskus või mis iganes. Pane suurelt sõnad „lesbi“, „gei“, mida iganes. See, kelle silm seda nagu näeb ja tal on seda vaja... Ta pärast otsib sellega seoses midagi üles. Siis ta saab aru, et on mingi organisatsioon või asi, et... et kuidagi neid mingeid... Noh, mingid maakondlikud üritused. Või no midagi ikka on, et kuidagi see sõnum peaks.../.../ No paha sõna, aga me peame võitlema vihakõnega, et temani ei jõuaks ka AINULT vihakõne, vaid just ka see, et see positiivne see jõuaks temani.*

Ka Katrin mainib *võitlemist*, soovimata sõjakana kõlada.

Katrin, L: *Ja mitte jälle nagu ainult võidelda, võidelda, vaid teha... lihtsalt teha ägedaid asju ja teha sellepärast, et me oleme funid ja noh... Meil on sihuke äge kogukond siin ja... Et ma ei tea... Häid näiteid on vaja tuua jälle lihtsalt, noh.*

Hanna rõhutab, et informatsioon võiks olla küll huvilisele kättesaadav, ent hoiduda tuleks siiski liiga suurest avalikkusest, liigsest suurejoonelisusest.

Intervjueerija: *Aga milline võiks olla LGBT esindusorganisatsioonide roll selle olukorra parandamisel? Kas need organisatsioonid peaksid tegema näiteks rohkem mingisuguseid avalikke loenguid...?*

Hanna, T: *Pigem siis... No tähendab, sõltub, kus avalikult... Jah, vot, kes tahab [seda infot] – see on teine asi!*

Intervjueerija: *Et mingisugune teadlikkuse tõstmine võiks toimuda, aga mitte suurejooneliselt?*

Hanna, T: *Jah. Mitte suurejooneliselt. Just, jah.*

Harry aga kahtleb, kas kogukonnal on piisavalt energiat, et kõigi nende ülesannetega toime tulla.

Harry, T: *Isegi kogukonna inimesed ei käi siin [ühingus] nii palju, kui võiksid käia. No mis ma trans-kogukonna kohta ütlen, siis näiteks on tulnud viimasel ajal mitu meili, et otsime trans-inimest kas mingi dokumentaalfilmi või intervjuu jaoks. Ja need inimesed ei tule välja lihtsalt. Nad on nagu... Aga mitte keegi teine ei saa... olukorda muuta peale kogukonna inimeste endi...*

5.7.6. EESKÕNELEJATE RINGI LAIENEMIST KÄSITLEVAD KOMMENTAARID

Mitmes intervjuus kordus uute või laiemapõhjaliste eeskõnelejate leidmise vajadus. Eriti oluliseks peeti ühelt poolt kõrgemate poliitikute ja valitsusametnike rolli, teisalt rõhutati, et koalitsioonid *cis*-inimestega tulevad teemale suuresti kasuks. Marika rõhutas presidendi sümboolsest rollist tulenevaid võimalusi saata kogu rahvale sõnumit.

Marika, L: *See... [presidendi] need aastapäevakõned ja asjad, et seal oli ainult üks lause, kus ma mõtlesin, et see VÕIB olla VIST käib minu kohta. Et alati ma nagu kuulan neid kõnesid, kas seal on midagi. Kõik on sihuke üleüldine...: „Võiks ikka mitmekesine olla.“ No kõhi välja nüüd kõik need mitmekesised rahvuse, usu ja pane sinna „LGBT inimesed“ ka sisse, et ma tahan kuulda seda sõna – mitte sihukest, et „võiks olla sellisem nihuke...“ Mhmh, „sihuke“... Ma tahaks just nagu rohkem kuulda, et see on see, mis oleks... Mitte sellist üldist juttu, kus ma võin nagu aimata, et minu kohta, see nagu ei lähe mulle enam korda. Ma tahaks juba midagi rohkemat siis. Et see oleks nagu suurem asi.*

Marika jätkab kõrgemate poliitikute rolli diskuteerimist.

Marika, L: *Noh, ülevalt poolt on muutusi nagu raskem teha, et alt peab ka tulema, aga praegust ma näen, et alt poolt nagu tegutsemine käib, aga ülevalt poolt on sihuke „ah, noh, väga tore, et teete, aga me ei viitsi võtta sellelt mingit positsiooni“ või niimoodi. Et see on see, mis nagu... Noh, et kunagi peavad selle seisukoha võtma. Et noh, tehku siis nüüd juba nagu ära see asi. Et selles suhtes ma olen sotside üle nagu uhke, et nad on öelnud ja reformis on inimesi ja... Jah, tore on näha, et on poliitikuid, kes tõesti nagu viitsivad kõigiga jamada ja võidelda mingisuguste... niiõelda sihukeste teemadega, et... Et me ka korda läheme. Et see on tõesti sihuke... Et mitte ainult kirjanikud ja muusikud ja muud sihukesed ühiskonna inimesed, vaid et umbes nii, et no nemad on nagu vaikimisi kõik nagunii nende homode ja lesbide poolt, et... Aga kui keegi, kellel midagi selles mõttes ka kaotada on, tuleb ja ütleb, et siis seda tahaks küll nagu rohkem.*

Rõhutati ka, et tavapärased toetajad – kultuuriinimesed – ei taga (enam?) tõsiseltvõetavust, sest nende toetusega ollakse vaikumisi harjunud nii kogukonna sees kui ka väljapool, nii et nende argumendid ei oma enam vajalikku soodsat mõju. Tõsi, võib arvata, et nende toetuse olemasolu on siiski oluline, ent mitte piisav.

Siiri väljendab oma muret poliitiliste parteide hoiakute suhtes.

Siiri, L: Mul oleks ka hea meel, kui erinevad valitsusliikmed võtaksid sõna. Ma nagu jätan välja praegu... selles mõttes poliitika, et erinevad erakonnad ma jätan välja sellest kõigest, et igal erakonnal on oma ideoloogia, mis siis... on... viimasel ajal, nagu näha, väga painedlik. Olenevalt siis sellest, millised tuuled puhuvad, aga pigem just... Jah. Pigem... valitsuse tasandil. Mitte kartmist, vaid konkreetselt väljaütlemist. Et jah, loomulikult ma ei saagi midagi parata, kui... kui justiitsminister JUHTUB olema IRL-i liige, kes ongi ju konservatiivne partei ja kes... kes teatud õigustele panebki nagu silma kinni. Et siis ma ei saagi tegelikult... eeldada seda, et ta tegeleb nende asjadega ja võtab sõna. Aga... Võib-olla tõesti, siis ei olegi midagi teha. Noh... tahaks öelda, et ma ei tahakski, et meie riigis OLEKSID sellised erakonnad, kes niiviisi asjadesse suhtuvad. Aga see ka ei ole võimalik, sest et praegune riigikogu koosseis on selline hea... demokraatliku ühiskonna näide, et... mis juhtuks siis, kui mingisugused teemad tulevad esile ja kui... inimesed on piisavalt aktiivsed ja-ja... siis sihipärased.

Väga tähtsaks peeti selleks seatud ametkondade – võrdõigusvoliniku, õiguskantsleri ja ministriumide, eriti Sotsiaalministeeriumi – rolli ja panust võrdsete võimaluste kujundamisse.

Kirsto, T: Ma arvan, et... oleks tõesti vaja sellist läbimõeldud eestkõnelemist, noh, siin viidates siis voliniku institutsioonile ja õiguskantsleri institutsioonile. Voliniku ülesanne on julgustada erinevatel inimestel Eestis elada. No tänane õiguskantsler ka võtab seda vedada. Tema on ju ka juhtinud tähelepanu, et see välismaalaste seadus, võimaldab Eestis registreerida inimese abikaasa, aga meie seadused ei võimalda samasoolistel paaridel elada, eks-ole. Kuidas me nüüd siis... Siin on kahe seadusega meil ju probleem. Et kuidas me ütleme, et kui sa oled samasooline Ameerika kodanik, tuled siia küberjulgeoleku keskusesse, et sina ei saa oma abikaasat kaasa võtta siia Eesti riiki. See kõlab nii jaburalt. Nii et ma arvan, et praegune õiguskantsler kindlasti seda teeb... Aga selliste positiivsete poliitikatega peaks tegelema ka Sotsiaalministeerium. Et see oleks ka...

Tõdeti, et institutsioon on vajalik.

Intervjueerija: Kuidas te voliniku tegevusega rahul olete, olete kursis tema tegevusega?

Justice, T: Ta on nii vähe olnud, ma ei tea veel.

Intervjueerija: Aga see institutsioon ise on ennast õigustanud teie jaoks?

Justice: Jaa. ma arvan küll. Sest ta ikkagi... No ütleme, ei seisa ainult vähemuste õiguste eest, vaid ka... naiste võrdsuse ja meeste võrdsuse ja kõik. Et keda halvasti koheldakse, see oleks kaitstud. Need teemad.

Samas väljendati mõnes intervjuus ka kahtlust institutsiooni toimimise ja prioriteetide üle.

Intervjueerija: Aga kas Sa hoiad end kursis ka selle võrdõigusvoliniku... institutsiooni tegevusega?

Maire, B: Ee... Ausalt öeldes ei hoi. Aga see on just nimelt, et kui Sa jälgid nagu poliitilist lehmakauplemist üldiselt, siis ma võiks öelda, et mind ajas pigem närvi see... see... IRL-i surumine, nagu nad tegid ka rektori määramisega, et lihtsalt, et no KAUA võib? Kauga võib? Siis... siis loomulikult mind ärritab [voliniku nimi] seisukoht, et see ei ole üldse teema. Et tegelema peaks laste, laste teemaga üldse. Aga halloo, alustaks siis laste teemaga nagu, nende üksikvanemate teemaga või üksikemade teemaga või... Nad võiksid kõik voliniku juurde tulla. Et noh, öelda, et see konkreetne teema ei ole teema... Või et see ei ole perekond või noh... Kuidas me saame

rääkida laste õigustest, kui see ei ole teema, et meil on tohutu suur ports lapsi, kes ei ole üldse teema sellepärast, et noh... Sorry, abiellu mehega, siis muutub see laps nagu Eesti Vabariigi seaduste... valguses nagu lapseks, muidu ta on nagu... phh.

Ka Margit on teadlik, et volinikul on hetkel fookuses laste õigused, kuid ta sooviks näha rohkem tähelepanu LGBT õiguste kaitsele.

Intervjuueerija: Kas te olete kursis selle võrdõigusvoliniku institutsiooni tegevusega või kas teil on kokkupuude sellega olnud?

Margit, B: Noh, nii palju on olnud, et kui eelmine volinik puudutas väga palju näiteks neid... LGBT inimesi, eks-ole? Kaitstes ja leidis kohti, kus oli see väärkohtlemine ja kõik ja andis ka oma sõna ja kõik. Aga nüüd hetkel praegune... Praegune on... Tema on nagu rohkem laste... laste ja nende kaitse, eks-ole. Ma saan aru, lapsed on igal ajal ja igal pool, aga lastel on ka ju sisemine isiksus, eks-ole. Ja me näeme, et iga aasta tuleb lapsi juurde ja need samad lapsed, kes on siin, nad kasvavad ka, aga ükskord on nad samamoodi teismelised ja nad küsivad ka, et kes ma olen. Ja seepärast oleks vaja nagu rohkem laiapõhjalisemalt, ei saa ajada ainult ühte rida, vaid me peame ikka nägema neid, kes on ikkagi nurka surutud. Me peame andma kõigile hingamisruumi. Kõigil on vaja tegelikult... noh, kõigil on vaja aru saada, et igaühel on õigus hingata ja elus olla ja valikuid teha. Sest mis kurja teeb inimene, kes on vasakukäeline? Mis kurja teeb inimene, kui ta on näiteks gei? Mis kurja teeb inimene, kes iganes ta on, eks-ole? Minu arust on just see... Noh, ma ei oska öelda. Just see olukord on vaja endale selgeks teha, et vot sealt tuleb see ebavõrdne kohtlemine ja kõik, et naine... peab olema see ja see. mida me selle voliniku ametist siis teame? Et kui on tark inimene, siis ta näeb, kus keegi mingit abi palub. Eks-ole. Sellepärast ma pooldaksingi rohkem ka seda, et ikkagi mindaks edasi nagu praegu räägitakse, et panna kooseluseadus kalevi alla. Ei ole võimalik midagi kalevi alla jätta, mis on vastu võetud! See on tõesti rumal. Kus on volinik? Kus on volinik? Volinik peaks andma võrdsed õigused inimesele elamiseks.

Väljendati ka kiitust voliniku institutsiooni tugevuse osas, koos murega jätkusuutlikkuse suhtes.

Oskar, G: Põhimõtteliselt ma olen nagu... hästi tundlik selle koha pealt küll ja ma seda võrdõiguslikkuse voliniku institutsiooni pean väga oluliseks ja... minu arust on väga õudne, mis siin Eestis toimus, et kui need Norra riigi rahad on läbi, et mis siis sellest saab nüüd üldse ja... kõik need suunad, kuhu see nüüd edasi läheb ja... ON ka nagu palju hirme ja küsimusi tekitav. Et lihtsalt see... see, mis see asutus on teinud selle lühikese ajaga, see on hästi nagu... Et ta on hästi palju teinud. Igasuguse võrdsuse poolt. Ja lihtsalt see, et nad on suutnud nagu mingi augu uuristada selle kivi sisse, et kui enne ei olnud midagi, siis nüüd on MIDAGIGI, eks-ju. Ja nagu et... Ja need numbrid ikkagi, need inimesed, kes sinna pöörduvad, need on nagu ikka väga suured, et selles mõttes nagu... Arvestades Eesti olukorda ja teadlikkust, et nagu...

Intervjuueerija: Te ise otseselt ei ole kokku puutunud? Pöördunud sinna, või olete infot näiteks nende leheküljelt vaadanud või...?

Oskar, G: Ma saan nende infokirja.

Oskar täpsustas veel, et kohati on voliniku institutsioonil, sarnaselt kogukonna ühendustega, teatud stigma, kuid sellest hoolimata – seni, kui üldisema suunitlusega organisatsioonid ei ole oma tegevuse fookusse tõstnud LGBT küsimusi, on sel ühiskonna jaoks selge tarvilik funktsioon.

Oskar, G: Jah, muidugi, kogukonna organisatsioonid on ka väga olulised jne, aga sageli nad on nagu palju stigmatiseeritumad kui mingid need niidelda neutraalsed asutused. Kuigi noh, näiteks võrdõiguslikkuse voliniku... kontor jne, et see paljude inimeste jaoks on ka väga kallutatud. Et see ei ole üldse nagu neutraalne selline... organisatsioon, vaid on selgelt nagu värvinguga. Aga noh... kõik... Mis iganes, lastekaitseliit ja mis iganes organisatsioonid, mis nagu tegelevad KÕIGI lastega, aga et nad märkaks seal ka neid teistsuguseid lapsi jne või nagu et... organisatsioonid, mis tegelevad perekondadega, et nad nagu.. Et nad näeks neid teistsuguseid perekondi ka, et

see nagu... ei ole ainult see üks mudel nagu... Et loomulikult sellega peaks nagu... nagu väga mitmest suunast tegelema.

5.7.7. LAIEMA ELANIKKONNA HOIAKUID, SH AVALIKU DISKUSSIOONI KVALITEEDI PARANDAMIST HÕLMAVAD IDEED

Intervjuudes tehti palju kriitikat avaliku diskussiooni kvaliteedi kohta ning arutleti laiemal elanikkonna hoiakute üle. Probleemina nähti sallivuse puudumist.

Hanna, T: *Eesti riik ei saa midagi teha. Ainult rahvas saab. Tolerantsus. Mina arvan küll. Eesti rahvas [peab] muutuma tolerantsemaks, sallivamaks... No see on sama hea, [kui öelda,] et: „Eestlane ei salli venelast“. Aga see ei tähenda, et kõik eestlased ei salli venelast. Noh, see on täpselt samamoodi. Või: „Eestlane ei salli pagulast!“ Noh... Varem eestlane ei sallinud venelast, nüüd ei sallita pagulasi... Okei, see teema läheb täiesti mööda sellest kõigest, aga jah, sallivus.*

Hanna sõnul on LGBT inimeste üheks mureks elanikkonna üldine sallimatus. Veronika seletab seda hirmuga.

Veronika, L: *No ootakski seda, et see viha kaoks ära ja see mõttetud hirm. Et võib-olla olekski vaja kokku viia need..., kes hirmsasti nagu hirmu tunnevad ja... siis LGBT inimesed. Et teeks diskussiooni või midagi. Rahumeelse. No muidugi see peab olema mingi väga hästi läbi organiseeritud, sest... see võib lõppeda sellega, et keegi läheb kellelegi kallale seal. Aga ma arvan, et... kui need inimesed saaksid nagu rohkem vastuseid..., sest ma ütlen, ma olen ka nii erinevates seltskondades olnud ja... ja... on olnud situatsioonid, kes keegi saab teada minu orientatsioonist ja ta esitab hästi palju küsimusi ja siis vestluse lõpuks ta ütleb, et tead, mu suhtumine muutus. Et ma ennem nagu ei... aktsepteerinud või ei sallinud neid, aga... nüüd ma mõtlen teisiti, et vahet ei ole. Et kui inimestega rahulikult rääkida, et noh, inimestel on hirmud sees ju. Lihtsalt. Nad ei mõtle nagu loogiliselt. /.../ No jumal, ma usun, et igal heterol on üks homosõber olemas. Raudselt.*

Sooviti, et arvajak-kaasmaalased tunnetaksid isiklikku vastutust oma sõnade üle, näiteks kasvõi Interneti meediakommentaaris.

Martin, G: *No eelkõige peakski olema üleüldiselt, mitte ka ainult LGBT, vaid sallivuse mõttes, peaks olema netikommentaariumid oma nimega.*

Kristo rõhutab, et problemaatilise sihtgrupi osakaal on ühiskonnas tegelikult võrdlemisi väike.

Kristo, T: *Ma ei ole nüüd lugenud seda eelnõukavatsust vihakõne kriminaliseerida sellisel kujul, et kui ta nüüd ei käi konkreetse isiku kohta, vaid mingi grupi pihta, et siis saaks seda inimest vastutusele võtta. Aga iseenesest ma pooldan seda. Ikkagi et sõnade eest tuleb vastutust kanda ja eriti siis avalikkuses... Ma ei, ma ei saa aru nendest ajalehtede väljaannete kommentaariumite vajadusest, et millist lisaväärtust ja konteksti need loovad nendele artiklitele? Et see on mingi haige mudel minu arvates. Et... aga jah, ma selles suhtes pooldan selle kriminaliseerimist. Ma arvan, et see on ikka midagi muud [kui haridus]. Need inimesed, kes seda kasutavad, need on ju ka tegelikult väike grupp...Et tegelikult me räägime väikesest osast inimestest. Aga kahjuks nad suudavad oma sõnakasutusega... luua mulje, et seda on hästi palju ja noh, see on nii ebameeldiv, et siis neid tulekski ikkagi vastutusele võtta selle eest. Et see ei saa olla hariduse küsimus. Muidu oleks neid rohkem. See on mingisugune väike punkt, keda ikka ju on ühiskonnas, hari palju tahad.*

Sama mõtet arendab edasi Kaarel.

Kaarel, G: *[Lahenduseks on] Isiklik kontakt ma arvan. Isiklik kontakt, kus ei panda mõlemaid osapooli ebamugavasse olukorda. Et... kus mõlemad osapooled ei tunne, et nad peaksid*

kaitsma positsioone. Ja... see on nagu vist see. Või... Ma ei oskagi... /.../ Ja erinevad grupid võiks tegelikult kokku saada. Mitte just see, et vihkajad kohe kokku, vaid seal vahel on tohutult suur hulk inimesi, kes vaatavad, kuidas need kaks gruppi nagu... kaklevad omavahel. Ja lihtsalt nagu... Ma arvan, et selgitustöö. Sellist otsest ja kohe efektiivset lahendit ei ole. /.../ Jah, mitte normaalseks pidada seda, et keegi ütleb halvasti. Et pigem, pigem seda, et inimesi, kes Ei muutu, ei saa nagunii muuta, aga need [teised] inimesed... Ütlekski, et vaikimine on kõige ohtlikum asi. Mitte öelda, et see ei ole... Reageerimata jätmise, lihtsalt vaadatakse.... Keegi peaks reageerima. Julgus reageerida!

Kaarel rõhutab nagu Kristogi, et suurem osa inimestest on tulistes debattides vaikivad pealtvaatajad, ja ta soovib seada eesmärgiks selle, et vaikijad reageeriks halvasti ütlemisele. Vahendina näeb ta olulisena laste kasvatamist lähtuvalt nendest uutest ootustest, seda juba lasteaiapäetajate parema ettevalmistuse abil ja kuni kõrgkooli õppekavade korrigeerimiseni.

Samas aga leitakse, et isegi kui sallimatu elanikkonna osakaal on väike, jääb nende hääl domineerima ning tekitab hirmutunde, mille ühe väljapääsuna nähakse Eestist lahkumist.

Kaarel, G: Ma ei saa ju täisväärtuslikku elu elada? Ja siis et mis mul on perspektiiv üldse siin Eestis. Tulevik. Et miks ma peaksin siia jääma. Et sattuda mingi põlu alla ja mingid idioodid enam-vähem.... Idioodid niiöelda karjuvad, mis neile sülg suhu toob, et... miks ma pean verbaalset vägivalda kannatama. Kuni sellemaani, et ma võin ka kannatada füüsilist vägivalda. Mida ma ei ole kunagi tundnud, aga ma olen kuulnud nii palju juhtumeid ja see tegelt hirmutab. Et miks ma pean hirmus elama? Et see oligi kõige suurem küsimus. Lõpuks jõudsime selleni, et ma elan hirmus.

Huvitava vaate seoses sallivusteemaliste aruteludega lisab venekeelse LGBT kogukonna arvamus, millest ilmneb venekeelse LGBT kogukonna liikmete ärevus ning topeltmarginaliseerituse tunne seoses pagulaste eeldatava saabumisega (vt ptk 5.8.4).

5.8. MUUD KOGEMUSED JA VALDKONDADEÜLESED TEEMAD

Käesolevas peatükis peatume olulisematel intervjuudest esilekerkinud narratiividel ja teemadel, mis jäävad väljapoole eespool käsitletud teemasid.

5.8.1. „MINUL ON KÕIK ÜSNA HÄSTI, AGA TEAN NEID, KELLEL LÄHEB HALVASTI“ DISKURSIUS

Esmalt käsitleme lähemalt ühte valdavast esmast reaktsiooni küsimusele, kuidas hinnatakse enda üldist olukorda ja heaolu LGBTQ inimesena Eestis. Nimelt öeldi esmalt, et endal isiklikult läheb üsnagi hästi, kuid seejuures lisati, et teatakse mitmeid tuttavaid, kellel esineb LGBTQ inimestena probleeme ning viidati kuulnud lugudele. Siiski ilmnes aga intervjuu kulgedes, et ka need, kes olid algselt hinnanud oma olukorda LGBTQ inimesena üldiselt heaks, tõid konkreetsetest eluvaldkondadest rääkides esile ka negatiivseid kogemusi.

Nagu peatükis 4.2. selgitatud, järeldub juba sellest, et on käesoleva uuringu valimisse satunud see, et uuringus osalejate näol on tegemist inimestega, kes võivad võrreldes nendega, keda valimis ei olnud, olla edukamad ning kogeda suuremat heaolu. Sellest annavad aimu ka põhjendused, mida toodi, kui selline väide esitati. Kõnekas on see, et põhjuseid, miks enda kogemusi valdavalt positiivseks hinnati, esitati valdavalt individualistliku diskursuse võtmes. Rõhutati enda agentsust – käitumist ning valikuid.

Vaid paar esitatud põhjendust seostuvad osaliselt enda valikutest mittedõltuvate asjaoludega. Näiteks toodi ühena välja enese ümber toimivat tugevat tugivõrgustikku. Aga seejuures rõhutati enda valikut suhelda vaid nendega, kes aktsepteerivad homoseksuaalset orientatsiooni või transsoolisust. Teine esiletoodud põhjus seondub eelnevates analüüsi osades käsitletud välimusega: need, kes leidsid, et

nad tulevad hästi toime, arvasid et üheks põhjuseks on see, et kaasinimesed tajuvad neid kui *cis*-soolist heteromeest- või naist. Selle väitega mõõndakse, et nende käekäik, kes sellele normile ei vasta, võib olla halvem.

Järgmiste põhjenduste näol on aga tegu sellistega, mis lähtuvad enda valikutest ja agentsusest. Seega võib neid ühtlasi käsitleda teatud vähem või rohkem alateadlike strateegiatena, mille kasutamise kaudu püüti tagada enda heaolu. Kuigi neid ei raamistatud üldjuhul pingutusena, vaid millegi tavapärase või paratamatuna, tuleb siiski rõhutada, et tegu on nn igapäevaste erinevates olukordades asetleidvate mikrosooritustega, mille eesmärgiks on sobituda heteronormatiivsesse ühiskonda (taoliste kogemuste kirjeldusi töömeeste välja ka konkreetsete eluvaldkondadega seonduvalt, peatükkides 5.2., 5.3. ja 5.4.).

Üheks peamiseks kirjeldatud strateegiaks oli nn madala profiili hoidmine. Väideti, et üheks põhjuseks, miks pole seni negatiivseid kogemusi olnud, on see, et ise ei afišeerita oma seksuaalset orientatsiooni ning ei olda konfliktset ega provotseerivad.

Intervjueerija: *Aga... mis te arvate, mis asjaolud need mõjutavad teisse suhtumist ehk siis teisse kui teise orientatsiooniga inimesse suhtumist? KUI midagi on?*

Sander, G: *Ilmselt see ongi see, kui pealetükkivald nagu seda oma sellist seksuaalset suundumust nagu... välja käia.*

Intervjueerija: *Presenteerida nagu?*

Sander: *Presenteerida, jah. Et kui... kui... No see ei ole selline teema, mis nagu töö ja... muu argipäeva elus peaks olema niimoodi koguaeg laual. Ja... kui... see ei ole nagu niimoodi koguaeg keset lauda kõigile nähtaval, siis ei ole ka mingit probleemi.*

Nagu ka eelnevates osades juttu tuli, oli korduvaks motiiviks kapist väljatuleku kontekstuaalsus – valiti olukordi ja publikuid. Siiski mõõndi, et selline tegevus ei võimalda end igas olukorras vabalt tunda.

Siiri, L: *Et kui ma siin räägin, et mul on... üpriski vedanud või siis see olukord on lihtsalt selline olnud, et siis... Noh, paljuski on ikkagi see, et sul on su kõhutunne ja sa valid oma publikut ikkagi. Mis loomulikult tähendab ka seda, et mu... elu koosneb sellest, et ma peangi mõnikord aduma ära, et ma ei saa olla igas olukorras selline... see, kes ma TAHAN olla.*

Madala profiili hoidmist kirjeldati ka viisidel, mis viitavad selle tegevuse keerukusele, katkematussele ja pingelisusele. Näiteks räägiti pidevast riskide kalkuleerimisest, mitte endaks olemisest, valvelolekust, teatud olukordade ennetamisest ja hoidumisest ning teatud inimeste ja seltskondade eest kapist olekust.

5.8.2. INDIVIDUALISTLIKUD LAHENDUSED

Eelnevates konkreetseid eluvaldkondi käsitlevates peatükkides esitasime mitut uuringus osalejate esiletoodud probleemi ning LGBTQ inimeste olukorda parandavaid lahendusi, mis olid suunatud eelkõige nendes valdkondades tegutsevate institutsioonide aadressil. Samas aga esitati paralleelselt ja osaliselt tegid seda samad inimesed, kollektiivsete ja struktuursel tasandil paiknevate lahendustega põimunult ka individualistliku diskursust, mille kohaselt peituvad lahendused LGBTQ inimestes endis. Näiteks leidis arvamus, et probleemid tuleb ise ära lahendada ning mitte jääda lootma tugivõrgustikule ega näiteks ka LGBTQ kogukonnale.

Sander, G: *Enamasti ma olen nagu püüdnud ise hakkama saada, mitte NII väga tugineda teistele inimestele ja selles mõttes... mis ulatuses see polegi nagu tähtis, mis nad arvavad..., kuigi võiks olla kuidagi... nagu märgatavam see mingi tugi. Aga see tugi, ka see on selline... Ma ei tea. Ikka iga inimene peab ise oma elu ära elama.*

Selle individualistliku diskursuse raames rõhutati enda teatud isikuomadusi.

Rasmus, G: *Minul ei ole mingeid probleeme olnud ja ma loodan, et ei teki ka. Ma arvan, et isegi*

kui peaks tekkima, siis ma lahendan selle probleemi ise kohapeal ära, et ma olen piisavalt tugev inimene selle jaoks, et... et astuda enda eest välja.

Maire, B: [...] Noh, ma pole mitte kunagi kartnud olla lihtsalt. Ja selles suhtes ükskõik mida ma nagu teen, kas ma teen seda siin või [väikelinna nimi] tänavatel või... Mida iganes. Siis inimesed lähevadki mööda ja ütlevad: „Noh, Maire.“ Noh, et millise kuvandi me loome. Millise vabaduse RUUMI me loome endale ise. [...] Kui ma tunnen ennast vabalt, siis inimesed mõtlevadki, et noh, ta tunneb ennast vabalt. Mis siis. Et see ongi, et see on meie enda teha tegelikult.

Arvati, et see, kuidas teised inimesse suhtuvad, sõltub peamiselt inimesest endast.

Katrin, L: Sest et kui inimene ise on hea, siis on teised tema vastu ka head ja kui ta ei sunni peale mingeid mõtteid, mis on kellelegi võõrad, kuivõrd nagu...

Hendrik, T: Kui sa oled ise nagu selles mõttes enesekindel ja sa tead, kes sa oled, siis võtavad ka teised sind sellisena. Ma arvan, et see on nii. Vähemalt minuga on nii läinud.

Ühe lahendusena toetuti ja taastoodeti eneseabi diskursust.

Hendrik, T: Ma olen VÄGA palju iseendaga tööd teinud. Nagu väga palju. Ja see kestab ka täna. Ega siis... Noh, kõik hakkab ju lapsepõlvest pihta. Väga paljud meie probleemid. Et see ongi nagu... ausus iseendaga. Ükstaskõik kellel. On tegelikult esmatähtis. Et kui sa suudad nagu ise endale otsa vaadata, ennast analüüsida, siis suudad sa ka teisi näiteks paremini mõista.

Kuigi lahendust nähti iseendas, ilmestab see intervjuukatkend, kuidas selleks, et olukorraga toime tulla, tuli teha ning tehakse endiselt aeganõudvaid pingutusi ning pidevat psühholoogilist tööd.

5.8.3. LGBTQ INIMESTE OLUKORRA AJAS MUUTUMINE, PÕLVKONDAVAHELISED ERINEVUSED

Üheks intervjuuküsimuseks ning ka spontaanselt esile kerkinud teemaks oli hinnang sellele, kuidas LGBTQ inimeste olukord on Eestis viimase kümne aasta jooksul muutunud.

Valdava hinnanguna arvati, et olukord on kindlasti paranenud. Margit kirjeldab lootusetunde tekkimist, kuid samas rõhutab, et praegune olukord on siiski väga habras ning võib igal hetkel puruneda.

Intervjueerija: Aga kui te mõtlete nüüd ajas tagasi viis kuni kümme aastat, kas... olukord LGBTQ inimeste jaoks on kuigipalju muutunud teie arvates?

Margit, B: On.

Intervjueerija: Kuidas?

Margit: No sellevõrra on muutunud, et nüüd on lootust. Aga ma ei tea, kui kaua see lootus on. Et jah, võidakse... võidakse väga kiirelt võtta inimestelt see hea lootus ära.

Intervjueerija: Te mõtlete just seda kooseluseadust?

Margit: Kooseluseadust, just. Et inimesed võivad pettuda ja teine asi on see, et igas kooselus on neid... hapraid olekuid, eks-ole... Kokkusaamised ja kokkujäämised ja on ka lahkumineku ja kõik asjad... Et see tekitab inimestes veel rohkem seda... kaost, võiks öelda. Või sisemist... sisemist... pinget. Inimestes ei ole mingit kindlust ju.

Näiteks toodi välja, et LGBTQ inimesed on julgemad oma seksuaalset orientatsiooni ja transsoolist identiteeti avalikustama, seda ka avalikus ruumis ning avaldati lootust, et olukord on järk-järgult veelgi paranemas.

Veronika, L: Kui ma võtan iseennast kümme aastat tagasi, siis ma tulin Tallinnasse... Ei, ma olin juba Tallinnas. Aga... Ja siis ma mäletan, et ma käisin ikka SALAJA pidudel. Et see oli ikka selline,

et kuskil, tead, nurga taga, vaikselt hiilisid sinna... iksi sisse, et keegi ei näe. Aga nüüd on jumalast ükskõik, et... et... ikkagi ON paremaks läinud. Et hea on nagu näha seda, et ikkagi... inimesed enam ei varja nii palju seda, et neid on tänavatel ka ikkagi, kes hoiavad käest kinni ja niimoodi. Ja et noh... inimesed on julgemaks läinud ja... ja ma arvan, et nagu iga aastaga läheb järjest paremaks see.

Leiti, et LGBTQ teema (küll mitte transsoolisus) on varasemate aastatega võrreldes enam avalikus ruumis kajastust saanud ning debatid on muutnud sisukamaks. Positiivsena tõsteti esile mõne avaliku elu tegelase väljendatud toetavaid sõnumeid.

Kristo, T: Ma ei tea, kas just trans-soolised, aga... näiteks seesama homode teema on palju rohkem pildis. Mulle tundub, et kui see oli selline... sellel ajal võib-olla selline rohkem pop ja noortepärane, siis see on läinud sellisest... sellisest niioelda... kultuurivaldkonnast üle rohkem ikkagi sellisesse sotsiaalsesse ja päriselvaldkonda. Et nüüd on hakanud tekkima need teemad, et mitte ainult, kes kellega käib, vaid kuidas ühist majapidamist pidada ja kuidas neid lapsi kasvatada. Et see on muutunud palju sisukamaks. Ja kuidagi... Kuigi ma saan aru, jah, et meid kõiki söimatakse siin kommentaariumites jne, siis on ka neid, kes on meie poolt ja siis ikkagi, ikkagi juletakse sõna võtta ja sellest rääkida. Et see on minu meelest tore. Ja noh, on ju ka peaminister väljendanud ja president oma sellist... ja riigikogu esimees oma toetavat... suhtumist. Noh, mis ongi kahju, on see, et tegelikult oleks ju nende võimuses ka seda kõike päriselt jõulisemalt eest vedada.

Intervjueeritav leiab aga samas, et poliitilised liidrid võiks selles küsimuses veelgi tugevamalt sõna võtta.

Võrreldes tänast olukorda varasema ajaga, arvas üks intervjueeritav aga, et keerukam olukord võib olla just tänapäeval, leides, et 1990ndatel aastatel ei olnud LGBT kogukonda kuulumine kaasinimeste seas taunitav. Leiti, et kuna taas-iseseisvumisjärgset aega iseloomustab tugev Lääne-ihalus, siis oli ka homo- ja biseksuaalsus, kui Läänest imporditud nähtus, aktsepteeritav või koguni ihaldusväärne. Arvati koguni, et kooseluseaduse vastuvõtmine oleks selles olustikus olnud hõlpsam.

Marika, L: Mina käisin koolis siis, kui oli laulev revolutsioon ja-ja siis see teema oli hoopis midagi muud ja siis muidugi need üheksakümnendad oli sihukene, kus „Nightmanid“ ja asjad olid ja siis see oli rohkem populaarne. Põhimõtteliselt LGBT inimesed olid siis nagu aksessuaar, et kui sa ise ei olnud, siis vähemalt oma sõpru... Või noh, ole siis bi-gi, aga MIDAGIGI. Kui sa tõesti ei ole, siis äkki sul on sõbrad, keda saab käevangu võtta endale ja siis... Et see oli rohkem selline periood. Noh, kõik, mis vähegi väljastpoolt tuli, see võeti kõik nagu vastu. Et ma kujutan ette, et kooseluseadus oleks siis palju lihtsamini vastu võetud. Nagu muuseas. Ahah, okei, teeme ära. Aga et... siis ma nagu... Kuidagi jah, teised teemad olid hoopis nagu olulisemad ja see, kes seal kellega käis ja... ma nagu...

Muutustele hinnangu andmise juurde käib ka põlvkondade erinevuste diskursus, mis intervjuudest selgelt esile kerkis. Vanemat põlvkonda nähti LGBTQ küsimuses konservatiivse ning tagurilikuna ning nõukogudeaegse taaga orjuses.

Katrin, L: No vanemat põlvkonda arvestades, siis see mingi nõukogudeaegne sihuke pederastia hirm ja natukene sihuke naeruvääristamine on ikkagi natuke sees. Või noh, see jah. See on just see, et see on võõras nagu

Veronika, L: Meil läheb kindlasti mingi kümme aastat vähemalt veel aega, ennem kui see asi muutuks. Sest meie inimesi mõjutab liiga palju veel see nõukogude aeg. Ehk siis sinna hulka kuuluvad ka minu vanemad, eks. Et kui nemad on seal üle viiekümne, siis see on veel... No üle neljakümne ka. Veel. Nelikümmend, kes praegu on ja vanemad, need on ikka nii tugevasti mõjutatud veel nõukaajast, et nende suhtumine sellesse on väga negatiivne. Aga noh, noored tulevad järjest peale... Ma räägin, meedia on nii kõva ikkagi nii tugev, mujal maailmas inimesed muutuvad järjest vabameelsemaks, reisivad rohkem... Et ma usun, et see natukene teeb

paremaks.

Paralleelselt vanema põlvkonna tagurlikkuse diskursusega loodi diskursust, mida võiks kokkuvõtvalt nimetada „noored on sallivad ja mõistvad“. Selle põhjuseks toodi näiteks noorte paremad võimalused reisida ning infot leida.

Veronika, L: Aga ma usun, et tänapäeva noortel on palju lihtsam seda nagu aru saada, sest esiteks internet on olemas, teiseks filme on nii palju sellel teemal, meedias kajastub juba nii palju, et ei ole enam seda situatsiooni, sest kui mina õppisin, meil ei olnud ei internetti, ei olnud ka filmi selleteemalist.

Vabamate ja tolerantsete noorte esilekerkimist seostati Eesti järk-järgulise muutumisega Lääne ühiskonna-laadseks ning sellega kaasneva inimõiguste väärtustamisega.

Siiri, L: Et mida rohkem me oleme... ennast tundnud ikkagi lääne... ühiskonnana, seda rohkem on, eriti noorte inimeste hulgas, on ikkagi normiks see, et inimõigused laias plaanis on loomulik elu osa.

Leiti ka, et sooidentiteet ning traditsioonilised soonormid ei ole noorte jaoks olulised ning normatiivist erinev väljendusviis ei šokeeri ega häiri neid.

Harry, T: Neid noori inimesi ei huvita nagu... teise inimese sugu või selline enese sooline väljendus. Et ahah, see ongi nii ja see on okei. Et teine asi on see, et praegu on internet ja... noh, kõik teavad kõike. Noh, nad on näinud kõike, nad on kuulnud kõike, nad on lugenud kõike. Et see enam ei üllata.

„Noored on sallivad ja mõistvad“ diskursusega käis kaasas lootusrikas tulevikku vaatamine. Leiti, et tänu uuele põlvkonnale paraneb LGBTQ inimeste heaolu ühiskonnas.

Hendrik, T: Ja nendel niiöelda tulevastel põlvdel on palju lihtsam kui minul oli viisteist aastat tagasi. Ja see on üks põhjuseid, miks ma vabatahtlikuna ise siis LGBT-ga koostööd teen.

5.8.4. VENEKEELSETE LGBTQ INIMESTE KOGEMUSTE ERIPÄRAD

5.8.4.1. ÜLDINE SUHTUMINE LGBT KOGUKONDA EESTIS VENEKEELSETE LGBT INIMESTE VAATENURGAST

Kuna intervjuudes eestlastega ei tulnud juttu eestlaste ja rahvusvähemuskogukondade omavahelistest suhetest ning teistsuguse etnilise päritoluga LGBTQ inimeste kogemustest, siis põhineb see osa venekeelsete intervjuueeritavate arvamustel. Vene keelt kõnelevad LGBTQ inimesed viitavad tihti Venemaal kehtivale „geivastasele“ seadusandlusele ja vastandavad suhtumist LGBTQ kogukonda Eestis ja Venemaal, rõhutades Eesti ühiskonna oluliselt avatumat suhtumist Venemaaga võrreldes.

Igor, G: Mulle tundub, et see [suhtumine] pole üldse nii hirmus, kui võrrelda teiste riikidega, näiteks [...] sellesama Venemaa suhtumist mittetraditsioonilise orientatsiooni temaatikasse. Muidugi, siin suhtuvad inimesed palju lojaalsemalt – siin tunned end märksa vabamana.

Pjotr, G: Meil on üsna pingeline... Hullem on vaid Venemaal.

Samal ajal, rääkides hoiakutest LGBTQ kogukonda kuuluvate inimeste suhtes Eesti sees, tuuakse esile erinevused suhtumises venekeelse ja eestikeelse elanikkonna LGBTQ inimeste suhtes. Venekeelsete LGBTQ inimeste suhtes peetakse hoiakuid ebasõbralikumaks.

Igor, G: Üldiselt võib öelda, et Eestis suhtutakse meisse piisavalt toetavalt, meie kogukonna suhtes, eriti eestlased on toetavamad. Venekeelne kontingent, Eesti elanikud [...] suhtuvad

meiesugustesse ettevaatlikumalt või eelarvamusega. Venelased ei aktsepteeri geisid, või aktsepteerivad vähem kui eestlased.

Tihti peale tuleb intervjuudes jutuks piirkondlik aspekt, eristades Ida-Virumaa regiooni kui seksuaalvähemuste suhtes vähem sallivat.

Nadežda, B/L: Pigem ei tuleks rääkida Eestist, aga piirkondadest. Meil on see [Ida-Virumaa] piirkond palju sallimatam selle [LGBT kogukonna] suhtes. Mul on endal selle kohta päris ere näide. Mul on geist sõber, tutvusime temaga [ühes teises Euroopa Liidu riigis] ja selgus, et ta on pärit Ida-Virumaalt. Tema rääkis mulle, et kui [oma praegusel kodumaal] käib ringi sellise pintsaku, salli ja kitsaste pükstega, siis Narva saabudes paneb jalga kantud teksad, selga tuulejaki ja väljaveninud sviitri, et ta kuidagi ei eristuks.

Intervjueeritud ise seletavad selle piirkonna suurt sallimatust sealse suure venekeelse elanikkonna osakaaluga, aga samuti Venemaa propaganda mõjuväljas olemisega.

Maksim, B: Üldiselt võib öelda, et Narvas on negatiivsem, sest seal on peamiselt venekeelne elanikkond. Ei saa ka unustada Vene Föderatsiooni homoseksuaalsuse-vastaste seadustega seonduvat agitatsiooni ja propagandat, mis Narvas väga tugevalt valitseb. [...] Ja Narva on selline piiriala [perifeerne] linn, kus palju negatiivset tuleb juba telekanalite kaudu, mida inimesed vaatavad, see on siis peamiselt Vene kanalite kaudu, kus on üldse palju sellist negatiivset suhtumist [...] LGBT inimestesse.

Ida-Virumaal valitsev sallimatam suhtumine LGBT inimestesse omakorda sunnib sealseid seksuaalvähemusi elukohta vahetama. Sageli kolivad nad Eesti pealinna – Tallinna, või siis siirduvad välismaale.

Eldar, G: Suur osa sallimatusest LGBT suhtes tuleb Kirdest. Paljud LGBT inimesed on ka sealt. Tüdrukutel on seal kuidagi lihtsam peitu jääda, kuid suur osa mehi kolivad just Tallinnasse – mul on kümneid näiteid, nad lihtsalt ei suuda seal. Kui ta näeb veel välja mehelik, on natuke lihtsam, kuid kui on veidi erilisemate maneeridega, siis on lõpp. Alates sellest, kuidas juba koolis, siis õhtul tänavale ära parem mine – karjutakse jälkusi järele ja nii edasi. See kõik juhtub siin ja praegu – ja see pole ju Venemaa!

Kostja, G: Narvast joostakse siia [Tallinnasse]. Kibe nali on, et Narvas saad ära elada kahel moel: kui oled poksija või narkomaan, aga teisel juhul elad lühidalt... Tõesti palju tullakse siia. Ja need on täiesti tähelepanuväärsed inimesed, kes kergesti kohanevad uue seltskonnaga, nad on tublid, heidavad targasti kõik nõukogudeaegse, mis neile sealt [Narvast] kaasa antakse.

Rahulolematust Ida-Virumaa olukorraga kutsub sealsetes LGBTQ kogukonda kuuluvates elanikes, aga ka Tallinna kolunud endistes Ida-Virumaalastes esile näiteks see, et seal puuduvad kogukonna liikmetel kohtumisteks kohad, näiteks klubid ja see teeb nende elu raskemaks ja närvilisemaks.

Valeri, B: Narvas polegi kohta, kuhu võiks minna ja puhata. Seal pole mingit temaatilist kohta. No üldse ei ole seal mingit kohta, kuhu võiks minna ja võib kindel olla, et õhtu möödub normaalselt, rahulikult. Tavaline on, et nad pidudel närveldavad ja peavad end hästi kontrollima. Isegi Tallinnas, kõigis selleteemalistes kohtades käies võid end vabalt tunda, aga Narvas pole neil mitte kuskil võimalik seda endale lubada. Seepärast on neil pidevalt hirm ja närvid läbi, ja lõpuks mõjub see ajudele, jättes jälje mitte enam ainult puhkepäevadel, vaid ka argipäeviti toimetamisel.

Veera, L: [...] Narvas pole LGBT inimeste jaoks mitte ühtki kohta, kuhu võiks tulla ja ei peaks end varjama. Et vähemalt nende seinte vahel võiks iseendana olla ja ei peaks muretsema.

Tallinna geiklubisid peavad Ida-Virumaa LGBTQ kogukonna esindajad pealinnas elavate LGBTQ inimeste suurema vabaduse, aga samuti suurema turvalisuse ning eneseteostuse võimaluste märgiks.

Nadežda, B/L: *Rohkem [vabadust], kindla peale. Aga siin [Ida-Virumaal] sellest lihtsalt vaikitakse, keegi sellest ei räägi... ja seepärast ka ei teata, kuidas sellistesse inimestesse suhtutakse [...]. Tallinnas, muidugi, laabub sellega olukord lihtsamini, kuna, vähemasti on kohad, kus inimesed võivad kokku saada ja koos pidutseda – on mingid omad kogukonnad ja ühingud. Meil [Ida-Virumaal] seda ei ole.*

Intervjueerija küsimuse peale, et kas Ida-Virumaal oleks võimalik sellist LGBTQ klubi näiteks oma jõududega ellu kutsuda, viitasid intervjueeritud materiaalsete vahendite puudumisele.

Uuringus osalenud venekeelsed LGBT aktivistid avaldasid arvamust LGBT inimeste organiseerumise kohta Eesti kodanikuühiskonnas. Anti hinnang olemasoleva organisatsiooni – LGBT ühing – tööle. Osutati selle suhtelisele nõrkusele, mida seostati tugevate liidrite puudumisega ning vaid teatud rühmade huvide esindamisega.

Eldar, G: *[...] meil on LGBT ühing, mis on välja kasvanud Gei Noorte-st, seejärel Oma keskus. Aga seal on enamasti neiud, eestlastest neiud. Väga vähe on seal mehi. [...] Siia oleks vaja liidreid. Kõik sõltub inimestest. Peaksid olema avalikud liidrid. Peaks olema selge kodanikupositsioon. Ja sellega peaks tegelema järelepidvalt.*

Osutatakse finantsmehhanismide puudumisele, mis võiks püsialustel toetada LGBT organisatsioone või kogukonna üksikuid rühmi.

Eldar, G: *Praegu Eesti jaoks, meie jaoks ei ole ühtegi rahalist mehhanismi, mis võiks [meid] toetada. Kui mitte organisatsiooni tervikuna, siis vähemalt rühmi. Kas G või L. Väga vähemalt transseksuaale. Need on ju unikaalsed inimesed, kellega saab, oleks vaja ja peaks töötama.*

Aktivistide arvates ei võimalda olemasoleva LGBT organisatsiooni ebapiisav rahastamine ning osaliselt ka selle jõuetus ühendada oma ridadesse LGBT inimesi kahest erinevatest keelelisest kogukonnast. Toodi välja, et organisatsioonis ei ole võimalik saada nõu ja teenuseid vene keeles, mis oleks vajalik neile, kelle riigikeele oskus on ebapiisav. Kirjeldati mõningaid katseid läbi viia ühiseid üritusi vene keeles, mis ei ole iga kord õnnestunud.

LGBTQ valdkonnas tegutsevad aktivistid-eksperdid rääkisid mõttest moodustada eraldi venekeelne LGBT organisatsioon, kust inimestel oleks võimalus saada nõu ja vajalikke teenuseid vene keeles. Venekeelse LGBT organisatsiooni loomise tähtsust põhjendati sellega, et kõik Eesti LGBT kogukonna liikmeid ei valda eesti keelt sel määral, mis võimaldaks arutada oma probleeme ja tunda end mugavalt eestikeelses LGBT keskkonnas. Eriti rõhutati vajadust sellise organisatsiooni järele Ida-Virumaal.

Nadezda, B/L: *[...] meil oli [...] tekkinud selline idee, et [võiks] luua venekeelne LGBT ühing Eestis. Sest venekeelset LGBT [ühingut] ei ole Eestis olnud. Ja see on väga oluline. Mul endal on palju sõpru [Ida-Virumaal], kes on LGBT inimesed, neil ei ole kuhugi pöörduda ning mitte kõik nendest ei räägi eesti keelt. Me juba lõime kodulehe [Internetis]. Ja nüüd tahaksime seda [ühingut] lihtsalt edasi arendada, kirjutada projekte.*

Eldar, G: *OMA keskkuses toimus midagi ka venekeeles, aga väga vähe. On selge, et me elame Eestis ja [suhtluskeeleks] peaks olema eesti keel. Aga sellistes kogukondades oleks vaja, et inimesed tunneksid end mugavalt ja tajuksid end vajalikena.*

5.8.4.2. VENEKEELSETE JA EESTLASTEST LGBT INIMESTE VAHELISED SUHTED VENEKEELSETE SEKSUAALVÄHEMUSTE ESINDAJATE VAATENURGAST

Meie uurimus ei näinud alguses ette lülitada intervjuukavva küsimusi LGBT kogukonna venekeelsete ning eestlastest esindajate omavahelise suhtlemise kohta. Esimeste venekeelsete intervjuude käigus

tõstatasid intervjuueeritavad selle teema ja nii otsustati seda kahe keelegrupi vahelist suhtlust Eesti LGBT kogukonnas ka edaspidistes intervjuudes lahata.

Eranditult kõik venekeelsetel intervjuudel osalenud märkisid, et LGBT kogukonna kahe keelegrupi esindajad suhtlevad omavahel. Uuringus osalenute sõnul toetab seda suhtlemist ühise erilise olemasolu – kuulumine seksuaalvähemusse ja ühine võitlus LGBT inimeste õiguste eest.

Kaspars, G: Kui me räägime LGBT õiguste kaitsest, siis rahvusküsimus kaob ja sel ajal on kõik üks tervik. Kui juba end lõdvaks lasevad ja poliitikast rääkima hakkavad, no siis jah, küll. Aga ajades ühist LGBT õiguste asja – siis ollakse koos.

Igor, G: Neil [venelastest ja eestlastest LGBT inimestel] on mingi ühine asi, oma erilisus, mis neid ühendab. See võimaldab neil kontakti luua ja ühist keelt leida.

Samas selgus intervjuude käigus, et jutt käis LGBT kogukonna eestikeelsete ja venekeelsete esindajate suhtlemisest ennekõike meelelahutusasutustes ja sotsiaalvõrgustikes. Väljapool klubide ja sotsiaalvõrgustike piire võib aga intervjuueeritute andmetel täheldada venekeelsete ja eestikeelsete kogukondade eraldatust.

Eldar, G: LGBT inimeste seas jälgivad venekeelse ja eestikeelsed [seltskonnad] üksteist teraval pilgul. Sellised ühinemised toimuvad ainult sellistes külustusasutustes, klubides.

Pjotr, G: Meil on need eestikeelsed ja venekeelsed kogukonnad ikka tugevalt, kapitaalselt eraldatud. On üks tüdruk eestikeelsest kogukonnast, oleme nüüd temaga paar-kolm aastat rääkinud ja ma olen veennud teda, et võiksime mõlema grupiga kokku saada, omavahel suhelda, aga kõik settib. Tahaksin nende kokkusaamistele minna, aga ma ei leidnud kuskilt infot, et kus nende kogunemised toimuvad. Klubis muidugi käivad nii venelased kui eestlased ja seal ka omavahel suheldakse. Nii et korralduslikult ei ole see just kõige paremini korraldatud, peaks olema juurdepääs ja informatsioon...

Kostja, G: Ikkagi, ikkagi on seal vahe, ikkagi, ikkagi eestlased justkui eraldavad end venelastest, kuidas ka ei keerutaks. [...] Isegi geikogukonnas.

Maksim, B: Kui me räägime mingitest suhtlemistest klubides, siis kui otse öelda, siis vene kutid on eestlased seas populaarsed. Aga mis puudutab rohkem tõiseid tegevusi, siis on siin nagu igal pool mujal – selline kerge diskrimineerimine ikkagi esineb.

Peaaegu kõik venekeelse kogukonna esindajad olid vähemalt kuulnud ametlikust ühingu OMA keskus, mis ühendab eestikeelseid LGBT inimesi. Kuigi selle ühingu üks ei ole venekeelsete LGBT inimeste eest lukus, nendivad nad, et ühingu tegevuses osalemine on raskendatud, esmajärjekorras keeleoskusega seotud raskuste tõttu. Venekeelse LGBT kogukonna esindajad arvavad, et ebapiisav keeleoskus piirab nende võimalusi saada professionaalset abi ja usaldusväärset informatsiooni.

Pjotr, G: No teoreetiliselt, nad küll räägivad, et sa võid sinna kohale tulla, aga palju on ju keele teha. Ütleme, ma võtan rahulikult, püüan eestlasi ja venelasi mitte eristada, mulle see ei oleks probleem, aga, näiteks, kui mu elukaaslane räägib eesti keelt halvasti ja tema jaoks oleks see lisastress tulla nüüd sellesse kogukonda ja suhelda ja tõestada, et ta on ka inimene. See on tegelikult ka selline raske küsimus.

Maksim, B: Meil on see OMA keskus, kus enamuses on kõik eestlased. Ja kuna nemad ei oska vene keelt, ei saa nad osutada isegi elementaarset abi [venekeelsetele LGBT inimestele].

Kui klubides ei ole vähene keeleoskus suhtlemisel takistuseks, siis professionaalne abi nõuab venekeelsete intervjuueeritute sõnul kõrgemal tasemel keeleoskust.

Maksim, B: *Asi on ju selles, et kui sa oled vintis, siis nii keeleoskuse barjäärid kui üldse suhtlustõkked mõnevõrra langevad, saad kasvõi žestide abil midagi seletada. Kui oled kaine, on sul teised probleemid ja kui pöördud professionaali poole, olgu siis juriidilise või psühholoogilise abi osas, või arstiabi osas, siis on juba rohkem vaja osata ka selle inimese keelt, kes sulle peab seda professionaalset abi andma.*

Sellega seoses tunnistavad venekeelse LGBT kogukonna liikmed pakulist vajadust sellise ühingu järele, mis ühendaks venekeelseid LGBT inimesi ja täidaks kogukonnas mitmesuguseid ülesandeid. Ennekõike osutaks see LGBT kogukonna venekeelsetele liikmetele igasugust kvalifitseeritud abi, vahendaks infot, tasakaalustaks Venemaa meedia mõju.

Veera, B/L: Meil tuli koos direktoriga selline idee, et looks Eesti venekeelse LGBT [ühenduse] Sest sellist ühendust Eestis ei ole, aga see oleks väga tähtis. Mul on endalgi palju LGBT inimestest sõpru, neil ei ole kusagile pöörduda, ja ega kõik ei räägi eesti keelt ka.

Eldar, G: Praktiliselt ei ole LGBT inimestele jällegi mitte midagi, kui rääkida venekeelsetest. Aga mis kõige tähtsam – see on infopuudus. Infovälja puudus. See pole õige, et venekeelsed geid saavad oma info Venemaa saitidelt. Nad peaksid selle info saama siit. Ja see on täpselt samamoodi nagu televisiooniga, TV3 või kui nüüd tuli ETV+. Täpselt samamoodi peaks ka siin valdkonnas olema. Las see olla väike, kasvõi väike lisandus, aga peaks olema selline tööühm, kes siin sellega tegeleb, vene keeles, suunatud vaata sellele Eesti osale [osakonnale].

Kaugemas tulevikus ei välista venekeelsed LGBT kogukonna esindajad venekeelse kogukonna ühinemist eestikeelsega.

Veera, B/L: Muidugi on selleks suur vajadus. Ja me tahaksime nendega koostööd teha ja ma arvan, et kui me kuidagi välja arendame siin, siis võiks need kaks organisatsiooni ühendada. Siis oleks üks kogukond, nii eesti- kui venekeelne. Aga eks me peame peale hakkama.... Praegu on meil Facebooki lehekülg, aga meil oleks vaha vahendeid, et päriselt startida.

5.8.4.3. „MEIE VS. PAGULASED“: TÕRJUTUSE HIRM TULENEVALT NN TOPELTVÄHEMUSE STAATUSEST

Venekeelsetes intervjuudes seostati pagulasküsimus venekeelsete LGBTQ inimeste olukorraga Eestis. End nähti kui nn topeltvähemust ning püüti hinnata oma võimalusi leida kindel koht vähemuste hierarhias seoses eeldatava pagulaste saabumisega.

Maksim, B: Ma ei teagi, ma ei ole väga sellele mõelnud... Mulle tundub, et siin [Eesti ühiskonnas] kujuneb selline süsteem moslemitega, et isegi kui geid ja lesbid neile [eestlastele] ei meeldi, siis moslemid meeldivad neile veel vähem. Vot selline vihkamishierarhia tekib, ja meie oleme seal pisut-pisut kõrgemal kui moslemid.

Pjotr aga näeb eesolevaid sündmusi veelgi negatiivsemas valguses. Oma positsioonilt tõlgendab ta pagulaste toetuseks korraldatud üritusi vene vähemuse ignoreerimises.

Pjotr, G: Meist saab veelgi hullem vähemus kui pagulastest. Meil oli sel teemal isegi arutelu. See oli veel siis, kui tehti eestlastele neid kontserte, et nad pagulastega tutvuksid. Mis teeb meist venelastest kahekordselt teise sordi inimesteks, kuna nad on valmis pagulasi vastu võtma kui omasid, aga meie jääme tahapoole. Neile teevad pagulaste probleemid rohkem muret kui siin sündinud ja kasvanud inimeste probleemid, kes siin elavad aga ei ole põlisrahvusest. See on põhimõtteliselt arusaamatu teema. Ütleme, näiteks, seal hall pass – see on selline veider asi. Teistes riikides on ka selline hall pass olemas, aga seda antakse pagulastele. Ma ei saa sellest aru. Ma ei saa aru, miks see küsimus on nii põhimõtteline – see pole ju keeleinspeksioon. Alles hiljuti ma kuulsin, et Ameerikas polegi riigikeelt. Võid kohale sõita, hakata USA kodanikuks ja ikka oma keelest töötada. Aga meil, no näiteks minu sõbratar,

selleks, et tööle asuda, peab andma C1 taseme eksami – juba 4 aastat proovib, kuigi mees on eestlane. Ta töötab raamatukogus vene kirjanduse osakonnas – milleks C1 tase?

Venekeelsed LGBT kogukonna esindajad näevad otsest ohtu just LGBT kogukonnale ning kutsuvad üles lähendama kõigepealt riigis juba olemasolevaid probleeme.

Eldar, G: No, ühelt poolt, hakati sisserännanutele rääkima seksuaalvähemustest, aga teiselt poolt – miks? Seepärast, et juba registreeriti rünnakuid LGBT kogukonnas. Just seepärast. Nii et rääkida, et teeme ja kõik saab korda... Tegeleks parem oma elanikkonnaga, enne sisserännanuid... Meil on liiga palju kõikvõimalikke küsimusi. Kas me oleme siis võõrad või oleme ka osa sellest maast? Me oleme ka siin. Ja nüüd tuleb veel keegi – veel sisserändajaid, kes ka hakkavad meid peksma, või mis veel. Seepärast – veel ei ole hilja.

Siit kostub selge mure kahekordse marginaliseerumise pärast ja samas on sellel osal LGBT kogukonnast keeruline olla solidaarne pagulastega või ilmutada sallivust, tundes end ise kõrvalejäetuna.

5.9. VALDKONDLIKE KATUSORGANISATSIOONIDE HOIAKUD

Seitsmest töö-, tervishoiu- ning hariduse valdkonnas tegutsevast katusorganisatsioonist, kelle poole pöördusime kommentaaride saamiseks LGBTQ inimeste olukorra kohta oma valdkonnas, nõustus uuringus osalema vaid üks. Kommentaaride andmisest loobusid järgmised organisatsioonid: Eesti Töandjate Keskkliit, Eesti Väike- ja Keskmiste Ettevõtjate Assotsiatsioon, Eesti Arstide Liit, Eesti Haiglate Liit, Eesti Õpetajate Liit, Eesti Koolipsühholoogide Ühing.

Mõningatel juhtudel ei saanud me oma e-kirjadele vastust. Teistel juhtudel vastati, et püütakse organisatsiooni seest leida kedagi, kes oleks pädev LGBTQ teemal sõna võtma. Juhtudel, kus meilt küsiti täpsustusi, millistele konkreetsetele küsimustele otsime katusorganisatsioonidelt vastust, saatsime e-kirja teel ette küsimused. Seejärel aga teatati, et sellist inimest ei leitud ning seega ei ole esindusorganisatsioonil võimalik uuringus kajastatud oma valdkonda käsitlevatel teemadel sõna võtta. Saime vastuseks ka tõdemusi, et organisatsiooni vastutusvaldkonnas ei ole LGBTQ inimestega seonduvaid spetsiifilisi probleeme, mida välja tuua, seetõttu pole midagi kommenteerida. Kahel juhul soovitati pöörduda kommentaaride saamiseks samas valdkonnas tegutsevate teiste esindusorganisatsioonide poole, kellel arvati olevat teemaga rohkem kokkupuudet või pädevust.

Otsusega jätta sõna võtmata distantseerisid ja taandasid need organisatsioonid end vastutusest LGBTQ inimeste heaolu ning toimetuleku eest oma tegevusvaldkonnas. Ometigi näitasid uuringu tulemused, et just nendes kolmes valdkonnas – tööturg, haridus- ning tervishoiusüsteem, esineb LGBTQ inimestel olulisi probleeme, mille puhul läheks lahendusteni jõudmiseks vaja initsiatiivi ja sekkumist just valdkonda kujundavate ning selles tegutsevaid eksperte koondavatelt ühingutelt. Mitme nendes valdkondadesse jääva uuringutulemuse puhul – eelkõige LGBTQ inimeste negatiivsed kogemused, mis on seotud tervishoiutöötajate, töandjate, kolleegide ja õpetajate vähese teadlikkusega – oleks valdkondlike ekspertide kommentaarid ning kaasamõtlemine olnud olulised.

Oma organisatsiooni seest üksiku nn eksperdi otsimise püüdlused osutavad katusorganisatsioonide hoiakule, mille kohaselt ei ole teadlikkus võrdsest kohtlemisest oma organisatsioonile ja valdkonnale kui tervikule oluline, vaid see on heal juhul delegeeritud mõne üksiku eksperdi ülesandeks. Ilmnes, et organisatsioonidel puuduvad ametlikud võrdse kohtlemise seisukohad seksuaalse orientatsiooni ja soodientiteedi alusel. Samas, isegi, kui organisatsioonid ei ole (veel) kujundanud selliseid ametlikke seisukohti ning neil ei ole infot ega statistikat konkreetsete ebavõrdse kohtlemise juhtumite ning tüüpiliste probleemide kohta, millega LGBTQ inimesed nende tegevusvaldkondades silmitsi seisavad, saavad organisatsioonid esitada oma arvamusi, hinnanguid ja hoiakuid, sh normatiivseid seisukohti selle kohta, kuidas LGBTQ inimesi peaks nende valdkonnas kohtlema ning pakkuda välja konkreetseid

lahendusi, kuidas nemad kui katusorganisatsioonid saaksid oma valdkonnas võrdset kohtlemist seoses seksuaalse orientatsiooni ja sooidentiteediga edendada.

Järeldada saab ka, et LGBTQ inimestel ei ole sisuliselt võimalik probleemide korral saada tuge või informatsiooni hariduse, tervise ning töö valdkondades tegutsevatest katus- ja esindusorganisatsioonidelt, kuna viimastel puuduvad teadmised või huvi selles küsimuses tegutseda. Tugi ning info jääb saamata ka ühingutel, kes on nimetatud katusorganisatsiooni liikmed.

Valdkondliku eksperdina õnnestus uuringu raames intervjuuerida vaid ühe töövaldkonda jääva katusorganisatsiooni – Eesti Personalijuhtimise Ühing – esindajat (juhtkonna liige), kelle seisukohad esitame.

Esmalt tunnistas intervjuueritud ekspert, et tema isiklikult ega ka tema esindatav organisatsioon ei ole LGBTQ temaatikale töö kontekstis mõelnud ning teemat pole organisatsioonis arutatud, kuna organisatsiooni liikmed pole seda tõstatanud.

Marge (nimi muudetud): [...] Mina ei ole kuulnud. Noh, meil käib siin ikkagi päris palju inimesi, just nimelt personalitöö valdkonna inimesi ja et ütleme, et üle saja sellise aktiivse inimese. Meil ei ole kordagi tekkinud nagu sellel teemal küsimusi.

LGBTQ inimeste olukorda Eestis üldiselt hindas ekspert heaks, leides, et kui esineb probleeme, siis vaid mõnes konkreetnes olukorras ning need tulenevad peamiselt asjaosaliste isiklikest hoiakutest ja käitumisest, mitte ei paikne struktuursel tasandil.

Marge: Ja jällegi, see sõltub ju nendest inimestest, kes seal töötavad. Et need probleemid võivad ju tekkida inimeste vahelistest suhetest lihtsalt, et kui keegi seal kollektiivis on selline, kellele ei meeldi erinevused, eriti veel sellised, siis ikka tekib ütlemist, eks-ole.

LGBTQ temaatika paigutati üldise sallivuse konteksti, näiteks tuues paralleele pagulastemaatikaga. Ekspert juhtis tähelepanu, et ühing on liitunud Erinevus Rikastab kampaania mitmekesisuse kokkuleppega, mille eesmärk on organisatsioonina väärtustada mitmekesisuse põhimõtteid ning järgida ja edendada võrdset kohtlemist oma tegevusvaldkonnas¹⁴.

Küsimusele, kas töö juures kapist välja tulek võib olla keeruline ning kas ja kuidas peaksid probleemide esinemise korral sekkuma organisatsiooni juht ja personalijuht vastas ekspert, et reageerimine sõltub organisatsiooni kultuurist.

Marge: Vot siin on organisatsiooni kultuuri küsimus. Et kas nagu kollektiiv... Millise poole ta siis valib. Et kui on kõrge, noh, kultuuriga organisatsioon, siis keegi, kes nagu tekitab... tühjust tüli niiöelda, ta surutakse maha, eks-ole, öeldakse, et noh, sorry, see ei ole nagu meie, meie moodi käitumine, et noh... Ma ei oska öelda. Et meil on hästi palju just selliseid mikroettevõtteid, tavaliselt on nad ju hästi sõbralikud ja-ja hästi avatud.

Seeläbi raamistas ekspert LGBTQ inimeste heaolu töö juures mitte kui õigluse või seadusjärgse võrdse kohtlemise küsimusena, vaid pigem kui moraali ja traditsioonide valdkonda jääva teemana, kus see, kas ja kuidas reageeritakse, taandub lõppude lõpuks organisatsiooni (juhtide) isiklikele hoiakutele ja valikutele. Kõnekas on ka arvamus justnagu oleks väikeettevõtetes olukord LGBTQ inimeste jaoks kollektiivi väiksuse ja familiaarsuse tõttu soodsam.

¹⁴ <http://www.erinevusrikastab.ee/mitmekesisuse-kokkulepe>

Leiti, et pigem ei peaks LGBTQ inimesi töö kontekstis eriliselt kohtlema, rõhutades nende sarnasust teiste inimestega.

Marge: Just nimelt selle poole pealt, et no mis nad siis on, nad on tavalised inimesed, et miks neid peab nagu eraldi kohtlema. Et pigem nagu selle poole pealt. Mitte nagu kurja poole pealt, selle poole pealt, et näe, mihukesed nad on, vaid lihtsalt selle poole pealt, et miks peaks nagu eraldi neid kohtlema, kui nad on samasugused nagu meie. Et-et ei ole ju põhimõtteliselt vahet [...] Et me ei hinda inimest ju ainult selle järgi. Me hindame seda, mis ta teeb või millised on tema teod. Mis on nagu tema soovitud eesmärgid või tulemused. Et... muu ei ole ju oluline.

Sellest hinnangust peegeldub Eestis üldiselt valdav teatud marginaliseeritud gruppide eeliskohtlemist tauniv hoiak ning selle taga peituv individualistlik maailmanägemine, mis ei tunnista struktuurset ebavõrdsust.

Ekspert arvas, et kui midagi ette võtta, siis peab hoolega kaaluma, millised tagajärjed nendel sammudel on, pooldades pigem ettevaatlikku lähenemist, et vältida võimalikku negatiivset mõju, vaatamata headele kavatsustele.

Marge: Ma mõtlengi, et enne, kui midagi tegema hakata, peab nagu hästi ära kaaluma, et mis MÕJU see võib kaasa tuua. Et... et muidu juhtub nagu see, et tahtsid parimat ja juhtus nagu ikka, eks-ole. Et nagu seda olukorda vältida... Et-et kui nagu midagi teha, et siis kindlalt modelleerida see positiivsena.

Küsimusele selle kohta, kuhu võiksid LGBTQ inimesed pöörduda, kui nad kogevad töövaldkonnas probleeme seoses oma seksuaalse orientatsiooni või soolise identiteediga, vastas ekspert, et siin peaksid vastutavad olema LGBTQ õiguste ja eestkoste valdkonnas tegutsevad organisatsioonid.

Marge: Ma kujutan ette, et nendel on ju need mingid ühingud, kuhu võiksid pöörduda. Ja kui asi läheb juba..., noh, töökiusamise või mingi muu valdkonna alla, siis... siis lähtuvalt sellest, et... nende enda organisatsioonid võiksid... nagu, jah, juhtida tähelepanu, et mida ühe või teise probleemi puhul nagu teha.

Siit ilmneb, et ka see katusorganisatsioon taandab end sisuliselt LGBTQ temaatikast ning ei näita üles proaktiivsust selles valdkonnas tegutsemiseks.

6. KOKKUVÕTE JA JÄRELDUSED

Senised Eestis läbi viidud kvantitatiivsed uuringud ei võimalda saada süstemaatilist ülevaadet seksuaalvähemuste ja transsooliste inimeste kogemustest võrreldes teiste inimestega¹⁵, samas põhineb eelmine ulatuslikum kvalitatiivne uuring (Strömpl 2007) pea kümne aasta tagustel intervjuudel. Sellest lähtuvalt oli käesoleva uuringu eesmärk analüüsida Eestis elavate LGBTQ inimeste olukorda ja kogemusi järgmistes eluvaldkondades: pere- ja lähisuhted, haridus, tervis, töö, kaupade ja teenuste tarbimine ning suhestumine riigi ja LGBT organisatsioonidega.

Analüüs põhineb 2015. aasta detsembrist kuni 2016. aasta veebruarini toimunud süvaintervjuudel 28 LGBTQ inimesega. 17 intervjuud viidi läbi eesti keeles, kümme vene ja üks inglise keeles. Lisaks oli eesmärk saada ülevaade kolmes võtmevaldkonnas – töö, haridus ning tervishoid – tegutsevate ekspertide hoiakutest LGBTQ temaatika suhtes eelkõige oma tegevusvaldkonnas.

Materjali tõlgendamisel tuleb läbivalt arvestada asjaoluga, et kõik intervjuueeritud olid rohkemal või vähemal määral kapis väljas ehk avalikustanud oma seksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteedi suuremale või väiksemale lähedaste ja tuttavate ringile. See tähendab, et uuringus osalenute näol võib tegemist olla valdavalt paremini hakkama saavamate inimestega võrreldes nendega, kes on endiselt kapis. Kirjeldati enda ümber olulise tugivõrgustiku ülesehitamist: neil, kellel puudus lähedaste tugi, aitas avalikustamine luua sidemeid teiste LGBTQ inimestega ning liituda LGBT aktivismiga kodanikuühiskonnas.

Lisaks tuleb arvestada, et ehkki uuringu valim oli väga heterogeenne, hõlmates nii rahvuse, vanuse, hariduse, piirkonna kui sotsiaalse staatuse poolest erinevaid inimesi, siis on osa uuringus osalejate näol tegemist mitmete sotsiaalsete tunnuste alusel üsnagi privilegeeritud inimestega. Kõrgharitud, kolmekümnendates-neljakümnendates eluaastates ning Tallinnas, Tartus või teistes suuremates Eesti linnades elavad eesti keelt kõnelevad inimesed võtsid privilegeeritust nende identiteedidimensioonide alusel üsnagi iseenesestmõistetavana, isegi siis, kui oma positsiooni ühiskonnas LGBTQ identiteedi alusel problematiseeriti. Siin aga eristusid venekeelsete inimeste kogemused, kes tajusid enda positsiooni marginaliseeritust ühiskonnas just oma etnilise päritolu tõttu, mis ristus LGBT staatusega.

Endiselt kapis olevate LGBTQ inimeste puhul, keda ei olnud võimalik käesoleva uuringu valimisse kaasata, võib olla tegu just sellise grupiga, mille liikmed on argielus teistest enam silmitsi probleemidega, mis on seotud oma seksuaalse orientatsiooni või sooidentiteedi varjamisega ja millega võivad omakorda kaasned terviseprobleemid (sh depressioon). Seega, tehes käesoleva uuringu tulemuste põhjal järeldusi Eestis elavate LGBTQ inimeste üldise heaolu(taseme) ja toimetuleku kohta, tuleb silmas pidada, et tänu valimi nimetatatud eripäradele võisid hinnangud oma olukorrale uuringus käsitletud eluvaldkondades ning ka üldiselt olla valdavalt paremad ja positiivsemad, kui juhul, kui valimis oleksid olnud inimesed, kes on lähedaste ja kolleegide jaoks endiselt kapis ja/või tulevad halvemini toime.

Allpool esitame uuringu peamised tulemused ja järeldused teemablokkide kaupa.

ENESEMÄÄRATLUS JA SUHESTUMINE LGBTQ KATEGOORIATEGA, INTERSEKTSIONAALSUS IDENTITEETIDE ESITLUSES

Kokkuvõtvalt võib öelda, et uuringus osalejate enesemääratlus ja paigutus LGBTQ raamistikku ei olnud mitte alati selge ja otsekohene, esines kategooriate vaidlustamist ja nende piiride hägustamist, mõni ei soovinud end (kohe) paigutada (vaid) ühte kindlasse kategooriasse. Toodi välja, et on keeruline mõelda

¹⁵ Kellel on Eestis hea, kellel parem? Võrdõiguslikkuse mõõtmise mudel. (2016). Tallinn: Soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik

endast vaid seksuaalsuse ja sookategoriate võtmes ja problemaatiline vaid neid üksikuid identiteedidimensioone igas olukorras prioritseerida, arvestamata teisi. Seksuaalsuse või transsoolisuse prioritseerimist teistele identiteedi osadele aga soosis käesoleva uuringu ülesehitus: intervjuueeritutel paluti enda kogemustest kõigis uuringus käsitletud eluvaldkondades rääkida LGBTQ inimestena. Uuringus osalejad tõid välja, et heteroseksuaalsete inimeste puhul taolist ootust ei ole ning leiti, et sageli pole võimalik otsustada, kas midagi kogeti just homoseksuaalse või transsoolise inimesena või mängisid olukorras rolli hoopis (ka) muud kategooriad. Ehk siis, vaatamata uuringudisainile, mis prioritseeris kogemuste mõtestamist seksuaalsuse või transsoolisuse kui keskse kategooria kaudu, nägid uuringus osalejad oma identiteete pigem interseksionaalsena, kust ühte identiteedi tahku on sageli keeruline isoleerida.

Võib ka öelda, et püüdes uuringus osalejaid selgelt paigutada üsnagi jäikadesse etteantud LGBTQ kategooriatesse, lihtsustame me oluliselt palju keerukamaid ja voolavamaid identiteete ning sotsiaalset tegelikkust, millele osutavad ka *queer*-teoreetilised lähenemised.

Kuigi uuringudisain ei soodustanud interseksionaalsete kogemuste esitamist narratiivides, tõime läbivalt välja, milliste olukordade kirjelduses prioritseerisid inimesed oma seksuaalset orientatsiooni või sooidentiteeti enam ning kus vähem – näiteks leiti, et töö kontekstis ei pea see identiteeditahk ja eristuskategooria olema tingimata alati oluline või nähtaval.

SEKSUAALSE ORIENTATSIOONI/TRANSSOOLISE IDENTITEEDI TEADVUSTAMINE JA AVALIKUSTAMINE, PEREKONDLIKUD JA LÄHISUHTED

Lapsena ja teismelisena leiti sageli, et ollakse teistsugused, kuid ei osatud seda veel tõlgendada homoseksuaalsuse või transsoolisusena. Uuringus osalejad olid vähemalt mõne pereliikme ja lähedase jaoks kapist väljas. Transsoolised inimesed kirjeldasid perekonna ja lähedaste jaoks „kahekordset kapist väljatulekut” – esmalt homoseksuaalse inimesena (kelleks end mõnel juhul algselt peeti) ning seejärel teist korda – transsoolise inimesena.

Perekonna reageeringud kapist väljatulekule võib jagada kolmeks – positiivne, negatiivne ja faasiline. Need, kes olid saanud positiivse reageeringu osaliseks, rõhutasid, et perekonna pakutud toetuse näol on tegu olulise ressursiga avalikus sfääris saadud negatiivsete kogemustega toimetulekul. Need, kes kirjeldasid, et lähedased neid ei aktsepteerinud, tõid välja välise tugivõrgustiku rajamise (uute) sõprade näol ning info ja professionaalse toe otsimise LGBT organisatsioonidelt. Kolmandal juhul kirjeldati reageeringuid kapist väljatulekule kui pikaajalist kohanemise protsessi, kohatiste tagasilöökidega, kuid enamjaolt siiski viimaks leppimisega.

Tüüpilised olid lood selle kohta, kuidas perekond aimab, kuid teemat pole otseselt jutuks võetud. Selle olukorra kohta esines kahte tüüpi arvamusi. Ühelt poolt leiti, et selline olukord on aktsepteeritav. Teisalt aga tõlgendati sellist olukorda probleemi eiramisena.

Väljaspool pere ja lähedaste sõprade ringi kapist väljatuleku otsuste tegemise puhul rõhutati nende kontekstuaalsust – valiti, kellele, kus, kuidas ja millal avalikustada. Transsoolistel inimestel aga polnud alati sellist valikut: kirjeldati olukordi, kus oma sooidentiteet tuli avalikustada sundkorras ning jagada selgitusi olukordades, kus seda poleks soovitud teha, seoses asjaoluga, kus transsooline inimene on alustanud soo korrigeerimise protsessi ning tema välimus on muutunud.

HARIDUS

Kuna üldhariduskoolis käies olid eneseotsingud alles pooleli, siis nenditi, et koolikontekstis ei esinenud märkimisväärseid probleeme seoses seksuaalse orientatsiooni või sooidentiteediga, või kui neid esines, siis seostati probleeme muude asjaoludega. Need, kes meenutasid negatiivseid kogemusi kooliajal, tõid paralleele üldise koolikiusamisega. Leiti, et teistest eristuvaid kiusatakse nagunii ning pole vahet, mis alusel. Siiski oldi häiritud, kui kiusamisel kasutati alandamiseks just seksuaalvähemuste halvustamisele viitavaid hüüdnimesid – seda ka siis, kui ise säärast kiusamist ise ei kogetud.

Ülikooliajast räägiti mõnel juhul kui uue elu alustamisest ning vabadusest, eriti juhtudel, kus koliti väikelinnast või maakohast ülikooliõpingute ajaks suuremasse linna. Siiski iseloomustas ka ülikoolikogemuste kogemusi varjamise ja osaliselt kapis oleku ning selektiivselt kapist väljatuleku motiiv.

Nii nõukogude ajal kui ka taasiseseisvunud Eestis koolihariduse omandanud leidsid, et õpisisu ning õpetajate teadmised LGBTQ temaatikast olid olematud või puudulikud ning koolist ei saadud eneseotsingute ajal mingit tuge.

Koolis kapis väljatulekust ning koolikiusamisest rääkides jäi kõlama toe otsimine eelkõige usaldusväärsetelt koolikaaslastelt, kordagi ei mainitud koolipersonali või laiemalt kooli kui organisatsiooni tuge või julgustust. Implitsiitselt mõtestati koolikeskkonda kui oma seksuaalse orientatsiooni või soolise identiteedi avalikustamiseks ebasoodsat keskkonda.

Leiti, et LGBTQ temaatikat tuleks koolis tutvustada ning selleks pakuti hulganisti lahendusi. Olulist rolli nähti koolipersonalil, oodati riigi initsiatiivi, kuid väga oluliseks peeti ka LGBTQ kogukonna liikmete ja nende ekspertideadmiste kaasamist teema tutvustamisse koolis.

Kokkuvõtteks võib öelda, et tulenevalt oma isiklikest koolikogemustest peeti haridusasutusi nende jaoks, kes heteronormatiivsele standardile ei vasta või transsooliste noorte jaoks ebasoodsaks keskkonnaks nii teiste süsteemis osalejate (eeldatud) mõistmatute hoiakute kui ka puuduliku õpisisu tõttu. Seetõttu nägid uuringus osalejad just haridussüsteemi ühe kõige olulisema kohana, kus LGBTQ temaatikat käsitleda, sallivust edendada, homoseksuaalsetele ja transsoolistele noortele tuge pakkuda ning seeläbi LGBTQ inimeste olukorda ühiskonnas parandada.

TERVIS

Rääkides tervishoiust ja tervisest, rõhutati, et homoseksuaalsed inimesed on reeglina oma tervisest ja heaolust teadlikumad kui heteroseksuaalsed inimesed. LGB inimeste kogemused tervishoiusüsteemis olid valdavalt positiivsed, kuid nende gruppide puhul erines teatud eripäraseid kogemusi.

Rääkides kogemustest pere- ja eriarstidega, leiti et kui välimuse järgi ei ole võimalik aru saada, milline on inimese seksuaalne orientatsioon, siis ei saa selle pinnalt ka tekkida probleeme. Siinkohal eristati LGB ja transsoolisi inimesi, arvates et viimastel võib olla keerulisem, näiteks soo korrigeerimise protsessi käigus muutuva välimuse tõttu. Arvati, et arsti juures käies ei peagi oma seksuaalset orientatsiooni enamikul juhtudel avalikustama. Juhtudel, kus tervishoiutöötajale (nt pere- või eriarstile) avalikustati oma seksuaalne orientatsioon, oldi arvamusel, et väga oluline on, millisele inimesele sellest rääkida. Põhjuseks toodi usaldus arstide vastu või õigemini selle puudumine, kuna leiti, et Eesti arstide puhul ei saa olla kindel, kuidas nad reageerivad, kui patsient on homoseksuaalne. Eriti kerkis arvamus esile intervjuudes geidega. Ka varasemates uuringutes on leitud, et geid on üsna ettevaatlikud enda seksuaalse orientatsiooni avalikustamisega tervishoiusüsteemis, kuna seal esineb endiselt tugev heteronormatiivsus ja institutsionaliseeritud heteroseksism (Connolly & Lynch 2016). Siinkohal võib spekuloida, kas arvamus, et oma seksuaalse orientatsiooni avalikustamine tervishoiutöötajale ei ole oluline, võib olla tingitud olukorrast, kus inimesed ei julge oma seksuaalsusest rääkida, kuna nad kardavad negatiivset suhtumist? Näiteks on 2014. aastal avaldatud Euroopa Liidu LGBT inimeste olukorda kaardistavas uuringus välja toodud, et see, kas inimene identifitseerib ennast LGBT inimesena ühiskonnas avalikult, mõjutab väga tugevasti tema kogemusi mitmesugustes olukordades ja valdkondades ning negatiivsed ilmingud on tihedalt seotud faktiga, kas tema seksuaalsest orientatsioonist ollakse teadlik või mitte (FRA 2013:101). Kuna tuntakse hirmu või ei teata, kuidas keegi reageerib, on LGBT inimesed üsna ettevaatlikud, kas ja kellele nad enda seksuaalsest orientatsioonist räägivad. Seda kinnitavad ka käesolevas uurimuses esitatud kogemused eri eluvaldkondades. Teisalt tuleb tõdeda, et osal juhtudel, kus näiteks reproduktiivtervise valdkonna tervishoiutöötajale oma mittetraditsiooniline seksuaalne orientatsioon avaldati, püüdis meditsiinitöötaja kas teemat ignoreerida või lõi demonstratiivse või ehk kohmetu vaikimisega ebamugava õhkkonna, selle asemel, et pakkuda LGBTQpatsiendi vajadustele kohast täpsustavat lisainfot.

Arvati, et võrreldes heteroseksuaalsete inimestega esineb LGBTQ inimestel reeglina enam psühholoogilisi probleeme, sealhulgas depressiooni ja enesetapumõtteid. Enamik intervjueritud tödes, et neil on teatud eluetappidel olnud vaja psühholoogilist või psühhiaatrilist abi ja/või on olnud vajadus tarvitada antidepressante. Homoseksuaalsete inimeste rohkemate psühholoogiliste probleemide esinemisele on tähelepanu juhitud ka varasemate uuringutega, nii Eestis (vt nt Parker, Lõhmus & Rütel 2016) kui ka mujal maailmas (vt nt Solomon jt 2015). Eriti tugevalt tõstatus vaimse tervise teema ning psühholoogilise abi olulisus just transsooliste inimeste hulgas, kes tõid välja, et teatud eluetappidel on lisaks psühholoogilistele probleemidele esinenud ka enesetapumõtteid. Ka Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti (edaspidi ELPA 2014) läbiviidud mahuka LGBT teemalise uuringu tulemused kinnitasid, et transsoolistel inimestel on rohkem psühholoogilisi probleeme ja enesevigastusmõtteid ning neil esineb sagedamini enesetapukatseid. Nimetatud uuringus toodi välja, et peamised põhjused, miks abi ei otsita, on hirm meditsiinitöötajate suhtumise ja eelarvamuste ees või ei osata kellegi poole pöörduda. Viimast kinnitasid ka käesolevas uurimuses osalenud transsoolised inimesed, kes rääkisid, et ajahetkel, mil inimesel on segadus oma sooidentiteedis või ta ei tea, kellelt oleks võimalik abi saada, ei osata kuhugi pöörduda ja selle olukorraga toime tulla. See omakorda ongi päästikuks depressiooni tekkimisele, mis mõnel juhul on viinud ka enesetapumõtete või -katseteni. Seetõttu peeti oluliseks, et abi otsimisel on vaja teada, kelle poole pöörduda, seda just LGBTQ inimese vaatenurgast ja soovitakse minna sellise meditsiinitöötaja juurde, kellel on LGBTQ teemast hea ülevaade ning soosiv suhtumine. Sellise inimese leidmiseks tehti palju eeltööd. Meditsiinisüsteemi ning muude institutsioonide (kool, töökoht) abi ning vahel ka perekonnapoolse toe puudumist kompenseeriti abi otsimisega muudest kanalitest, eelkõige LGBTQ teemal tegutsevatest organisatsioonidest (Eesti LGBT Ühing).

Uuringus osalenud geid tõid esile doonorluse teema ning problematiseerisid fakti, et Eestis ei ole geidel lubatud verd loovutada. Anti mõista, et sellise keelu kaudu stigmatiseeritakse neid ning taandatakse teisejärguliseks kodanikuks. Intervjueritavad leidsid, et tegemist on iganenud, stereotüüpsetest hoiakutest lähtuva ja stigmatiseeriva keeluga, mis lähtub ebakorrektselt eeldusest, et HIV/AIDS on just geimeeste haigus. 2011. aastal Tervise Arengu Instituudi (TAI) ja Sotsiaalministeeriumi tehtud uuringus on leitud, et HIV-nakkuse laiaulatusliku epideemia kohta geide (uuringus kasutatud väljendit MSM ehk meestega seksivad mehed) seas ei ole tööendeid (Rütel, Trummal jt 2011). Samale järeldusele on jõutud ka teistes uuringutes (Suligoj jt 2013): kaitsmata seksuaalvahekorras olnud heteroseksuaalsete inimeste hulgas oli enam neid, kellel tuvastati HIV, seda nii doonorite kui ka üldise populatsiooni hulgas. Samas uuringus toovad autorid välja, et HIV seksuaalsel teel nakatumise ohtu alahinnatakse nii hetero- kui homoseksuaalsete inimeste hulgas ning selle asemel, et keelata geidel täielikult vere loovutamine, tuleks üleüldiselt inimesi enam teavitada HIV levikust ja doonorite puhul rakendada individuaalset riskihindamist (*individual risk assessment*), et aidata kaasa teadlikkuse parandamisele laiemalt ning doonorluse puhul vere ohutuse suuremale tagamisele (samas).

Transsooliste inimeste puhul kerkis olulise teemana üles soo korrigeerimise protsessi käigus toimunud kokkupuuted meditsiinasutuste ja -personaliga. Nagu ka varasemad uuringud on näidanud (Luha 2015), leiavad transsoolised inimesed, et kogu ametlik soovahetuse protsess on asjatult bürokraatlik, aeglane ja toob endaga kaasa hulganisti ebameeldivusi eri eluvaldkondades. Käesoleva uuringu tulemus viitab sellele, et Eestis kehtivad regulatsioonid ja protsessi käik ei ole kooskõlas ka Euroopa Nõukogu soovitusel, milles rõhutatakse, et Euroopa Liidu osalisriigid peaksid kasutusele võtma sobivad meetmed, et tagada soo korrigeerimise täielik õiguslik tunnustamine kõigis eluvaldkondades, võimaldades eelkõige nime ja soo vahetamist ametlikes dokumentides kiirel, läbinähtaval ja juurdepääsetaval viisil (FRA 2013). Soovitusel on ka märgitud, et soo korrigeerimise õigusliku tunnustamise eeltingimused, kaasa arvatud muutused füüsisel, tuleks korrapäraselt üle kontrollida, et kaotada solvavad nõuded (samas). Seetõttu on oluline, et ka Eestis vaadataks üle kehtivad nõuded ning võimaluse korral tuleks muuta protsessi käiku ja/või kestvust.

TÖÖ

Kapist väljatuleku puhul töö kontekstis rõhutati valdavalt selle kontekstuaalsust: valiti, millistele kolleegidele, kuidas ning millistes situatsioonides seda teatada, kuid leiti, et tööelus ei ole LGBTQ

identiteet enamikus olukordades oluline ning seetõttu puudub vajadus seda avalikustada. Siiski ilmneb, et kapist väljatulekut üldjuhul kardeti ning oldi ettevaatlikud. Oldi kindlad, et töökaaslased aimavad oma kolleegi LGBTQ identiteeti, kuid otseselt teemat üles ei võta.

Transsooliste inimeste olukord tööelus oli keerukam, kuna tihti ei saadudki ise valida, kas ja millal töökaaslaste jaoks kapist välja tulla. Vastuolu välimuse ning ID-dokumendi vahel tekitas ebamugavaid olukordi ja probleeme tööl.

Intervjuudest jäi ebamääraseks, kellelt peaks tulema initsiatiiv LGBTQ inimeste olukorra parandamiseks tööelus. Üldiselt ilmnis, et tööandjalt ei osata kaitset ega initsiatiivi oodata, seda ka laiemalt muude probleemide korral. Pigem leitakse, et tööelus tuleb ise hakkama saada. Tajuti siiski, et enamikus organisatsioonides on suur arenguruum selle arusaama normaliseerimisel, et kolleeg võib olla ka LGBTQ inimene ning siiski sobituda üldise ettekujutusega heast töötajast. Tuleb ometi tunnistada, et mitu intervjuueeritut, kes olid ühel või teisel põhjusel oma orientatsiooni juba tööle asudes avaldanud – kas siis nõudsid seda ametiga seotud turvalisusnõuded või otsustas nii inimene ise – tundsid end oma töökollektiivis turvalisemalt ja enesekindlamana. See kehtis isegi siis, kui oma lesbist või geist elukaaslase esitlemiseks juhus ei avanenud, kuid iseäranis veel siis, kui ettevõtte korraldatud üritustel koos elukaaslasega osaleti.

Enamikku kogemusi, eelkõige hariduse ning töö kontekstis, ei saa otseselt käsitleda ebavõrdse kohtlemisena seaduse tähenduses, kuid need on ometi määrava tähtsusega, kuna mõjutavad negatiivselt LGBTQ inimeste heaolu nendes konkreetsetes kontekstides ning laiemalt. Võrdse kohtlemise põhimõtte rikkumisena ei mõtestanud oma kogemusi üldjuhul ka uuringus osalejad.

Taolisi kogemusi – kooli- ja töökaaslaste tagaselja märkused, vale nimega kutsumine, ebamugavad küsimused avalikus ruumis inimese välimuse ja ID-dokumendi omavahelise suhte kohta jne – võib tõlgendada mikroagressioonidena (Sue 2010), mille puhul on tegu igapäevasisituatsioonides esitatud sageli vaevuhoomatavate vihjete või märkustega LGBTQ inimeste aadressil. Nende tuvastamise ning sobivate reageerimisstrateegiatega leidmise teeb keerukaks ka see, et tegu võib olla pahaaimamatute kommentaaridega, mida teevad muidu heatahtlikud inimesed, kes tulenevalt oma heteroseksuaalsest *cis*-identiteedist on heteronormatiivses ühiskonnas privilegeeritud positsioonis ning ei pruugi osata LGBTQ inimeste kogemuste ja konkreetsete probleemidega suhestuda. Kirjeldatud ebamugavustunne, mida need kogemused tekitasid, on üks oluline mikroagressioonide tagajärg.

KAUPADE JA TEENUSTE KÄTTESAADAVUS

LGBTQ inimeste hinnangud kaupade ja teenuste kättesaadavuse kohta seksuaal- ja soovähemustele jagunesid peamiselt kaheks. Ühelt poolt leiti, et kaupade ja teenuste kättesaadavus on suuresti seotud sellega, milline inimene välja näeb ning kas ja kuidas ta vastab heteroseksuaalsele normile. Tulemus kinnitab taas FRA läbiviidud uuringu tulemusi, mille kohaselt LGBT inimeste kogemused ühiskonnas ja erinevates sotsiaalsetes kontekstides on tihedalt seotud faktiga, kas nad on avalikult kapist väljas või mitte ehk et kas neid tajutakse seksuaalvähemuse esindajana või mitte (FRA 2013: 101–102). Samas peeti kaupade ja teenuste kättesaadavusest rääkides oluliseks ka inimese enda käitumist ja iseloomu. Jällegi eristusid transsooliste inimeste kogemused, ka siin kirjeldati probleeme igapäevasisituatsioonides, kuna neil ei ole „õiget“ isikuttõendavat dokumenti, mis kinnitab vajadust muuta soo korrigeerimisega seotud toimingute ja protsessi käiku kiiremaks ja lihtsamaks.

Lesbid, geid ja biseksuaalsed inimesed ei olnud üldiselt kokku puutunud otsese diskrimineerimise või ebameeldiva kohtlemisega kaupade ja teenuste kättesaadavusel, välja arvatud mõned olukorrad reisimisel ja hotellitubade broneerimisel. Kaupade ja teenuste kättesaadavusest räägiti positiivses võtmes perepiletite ostmise, kaupluse perekonto loomise ja ühise eluasemelaenu võtmise kogemust kirjeldades, mis võib viidata ühiskonnas toimuvatele positiivsetele muudatustele, mis väljenduvad vähemalt mõnes organisatsioonis ja ettevõttes. Teisalt aga ei ole kaubandus- ja teenindustevõtetel enamasti vaja teha olulisi lisapingutusi, et oma kaupu ja teenuseid ka LGBTQ inimestele müüa. Ehk

siis, üldine takistuste puudumine kaupade ja teenuste tarbimisel võib viidata ka kaubandus- ja teenindustevõtete valdavale ükskõiksusele LGBTQ temaatika suhtes ning kasumiprintsiibi prioritseerimisele, isegi kui nende, kes ei vasta heteroseksuaalsele *cis*-soolisele normile, võrdne kohtlemine ei ole seatud omaette eesmärgiks.

AVALIK RUUM: SUHESTUMINE RIIGI JA LGBTQ ORGANISATSIOONIDEGA

Intervjueeritud tajusid süvenevat avalikku debatti häiriva ja vaenulikuna ja isegi siis, kui teadvustati, et äärmuslikult negatiivsete sõnavõtude ja kommentaaride taga on vaid väike vähemus. Leiti, et nn ükskõiksete pealtvaatajate sündroom võib jätta kokkuvõttes mulje, et elanikkonnas on vaenu LGBT vähemusrühma suhtes tegelikult oluliselt enam. Seepärast peeti juba ühiskondliku minapildi adekvaatsuse huvides oluliseks, et vihakõnet ohjatakse, seda mitmesuguste meetmetega, mille hulka võiks lülitada ka parema õigusliku kontrolli.

LGBT õiguste kaitsega tegelevate, vastavat informatsiooni ning psühholoogilist abi pakkuvate kodanikuühiskonna organisatsioonide näol (nt LGBT ühing) on tegemist LGBTQ inimeste jaoks olulise tugisüsteemiga olukorras, kus valdkondades ning institutsioonides, millega LGBTQ inimesed argielus kokku puutuvad (tervishoiusüsteem, tööturg, haridussüsteem), puuduvad vastavad tugiteenused ning ka võimekus ja soov LGBTQ inimestele spetsiifilist tuge ja abi pakkuda. Lisaks otseselt sihtgrupile abi ja toe pakkumisele tegelevad need organisatsioonid ka teadlikkuse parandamisega teistes eluvaldkondades, näiteks pakuvad nad koolitusi haridustöötajatele. Probleemidena tuleb siinkohal esile tõsta asjaolu, et valdkond on alarahastatud ja projektipõhine ning sellest tulenevalt ei kata tegevused kõiki sihtgrupe. Muuhulgas on probleemiks seniste kogukondlike ühingute võime ühendada ja esindada regionaalsetel äärealadel elavaid LGBTQ inimesi või venekeelseid LGBTQ inimesi või muid LGBTQ rühmi, kes eesti keelt ei räägi, sealhulgas mitmekordses interseksionaalses halvemuses olevaid uusimmigrantidest LGBTQ inimesi.

Samas rõhutati, et LGBTQ nn kujuteldava kogukonna ühtsus on suuresti näiline – nende seas on heterogeensete huvide ja väärtustega inimesi, mistõttu ei olegi võimalik, et kõik võiksid end ühes kogukondlikus ühingus ära tunda ja rakendust leida. Osad intervjueeritud leidsid, et seni, kuni muude valdkondadega tegelevad ühingud ja liikumised ei lülita oma fookusse ka LGBTQ inimeste huvide eest seismist ja nendega arvestamist, vajatakse siiski eraldi huvikaitsega tegelevat ühendust – isegi, kui kaugemaks eesmärgiks peeti nimelt seda, et näiteks lastekaitseühingud pööravad oma tegevuse ühe osana tähelepanu ka LGBT perede lastele või LGBT lastele.

Samuti pöörati tähelepanu asjaolule, et muude ühingute seas tajutakse LGBT ühendust kohati marginaalsete ja kõrvaliste huvide eest seisjana ning sellisena teiste ühingute reas vähem olulisena. Lisaks on juhtunud, et erinevate valdkondade katusorganisatsioonide seisukohad on vastuolus LGBTQ kogukonna seisukohtadega, mis tekitab lisapingeid oma vaatenurkade kuuldavaks tegemisel.

Rääkides LGBTQ kogukonna jaoks olulistest teemadest, ei saa mööda minna kooseluseadusega seotust. Teema leidis intervjuudes eri aspektidest korduvalt mainimist ja eelkõige selles võtmes, et samasooliste paaride ja perede kindlustunde ning teiste inimestega võrdsena kohtlemise seisukohalt on samasooliste abielu või kooselu registreerimise võimaldamine väga oodatud. Toodi välja, et ametlikku tunnustust oodatakse ka teistes riikides sõlmitud abieludele.

Kooseluseadusega seoses kerkis üles arutelu pereplaneerimisest. Riigi kaitset ja tunnustamist kooseluseaduse näol peeti oma suhtele ning planeeritavatele lastele väga oluliseks. Samale järeldusele jõudis ka Kurs (2012) oma magistritöös, milles ta uuris samasooliste paaride kooselu regulatsiooni vajalikkust sihtgruppi kuuluvate naiste perspektiivist. Kurs leidis, et ühiskonna ja riigi tunnustamine on oluline ning vastav seadusemuudatus tuleb ära teha, et oleks tagatud samasooliste paaride perekonna, laste ja vara kaitse (samas). Samuti tõi Kurs oma töös välja, et enamik tema uuringus osalenud naistest oli kaalunud välismaale kolimist ning seal kooselu registreerimist või abiellumist, kuna mitmes Euroopa ja maailma riigis on see õigus samasoolistel paaridel olemas. Eestist lahkumist mainis ka mitu meie

uurimuses osalenud inimest, kes ütlesid, et kuna riik ei toeta ega tunnusta nende pereplaneerimist, siis on lahkumine selle üks oluline tagajärg.

Ühtede olulisemate riiki puudutavate teemadena problematiseeriti riiklikult reguleeritud soo korrigeerimise protsessi aeglust ja bürokraatlikkust (transsooliste inimeste puhul) ning kooseluseaduse rakendusaktide vastuvõtmise venimist. Need kaks küsimust on heaks näiteks selle kohta, kuidas institutsionaalsed arusaamad soo ja seksuaalsuse kohta – mis väljenduvad seadusandluses ja riiklikus poliitikas – kujundavad LGBTQ inimeste identiteete, heaolu ja toimetulekut nii avalikus kui ka erasfääris, põhjustades neile igapäevaelus hulganisti probleeme. Ehk siis, institutsionaalsed diskursused soo ja seksuaalsuse kohta kujundavad otseselt inimeste igapäevakogemusi: siin põimuvad isiklik ja poliitiline, era- ja avalik sfäär, nagu on kirjeldatud intiimsete ja seksuaalsusel põhinevate kodanikuõiguste mõistete kaudu (*intimate and sexual citizenship*) (Plummer 2003; Oleksy 2009 ja Richardson 2000, 2015; Lambevski 2009).

MUUD KOGEMUSED JA VALDKONDADEÜLESED TEEMAD

ÜLDISED HINNANGUD OMA KOGEMUSTELE JA TOIMETULEKUSTRATEEGIAID

Hinnates enda üldist heaolu LGBTQ inimesena Eestis, leidsid eelkõige eestikeelsed inimesed esmalt, et endal isiklikult läheb üsnagi hästi, kuid seejuures lisati, et teatakse tuttavaid, kellel esineb LGBTQ inimestena probleeme ning viidati teistelt kuulnud lugudele. Siiski ilmnas aga intervjuu kulgedes, et ka need, kes olid algselt hinnanud oma olukorda LGBTQ inimesena üldiselt heaks, tõid konkreetsetest eluvaldkondadest rääkides esile palju negatiivseid kogemusi.

Põhjuseid, miks enda kogemusi positiivseks hinnati, esitati valdavalt individualistliku diskursuse võtmes. Oma heaolu tagamisel rõhutati enda agentsust – „õiget” käitumist ning valikuid. Vaid paar põhjendust seostuvad osaliselt asjaoludega, mis enda valikutest ei sõltu. Näiteks toodi ühena välja enese ümber toimivat tugevat tugivõrgustikku. Aga seejuures rõhutati enda valikut suhelda vaid nendega, kes aktsepteerivad homoseksuaalset orientatsiooni või transsoolisust. Teine esiletoodud põhjus seondub eelnevates analüüsi osades käsitletud välimuse teemaga: need, kes leidsid, et nad tulevad hästi toime, arvasid, et selle üks põhjus on see, et kaasinimesed tajuvad neid kui *cis*-soolist heteromeest või -naist. Selle väitega mööndakse, et nende käekäik, kes sellele normile ei vasta, võib olla halvem.

Pingutusi tagada oma heaolu võib käsitleda kui toimetulekustrateegiaid. Kuigi neid ei raamistatud üldjuhul pingutusena, vaid millegi tavapärase või paratamatuna, tuleb siiski rõhutada, et tegu on nn igapäevaste erinevates olukordades asetleidvate mikrosooritustega, mille eesmärk on sobituda heteronormatiivsesse ühiskonda. Selliste strateegiatena toodi esile madala profiili hoidmist, sh oma seksuaalse orientatsiooni mitte afišeerimist ning konfliktide vältimist. Madala profiili hoidmist kirjeldati ka viisidel, mis viitavad selle tegevuse keerukusele, katkematusse ja pingelisusele. Näiteks räägiti pidevast riskide kalkuleerimisest, mitte endaks olemisest, valvelolekust, teatud olukordade ennetamisest ja hoidumisest ning teatud inimeste ja seltskondade eest kapis olekust, mida võib raamistada eneseregulatsioonistrateegiatena.

Uuringus osalejad pakkusid eri eluvaldkondades välja hulga lahendusi, kuidas LGBTQ inimeste olukorda parandada. Esitati lahendusi, mis olid suunatud valdkondades tegutsevate institutsioonidele, kuid paralleelselt sellele ning osaliselt tegid seda ka samad inimesed, esitati kollektiivsete ja struktuursel tasandil paiknevate lahendustega põimunult ka individualistlikku diskursust, mille kohaselt peituvad lahendused LGBTQ inimestes endis. Näiteks leidis arvamus, et probleemid tuleb ise ära lahendada ning mitte jääda lootma tugivõrgustikule ega näiteks ka LGBTQ kogukonnale. Seejuures leidis arvamusi, et teiste inimeste suhtumine sõltub eelkõige inimesest iseendast. Ühe lahendusena taastoodeti ka eneseabidiskursust, viidates enesega „töö tegemise” olulisusele. Seeläbi taasloodi Eestis prevalveerivat neoliberalistlikku diskursust, mille kohaselt on igaühel võimalused oma elujärke ja heaolu parandada, olulisi struktuurseid takistusi ei nähta.

HINNANGUD LGBT INIMESTE OLUKORRA MUUTUMISELE VIIMASE AASTAKÜMNE JOOKSUL

Valdava hinnanguna arvati, et olukord on LGBTQ inimeste jaoks viimase kümne aasta jooksu kindlasti paranenud. Toodi välja, et LGBTQ inimesed on julgemad oma seksuaalset orientatsiooni ja transsoolist identiteeti avalikustama, seda ka avalikus ruumis ning avaldati lootust, et olukord on järk-järgult veelgi paranemas. Positiivsena leiti ka, et homoseksuaalsuse (siiski küll mitte transsoolise) kohta peetavad debatil avalikus ruumis on muutunud sisukamaks. Teisalt märgiti, et debati elavnemisega kaasnenud positiivsete aspektidega – seksuaalvähemuste ja nende murede suurem nähtavus avalikkuses – kaasnev suurem teadlikkus on toonud varasema ükskõiksuse kõrval nähtavaks lisaks toetavatele ka suurel hulgal kõhklevaid või selgelt hukkamõistvaid seisukohti, mida peeti negatiivseks nähtuseks.

Muutustele hinnangu andmise juurde käib ka põlvkondade erinevuste diskursus, mis intervjuudest selgelt esile kerkis. Vanemat põlvkonda nähti LGBTQ küsimuses konservatiivsema ning tagurlikumana ning nõukogudeaegsete hoiakute orjuses. Paralleelselt loodi diskursust, mida võiks kokkuvõtvalt nimetada kui „noored on sallivad ja mõistvad”. Selle põhjuseks toodi näiteks noorte paremad võimalused reisida ja infot leida. Vabamate ja tolerantsemate noorte esilekerkimist seostati Eesti järk-järgulise muutumisega Lääne ühiskonna-laadseks ning sellega kaasneva inimõiguste väärtustamisega. „Noored on sallivad ja mõistvad” diskursusega käis kaasas lootusrikas tulevikku vaatamine. Leiti, et tänu uuele põlvkonnale paraneb LGBTQ inimeste heaolu. Samas on selge, et tegelikult on igas põlvkonnas erinevate hoiakute esinemist, sh nii sallivaid kui hukkamõistvaid inimesi, ja seda ilmestasid ka kõigi intervjueritute isiklikud kogemused.

VENEKEELSETE INIMESTE KOGEMUSTE ERIPÄRAD

Eestlaste narratiivides puudusid viited Eestis elavatele venekeelsetele LGBTQ inimestele ning suhetele venekeelse kogukonnaga, sellele kogukonnale ei viidanud ka uuringus osalenud eestikeelsed LGBT valdkonnas tegutsevad eksperdid. Eestlaste vaikimine osutab, et eestlaseks olemine toimus nähtamatu privileegina, kuid seda ei tajutud sellisena, vaid võeti iseenesestmõistetavana. Vene keelt kõnelevad LGBTQ inimesed aga esitasid arvamusi ja hinnanguid kahe keelekogukonna omavaheliste suhete ning venekeelsete LGBTQ inimeste staatuse ja olukorra üle Eestis. Näiteks konstrueeriti end kohati kui nn topeltvähemust – venekeelsete LGBTQ inimestena nähti end kahekordselt marginaliseerituna.

Venekeelsed intervjueritud võrdlesid LGBTQ inimeste olukorda Eestis ja Venemaal, rõhutades Eesti ühiskonna oluliselt avatumat suhtumist. Samas aga nähakse venekeelse vähemusena, et hoiakud neisse on ebasõbralikumad. Eristus ka piirkondlik aspekt – näiteks nähti Ida-Virumaa piirkonda seksuaalvähemuste suhtes vähem sallivamana, mida seletati sealse suure venekeelse kogukonnaga, keda nähti olevat Venemaa propaganda mõjuvõimne. Probleemiks peeti ka LGBTQ kogukonna kohtumiseks sobivate paikade puudumist Ida-Virumaal. Räägiti Tallinnasse või välismaale kolimisest eesmärgiga elada tolerantsemas keskkonnas.

Uuringus osalenud venekeelsed LGBT aktivistid andsid üsnagi negatiivse hinnangu Eestis tegutsevatele LGBT liikumisele kodanikuühiskonnas, leides, et see on tugevate liidrite ja finantside vähesuse tõttu jõuetu ning tegeleb vaid teatud rühmade esindamisega. Nendel põhjustel nähti probleemina eestikeelse liikumise suutmatust ühendada oma ridadesse inimesi venekeelsest LGBT kogukonnast. Problematiseeriti venekeelse info ja teenuste puudumist, mis takistab paljudel venekeelsetel inimestel Eesti organisatsioonidega suhtlemist. Kirjeldati püüdlusi moodustada oma venekeelne LGBT ühing, sooviga anda venekeelsetele LGBTQ inimestele kvaliteetset abi ning vahendades Venemaa meedia mõju tasakaalustavat infot.

Samas leiti, et kahe keelekogukonna esindajad suhtlevad omavahel mitteformaalsemaid kanaleid pidi ning neid ühendab ühine võitlus LGBT inimeste õiguste eest.

Venekeelsetes intervjuudes seostati pagulasküsimus venekeelsete LGBTQ inimeste olukorraga Eestis. End nähti kui nn topeltvähemust ning püüti hinnata oma võimalusi leida kindel koht „vähemuste hierarhias” seoses eeldatava pagulaste saabumisega. Siit kostus selge mure kahekordse

marginaliseerumise pärast. Sellelt haavatavalt positsioonilt oli venekeelsetel LGBT kogukonna liikmetel keeruline olla solidaarne pagulastega või ilmutada sallivust, kuna end tunti kõrvalejätuna.

TRANSSOOLISTE INIMESTE ERISTUVAD KOGEMUSED

Kuna transsooliste inimeste puhul on tegemist soovähemuse, mitte seksuaalvähemusega, erinevad nende probleemid ja poliitilised huvid suuresti LGBinimeste omadest¹⁶.

Varasemad uuringud on osutanud, et võrreldes LGB inimestega kogevad transsoolised inimesed erinevates eluvaldkondades enam diskrimineerimist ja vägivalda (FRA 2013). Näiteks kaotab enamik Euroopa transsoolisi inimesi pärast ametlikku soovahetuse läbimist töökoha (van Balen jt 2010). Sellist olukorda seostatakse üldsuse vähese teadlikkusega transsooliste inimeste elude ja identiteetide kohta (samas). Nendest negatiivsetest kogemustest lähtuvalt väldivad transsoolised inimesed teatud kohti ja situatsioone, varjavad oma sooidentiteeti, mis toob kaasa nende veelgi suurema marginaliseerituse (ELPA 2014). Kuigi käesolevas uuringus osalenud LGB ja transsoolised inimesed näitasid üles omavahelist solidaarsust, ilmnesid enamike eluvaldkondade puhul transsooliste inimeste eripärased kogemused (näiteks soo korrigeerimise protsessiga seonduv). Võrreldes LGB inimestega toodi esile keerukamaid olukordi, milles tuli hakkama saada.

Nii suhetes perekonna ja lähedastega kui ka avalikus ruumis esitatud kogemuste puhul kirjeldasid eelkõige transsoolised inimesed survet mahtuda ühiskonnas kehtivasse binaarsesse soosüsteemi, rõhutades vajadust oma sugu nii-öelda õigesti esitada, et mitte jääda sookategooria mõttes teiste jaoks ebamääraseks. Seda transsooliste inimeste rakendatavat kehalistatud praktikat võib mõista kui ühte Foucault kirjeldatud enesetehnikat (*technologies of the self*), ehk vabatahtlikku eneseregulatsioonimehhanismi, mis samas lähtub domineerivatest diskursustest. Transsoolised ja ka LGB inimesed teostasid enesevalvet ka näiteks reguleerides oma käitumist töö juures või haridusasutustes, vastavalt sellele, kas olukorda tajuti enda jaoks turvalisena.

Heteronormatiivses ühiskonnas toimetulekuks püüavad LGBTQ inimesed erinevates olukordades teiste silmis paista heteroseksuaalsete *cis*-sooliste inimestena (ingl *passing*). Selle strateegia rakendamist kirjeldati ka käesolevas uuringus. LGB inimesed kirjeldasid olukordi, näiteks arsti juures käimist või enamiku kaupade ja teenuste tarbimist, kus selleks ei peagi tegema erilisi pingutusi, kui välimus vastab kehtivatele soonormidele. Edukas sooritus tähendab seda, et teiste silmis paistetakse heteroseksuaalsena või soovitud soo esindajana ning saadakse ka vastav tunnustus. Võime näida teiste silmis heteroseksuaalse inimese või soovitud sookategooria esindajana parandab võimalust pälvida teiste inimeste sotsiaalne aktsepteering ning võib tuua kaasa privileege (Renfrow 2001; Ginsberg 1996), samuti toimib see enesealalhoidumehhanismina. See aga ei õnnestu alati kõigil transsoolistel inimestel, eelkõige soo korrigeerimise ajal, ja sellega kaasnevad sotsiaalsed sanktsioonid. Ehk siis – kapist väljatulek on transsooliste inimeste jaoks vähem valikuline kui enamiku LGB inimeste jaoks, kes saavad enamjaolt ise otsustada, kas, millal ja kellele kapist välja tulla.

Kõige teravamalt puudutab riigi arusaam soost ja seksuaalsusest (mis väljendub seadusandluses ning riiklikus poliitikas) just transsoolisi inimesi. Jäigad ja kohati vananenud arusaamad transsoolisusest ning nendest lähtuv ametlik soo korrigeerimise protsess ei vasta transsooliste inimeste soovidele ega vajadustele ning põhjustab liigse bürookraatlikkuse ja aegluse tõttu neile igapäevaelus probleeme.

VALDKONDLIKE KATUSORGANISATSIOONIDE HOIAKUD

¹⁶ Et saada eestikeelset ülevaadet transsoolisusest ja transinimesi puudutavatest küsimustest, vt artiklite seeriat „Transsoolisuse mitu nägu”, Sirp nr 10(3580), 11.03.2016.

Seitsmest katusorganisatsioonist töö-, tervishoiu- ning haridusvaldkonnas, kellega kommentaaride saamiseks ühendust võeti, nõustus uuringus osalema vaid üks, töövaldkonnas tegutsev organisatsioon.

Kui mõnel juhul ei reageeritud meie kirjadele üldse, siis teistel juhtudel toimusid organisatsioonis nn eksperdi otsingud, st inimese, kes võiks organisatsiooni nimel sellel teemal sõna võtta, kuid keda lõpuks ei leitud. Saime vastuseks ka tõdemusi, et organisatsiooni vastutusvaldkonnas ei ole LGBTQ inimestega seonduvaid spetsiifilisi probleeme, mida välja tuua, seetõttu pole midagi kommenteerida. Kommentaare soovitati küsida ka samas valdkonnas tegutsevatest teistelt esindusorganisatsioonidelt, kellel arvati olevat teemaga rohkem kokkupuudet või pädevust.

Töövaldkonna organisatsiooni esindaja arvates, keda õnnestus intervjuuerida, on LGBTQ inimeste olukord üldiselt Eestis hea ning oma valdkonnas märkimisväärseid probleeme pole. Kui need aga esinevad, siis tulenevad need peamiselt asjaosaliste enda hoiakutest ja käitumisest, mitte ei ole struktuursed. LGBTQ temaatika paigutati üldise sallivuse konteksti. Ka intervjuueritud katusorganisatsioon tundub end sisuliselt LGBTQ temaatikast distantseerivat või vähemalt ei näita üles proaktiivsust, et selle teemaga tegeleda.

Oma organisatsiooni seest üksiku nn eksperdi otsimise püüdlused osutavad katusorganisatsioonide hoiakule, mille kohaselt ei ole teadlikkus võrdsest kohtlemisest oma organisatsioonile ja valdkonnale kui tervikule oluline, vaid see on heal juhul delegeeritud mõne üksiku eksperdi ülesandeks. Ilmnes, et organisatsioonidel puuduvad ametlikud seisukohad, mis on seotud võrdse kohtlemisega seksuaalse orientatsiooni ja soodientiteedi alusel.

Järeldada saab ka, et LGBTQ inimestel ei ole sisuliselt võimalik probleemide korral saada tuge või informatsiooni hariduse-, tervise- ning töövaldkondades tegutsevatest juhtivatelt katus- ja esindusorganisatsioonidelt, kuna viimastel puuduvad vastavad teadmised või huvi. Tugi ning info jääb saamata ka ühingutel, kes on nimetatud katusorganisatsiooni liikmed.

Otsusega jätta sõna võtmata, taandasid need organisatsioonid end vastutusest LGBTQ inimeste heaolu ning toimetuleku ees oma tegevusvaldkonnas. Ometigi näitasid käesoleva uuringu tulemused, et just nendes kolmes valdkonnas – tööturg, haridus- ning tervishoiusüsteem – esineb LGBTQ inimestel olulisi probleeme. Lahendusteni viiks just valdkonda kujundavate ning selles tegutsevaid eksperte koondavate ühingute initsiatiiv ja sekkumine. Mitme mainitud valdkondadesse jäävate uuringutulemuste puhul – eelkõige seoses LGBTQ inimeste negatiivsete kogemustega, kuna tervishoiutöötajatel, tööandjatel, kolleegidel ja õpetajatel on teemast kesine teadlikkus – oleks valdkondlike ekspertide kommentaarid ning kaasamõtlemine olnud olulised.

KOKKUVÕTLIKULT

Eri tüüpi sotsiaalseid keskkondi ja situatsioone (nii LGBTQ inimeste suhtes sõbralikke kui ka ebasoodsaid), milles toimetustrateegiaid rakendati, võib mõtestada teoreetilises raamistikus käsitletud Berry (1997) akulturatsiooniteooria kaudu.

Ühendava joonena tuleb siiski tõdeda, et üldist ühiskondlikku fooni tajuti siiski pigem ebasõbralikuna, mis on kooskõlas ka elanikkonnauuringutega – 2013. aastal tajus koguni 35% elanikkonnast, et Eestis on halvema kohtlemise aluseks seksuaalsed eelistused (Kallas jt 2013:16). Seega ei saa Eesti ühiskonda pidada kaasavaks ja sallivaks, kui asi puudutab LGBTQ inimeste ja *cis*-sooliste heteroseksuaalsete inimeste koostoimimist ühiskonnas, sh kõige laiemalt ühiskonna sotsiaalset sidusust. Tuleb kinnitada LGBTQ rühma stigmatiseeritust kui konkreetse sotsiaalse keskkonna – antud juhul Eesti ühiskonna – üldist omadust ja vaagida stigma internaliseeritust kui üht võimalust Eesti LGBTQ kogukonnas. Selline taust loob aluse viidata kas konkreetsetelt *sotsiaalsele tõrjutusele* või siis *selle hirmule* LGBTQ inimeste seas. Käesoleva uuringu tulemuste põhjal võib järeldada, et keskkonna tajumine vaenulikuna (nt vihakõne või muude sallimatuse ilmingute kaudu) võib kaasa tuua ükskõik millise reaktsiooni neljast võimalikust (kui rakendada eri kultuuride kokkupuudet käsitleva

akulturatsiooniteooria mõisteid): 1) hirmust **assimileerutakse** (võetakse omaks valitsevad väärtused, loobutakse soovahetuse nõudmisest (või ei afišeerita seda kogemust), luuakse heteroseksuaalne perekond või jäädakse üksi, kuivõrd see on ühiskonnas aktsepteeritud) – siin saab tuua paralleele mõistega *passing* – ehk püütakse vastata kaasinimeste seas heteroseksuaalsele normile; 2) hirmu kiuste **integreerutakse** (aga ollakse seejuures mõistlikul määral ettevaatlik, mis viitab hirmule); 3) hirmust **eraldutakse** teiste vähemusrühma liikmete sekka (ja valitakse, kas ja kellele kapist välja tulla, kusjuures ainult turvalises keskkonnas, näiteks OMA keskkuses või geibaarides); 4) hirmust **marginaliseerutakse** ühiskonnas (näiteks hoidudes suhetest või avalikust debatist, olles tõrjutud, loobudes nõudmast oma õigusi).

Võib-olla on selline **hirmuga** raamistamine liiga negatiivne? Kuulsime oma intervjuudes ju sageli, et kõik on hästi, isiklike negatiivseid kogemusi ei meenu – ja see võib viidatagi rahulolule? Ometi mainiti samades intervjuudes korduvalt vajadust mõistlikkuseks, ettevaatlikkuseks, ainult valikulist oma identiteedi avaldamist, vajadust tõestada enamusrühmale, et nähtamatud LGBT vähemuse esindajad on tavalised, väliselt ja väärtuste alusel teistest eristumatud, ja vajadust distantseeruda „teistest”, häälekatest, tähelepanuäratavatest ja -nõudvatest vähemusrühma esindajatest.

Seega saame rääkida ühelt poolt probleemide eiramisest kui omaette strateegiast igapäevaelus toimetulekul, ent teisalt ka olukorraga leppimisest ja loobumisest nõuda enamat – näiteks kui teenindajate või kolleegide suhtumine ilmneb hääleka avaliku vastupanu asemel „vaid” mikroagresioonidena, tundub see juba piisavalt hea ning sellega lepitakse.

See aga tähendab, et Eestis tuleb veelgi parandada ühiskondlikku fooni, et vähemusrühmade esindajad ei peaks kogema ebavõrdset kohtlemist ega hirmu. 2013. aasta uuringus võrdse kohtlemise edendamiseks (Kallas jt 2013:17) leiti järgmist: valdav enamus vastajatest (77%) arvas, et võrdse kohtlemise tagamine on eelkõige riigi kohustus ja ainult iga kümnes vastaja pidas õigemaks, et võrdse kohtlemise eest peaks vastutama igaüks ise. Samast uuringus selgus, et ebavõrdse kohtlemise ohvrid ei otsi oma õigusi enamasti just lootusetuse ja jõuetuse tunde pärast (Kallas jt 2013:20), ehkki neid, kes olid võrdse kohtlemise reeglite suhtes ükskõiksed või vaenulikud, oli siis kogu ühiskonnas ainult 24% – seega kolm neljandikku olid selgelt võrdse kohtlemise pooll. See illustreerib tõsiasja, et LGBTQ inimeste suhtes stigma taastootmise taga on pigem häälekas vähemus ning ühiskonna turvaliseks ja hirmuvabaks muutmiseks on riigil vaja ohjata selle vähemuse võimu, et liikuda enamuse tahet kaasava, eri ühiskonnarühmi ühendava elukorralduse suunas.

Mitu olulist analüüsitulemust võtab tabavalt kokku katkend ühest intervjuust: „See ei ole ainult sinu Eesti, see on meie Eesti” (lk 66). Tsitaati võib tõlgendada kui LGBTQ inimeste sõnumit nii Eesti riigile ning selle institutsioonidele kui ka kaaskodanikele, kuid ennekõike meeldetuletusena kõiki elanikkonnarühmi ühendavast, „meie” Eestist.

LGBTQ inimesed leiavad, et olukord Eestis on nende jaoks viimase kümne aasta jooksul pigem paranenud, kuigi varasema vaikiva ükskõiksuse kõrval on üldine suurem teadlikkus toonud juurde nii mõistmist kui ka hukkamõistu, mistõttu on igapäevane vaba eneseväljendus eri olukordades tähelepanuväärne turvarisk ja strateegiliselt otstarbekaks valikuks osutub vaikus ja enese salgamine. Üldise turvatunde puudumise asemel võiks aga ühiskonnas valitseda kindlustunne, et Eestis on eranditeta kõigil õigus väarikale kohtlemisele ja turvalisele elukeskkonnale ning selle turvatunde tagamine on meie kõigi ühine vastutus.

Samuti, hoolimata teistega võrdsest panusest ühiskonnaelu eri tahkudes – seda näiteks tööpanuse ja maksude kui ka riigikaitse osalemise näol – ei tunta end ikka veel avalikus sfääris täiel määral kaasatud ning võrdväärsete kodanikena, kelle arvamusi riik nende elusid puudutavate otsuste tegemisel arvesse võtaks. Eriti teravalt tunnetatakse oma vajaduste arvestamata jätmist näiteks riigi suhtumises samasooliste paaride kooselu ning ühiste laste kasvatamise reguleerimisse. Tulenevalt kooseluseaduse rakendusaktide puudumisest on olukord LGBTQ inimeste jaoks endiselt ebamäärane ning ühe toimetulekustrateegiana kaalutakse Eestist lahkumist. Samuti tajuvad transsoolised inimesed

riigi mõistmatust ning nende vajadustega arvestamata jätmist, kuna ametlik soo korrigeerimise protsess on keerukas ja aeglane.

Riik võiks selgemalt väljendada ka oma ootusi kõigi inimeste lugupidavaks ja samas meie kõigi erinevustega arvestavaks kohtlemiseks, seda nii tervishoiusüsteemis, haridussüsteemis kui ka töövaldkonnas. Ka meie uuringus ilmnenuid valdkondlike esindajate teadmatust kinnitab, et nende teemadega ei osata suhestuda ja ei teata, kuidas võiks LGBTQ inimesi toetada, et tagada seadusejärgne võrdse kohtlemise edendamine oma organisatsioonis. Intervjuuväljavõte viitab seega ka ametnike, kolleegide ja teiste inimeste teadmatusele ning hoiakutele, mille erinevate väljendusviisidega tuleb LGBTQ inimestel iga päev mitmesugustes eluvaldkondades suhestuda. Uuringus kirjeldatakse ebamugavaid argiolukordi, millesse on satunud tulenevalt kaasinimeste stereotüüpsetest hoiakutest, mõistmatusest, kuid ka vaatamata heatahtlikele kavatsustele väljendatud kohatutest märkustest.

Tsitaadis väljendatu annab edasi ka venekeelsete LGBT inimeste tajutud kõrvalejäetuse ja topeltmarginaliseerituse ning eestikeelsest LGBT kogukonnast eraldatuse tunde. LGBT inimeste kogemused ja probleemid ei erine suhtluskeele lõikes süstemaatiliselt, kuid kõiki probleeme võimendab Ida-Virumaal paikneva kogukonna jäämine üldisest väärtusruumist erinevasse sotsiaalsesse keskkonda. Nii tajutakse end mitme sotsiaalse tunnuse mõttes ebasoodal positsioonil paiknemise tõttu „kodanike hierarhia” lõpus. Selline kõrvalejäetuse tunne rõhub ning takistab inimeste eneseväljendust ning isikliku potentsiaali realiseerimist, kuid võib ka takistada vene keelt kõnelevatel LGBT inimestel näitamast üles solidaarsust teiste vähemusrühmadega, näiteks uussisserändajatega, mis võib omakorda olla üks põhjus, miks ühiskond killustub.

„See ei ole ainult sinu Eesti, see on meie Eesti” toimib meeldetuletusena Eesti riigile ning siin elavale heteroseksuaalsele *cis*-normile vastavale ehk paiksoolisele enamusele, et meie seas on ka LGBTQ inimesed. Me kõik soovime ju elada täisväärtuslike kodanikena kaasavas ning kõiki ühiskonnagruppe arvestavas ja väärtustavas Eestis.

7. POLIITIKASOOVITUSED

Järgnevalt esitatud poliitikasoovitused lähtuvad käesoleva uuringu tulemustest ja järeldustest ning on grupeeritud uuringus käsitletud teemade kaupa. Nende soovituste rakendamise abil on võimalik aidata kaasa sellise sotsiaalse ja poliitilise keskkonna kujundamisele Eestis, kus LGBTQ inimesed ei oleks stigmatiseeritud vähemusrühma staatuses, vaid saaksid elada samasugust täisväärtuslikku ja turvalist elu nagu heteroseksuaalsed *cis*-inimesed.

Soovitused on suunatud avalikus sfääris tegutsevatele institutsioonidele ja organisatsioonidele (sh erasektori tööandjad). Kuigi uuringu tulemused osutasid, et erasfääris toimuv – pere ja lähedaste tugi – kujutab endast LGBTQ inimeste jaoks olulist ressursi muudes eluvaldkondades toimetulekuks, ei ole poliitikasoovitustes seda valdkonda otseselt käsitletud, kuna üksikisiku ning isiklike suhete tasandit on keeruline konkreetsete tegevuste ja poliitikameetmetega reguleerida. Siiski on LGBTQ inimeste olukorra parandamise juures võtmetähtsusega kõigi inimeste tähelepanelikkus ja toetus.

ÜLDISED SOOVITUSED

- Leida riigi või kohaliku omavalitsuse eelarvest vahendeid LGBTQ inimeste huvi- ja õiguskaitseorganisatsioonide tegutsemisvõimekuse tugevdamiseks, et aidata organisatsioonidel tõhustada kõigi LGBTQ gruppide spetsiifiliste küsimustega tegelemist, parandada teenuste regionaalset kättesaadavust, venekeelsete inimeste kaasamist ning nõustamisteenuse osutamise jätkamist. Vahendid ei tohiks olla (vaid) projektipõhised, vaid püsivama iseloomuga.
- Töötada välja mehhanismid, et tagada võrdse kohtlemise seaduse järgimine ja sanktsioonid seaduses sätestatu eiramise korral. Seejuures pöörata tähelepanu ka organisatsioonide võrdse kohtlemise edendamise kohustusele (eelkõige hariduse ja töö valdkondades).
- LGBTQ teematikat käsitlevatel organisatsioonidel, poliitikakujundajatel, uuringute tellijatel, uurijatel meediaspetsialistidel jm osapooltelt kaaluda LGB ja T inimeste kogemuste eraldi käsitlemist, tulenevalt nende gruppide kogemuste ja probleemide eripäradest.

TERVIS

- Kaasajastada kehtivaid vereloovutuse reegleid, võimaldades geidele doonorlus.
- Muuta transsooliste inimeste sookorrigeerimise protsessi reguleerivate asutuste tegevust tõhusamaks, eesmärgiks kiirendada sookorrigeerimise protsessi ning muuta see vähem bürokraatlikuks¹⁷.
- Parandada tervishoiuorganisatsioonide ja -töötajate teadlikkust LGBTQ teematikast ja LGBTQ inimeste spetsiifikast seoses vaimse ja füüsilise tervisega.

HARIDUS

- Suurendada täienduskoolituste ning õpetajahariduse kaudu haridustöötajate, sh koolipsühholoogide teadlikkust LGBTQ teematikast ning nende võimekust osutada homo-, bi- ja transsoolistele lastele ja noortele tuge ja abi kõigil haridusastmetel tegutsevates haridusasutustes.
- Lülitada LGBTQ teematika üldhariduskooli õppesisusse.
- Nende tegevuste algatamisel ning läbiviimisel peaks initsiatiiv tulema koolidelt ning Haridus- ja Teadusministeeriumilt, kes on võrdse kohtlemise seaduse kohaselt kohustatud oma haldusalas võrdse kohtlemise põhimõtet (sh seksuaalse orientatsiooni alusel) rakendama ja edendama¹⁸.

¹⁷ Kuna sookorrigeerimise protsessi reguleerib riik, siis käib see soovitus ühtlasi viimase teema alla.

¹⁸ Võrdse kohtlemise seadus, § 13 ja 14.

TÖÖ

- Tööandjad peaksid näitama üles suuremat vastutust ja initsiatiivi võrdse kohtlemise põhimõtte rakendajate ja edendajatena oma organisatsioonis¹⁹. Tähelepanu võiks pöörata mitte ainult seadusrikkumistele, vaid ka mikroagressioonide ärahoidmisele töökeskkonnas. Tööandja peaks oma organisatsioonis looma ja säilitama sellise töökeskkonna, mis oleks kõigile töötajatele meeldiv ja turvaline.

KAUPADE JA TEENUSTE KÄTTESAADAVUS

- Teenusepakkujad kui avalikus ruumis ja tööturul tegutsevad organisatsioonid peaksid järgima võrdse kohtlemise seadust, mis kohaldub avalikkusele pakutavate kaupade ja teenuste kättesaadavusele. Teenusepakkujad peaksid tööandjatena vastutama, et klientidega kokkupuutuvate töötajad oleksid LGBTQ temaatikast informeeritud ja et nende teadlikkus paraneks ning nii ära hoidma kaupade ja teenuste pakkumisel potentsiaalselt ebaseaduslikke olukordi.

SUHETUMINE RIIGIGA, AVALIK RUUM, VIHAKÕNE

- Lähtuda tõsiasjast, et LGBTQ inimese minapildi ja ühiskonnas toimetuleku seisukohalt on kõige positiivsem tulemus sellisel individuaalsel kohanemisstrateegial, mille olemuseks on nii enamusrupi kui LGBTQ vähemuse huvide ja õiguste vastastikune tunnustamine
- Riiklikul tasandil reguleerida ja tunnustada samast soost inimeste kooselu ning ühiste laste saamine ning kasvatamine, võttes vastu kooseluseaduse rakendusaktid või võimaldades samasoolistele paaridele abielu sõlmida.
- Lihtsustada ja kiirendada transsoolist inimeste dokumentivahetust ja nimemuutust.
- Kujundada ühiskonnas üldisem teadlikkus nii sellest, et LGBTQ vähemusrühmade esindajate igapäevane ebakindlus ja hirm argistes olukordades pärsib nende võimalust realiseerida oma võimeid ja panustada oma potentsiaali ühiskonna kui terviku hüvanguks, kui ka sellest, et enamik Eesti inimesi on erinevate vähemusrühmade hooliva ja teistega võrdse kohtlemise poolt.
- Algatada laiem sisuline arutelu Eesti valikute üle **ühetaolise, eraldusjoontega, ühendava ja tõrjuva ühiskonna mudeli** vahel. Meenutame siinkohal 2013. aasta uuringu põhjal tehtud soovitusi (Kallas jt 2013: 81), et võrdsete võimaluste edendamisel võiks eesmärgiks seada kõigi elanikkonnagruppide turvalise eneseteadvuse, mis looks eeldused vastastikuseks erinevuste tunnustamiseks. Selleks saaks opositsiooniliste paaridena esinevad diskursused ümber transformeerida uutmoodi sünteesiks, nii et 1) tunnustataks nii inimese enda kui laiemate ühiskonna struktuuride vastutust; 2) toimuks nii ülevalt alla kui alt üles tegutsemine võrdse kohtlemise edendamiseks; 3) enamusrühma elulaadi säilitamine ja edendamine toimuks koos elulaadide mitmekesisuse edendamisega, 4) enamusrühmade enesekindlust ei kõigutaks kõigi gruppide põhimõtteline võrdsus Eestis.

¹⁹ Võrdse kohtlemise seadus, § 12.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aavik, K. (2015a). *Intersectional Disadvantage and Privilege in the Estonian Labour Market: An Analysis of Work Narratives of Russian-Speaking Women and Estonian Men*. Doktoritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool
- Aavik, K. (2015b). Siis ma sain aru, et sa ei peagi tark olema – sul peab tutvus olema': sotsiaalse kapitali kasutamisest venekeelsete naiste töönarratiivides. *Ariadne Lõng*, XIV(1/2), 68–84
- Aavik, K., Uusma, H. (2014). Laste sotsialiseerimine. Roosalu, T. (Toim.). *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013*. Tallinn: Sotsiaalministeerium, lk 25-35
- Allaste, A-A. (2014). *Report: LGBT movement in Estonia*. MYPLACE (Memory, Youth, Political Legacy And Civic Engagement), WP7: Interpreting Activism (Ethnographies), Deliverable 7.1: Ethnographic Case Studies of Youth Activism.
- Bagilhole, B. (2009). For Diversity Against Discrimination: From Gender Mainstreaming, through Multiple Discrimination, to Intersectionality. In: Franken, M. et al. (Eds). *Teaching Intersectionality: Putting Gender at the Centre*. ATHENA3 Advanced Thematic Network in Women's Studies in Europe. University of Utrecht and Centre for Gender Studies, Stockholm University, 45–52
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books
- Berry, J. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: International Review*, 46(1), 5–34
- Browne, I.; Misra, J. (2003). The Intersection of Gender and Race in the Labor Market. *Annual Review of Sociology*, 29, 487–513
- Connolly, M. P., Lynch, K. (2016). Is being gay bad for your health and wellbeing? Cultural issues affecting gay men accessing and using health services in the Republic of Ireland. *Journal of research in nursing*, 0(0), 1–20
- Cox, N., Vanden Berghe, W., Dewaele, A. & Vincke, J. (2010). Acculturation Strategies and Mental Health in Gay, Lesbian, and Bisexual Youth. *J Youth Adolescence*, 39:1199–1210
- Csaky, Z. (2014). The East-West Divide on LGBT Rights in Europe. Freedom House blog, <https://freedomhouse.org/blog/east-west-divide-lgbt-rights-europe>
- Davidjants, B. (Toim). (2010). *Kapiuksed valla: arutlusi homo-, bi- ja transseksuaalsusest*. Tallinn: Eesti Gei Noored
- Davis, K. (2008). Intersectionality as buzzword: A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful. *Feminist Theory* 9(1): 67–85
- DeVault, M (1996). Talking Back to Sociology: Distinctive Contributions of Feminist Methodology. *Annual Review of Sociology*, 22: 29–50
- Diskrimineerimine. Inimõiguste olukord Eestis (2007). Inimõiguste Keskus. <http://humanrights.ee/inimoiguste-aruanne-2/inimoigused-eestis-2007/diskrimineerimine/>
- FRA: European Union Agency for Fundamental Rights (2013). *EU LGBT survey: European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey. Results at a glance* http://fra.europa.eu/sites/default/files/eu-lgbt-survey-results-at-a-glance_en.pdf (16.10.2015)
- Ginsberg, E. (1996). *Passing and the Fictions of Identity*. Duke University Press
- Goffman, E. (1986). *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. New York: Touchstone
- Gubrium, J. F.; Holstein, J. A. (2009). *Analyzing Narrative Reality*. SAGE Publication, Thousand Oaks, CA

- Hines, S., Sanger, T. (2010). *Transgender Identities. Towards a Social Analysis of Gender Diversity*. New York, London: Routledge
- Jakobson, M.-L. (2012). Ülevaade meediamonitooringust. Ettekanne konverentsil „Vähemuste kujutamine meedias“, 3.05.2012, Tallinn
- Kallas, K., Kaldur, K., Raudsepp, M., Roosalu, T. ja Aavik, K. (2013). *Võrdse kohtlemise edendamise ja teadlikkuse Eestis*. Uuringuaruanne. Tartu: Balti Uuringute Instituut
- Kurs, E. (2012). *Samasooliste paaride kooselu regulatsiooni vajalikkusest Eestis sihtgruppi kuuluvate naiste perspektiivist*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool
- Kütt, P. (2011). *Homoseksuaalsuse avalikustamine perekonnale emade narratiivides*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool
- Lambevski, A. (2009). Querying (Sexual) Citizenships. Editorial. *Sextures* 1(1), 1–6
- LaSala, M. C., Revere, E., J. (2011) „It Would Have Been Impossible Before:“ Reflections on Current Gay Life in Estonia, *Journal of Homosexuality*, 58:3, 427–439
- Lawler, S. (2002). „Narrative in Social Research“. In: May, T. (Ed.) *Qualitative Research in Action*. SAGE Publications, 242–259
- LGBT (2014). Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool. <http://www.erinevusrikastab.ee/wp-content/uploads/2014/09/2014-06-LGBT-aruanne1.pdf> (16.10.2015)
- LGBT-teemaline avaliku arvamuse uuring (2012). Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool. http://www.erinevusrikastab.ee/files/LGBT-avalik-arvamus/survey_LGBT.pdf (16.10.2015)
- LGBTQ? (?). Eesti Gei Noored. http://www.hmsx.info/failid/voldikud/LGBTQ_est.pdf (11.01.2016)
- Luha, K. (2015). *Eesti transsooliste naiste kogemused: soolise identiteedi avastamine, aktsepteerimine ja üleminek soovitud soole*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool
- Meyer, I. H. (2003). Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence. *Psychological Bulletin*, 129, 674–697
- Moltšanov, M. (2013). *Eesti geide identiteedi kujunemine heteronormatiivsuse taustal*. Magistritöö. Tartu Ülikool
- Nadal, K. L., Rivera, D. P., & Corpus, J. H. (2010). „Sexual orientation and transgender microaggressions“. In D. W. Sue (Ed.), *Microaggressions and marginality: Manifestation, dynamics, and impact*. Hoboken, NJ: Wiley, 217–240
- Ney, M. (2013). *Seksuaalvähemustesse kuuluvate naiste koolikogemuse tõlgendus lähtuvalt seksuaalsest identiteedist*. Magistritöö. Tartu Ülikool
- Oleksy, E. (2009). *Intimate Citizenships. Gender, Sexualities, Politics*. New York, London: Routledge
- Olm, A. (2009). *Mitteabieline kooselu ja selle õiguslik regulatsioon*. Tallinn: Justiitsministeerium
- Parker R. D., Lõhmus, L., Rüütel, K. (2016). Homonegativity and Associated Factors Among Men Who Have Sex with Men in Estonia. *Journal of Community Health*
- Papp, Ü.-M., Kütt, R. (2011). *LGBT inimeste olukorra uuringute analüüs*. Tallinna Tehnikaülikool. Õiguse instituut
- Pelz, M. (2014). *Europeanization, Party Systems, and LGBT Rights: The Cases of Estonia, Latvia, Montenegro, and Serbia*. Ettekanne, IPSA World Congress, Montreal, QC, 21.07. 2014
- Pinel, E.C. (1999). Stigma consciousness: The psychological legacy of social stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(1), 114–128
- Plummer, K. (2003). *Intimate citizenship: Private decision and public dialogues*. Seattle: University of Washington Press

- Rammus, K. (2012). *Biseksuaalse identiteedi konstrueerimine Eesti biseksuaalsete inimeste näitel*. Magistritöö. Tallinna Ülikool
- Renfrow, D. (2001). A Cartography of Passing in Everyday Life. *Symbolic Interaction*, 27(4), 485–506
- Richardson, D. (2000). Constructing sexual citizenship: theorizing sexual rights. *Critical Social Policy*, 20(1): 105–135
- Richardson, D. (2015). Rethinking Sexual Citizenship. *Sociology*, 1–17
- Riessman, C. K. (2008). *Narrative Methods for the Human Sciences*. SAGE Publications, Los Angeles
- Roosalu, T. (Toim.). (2014). *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013*. Tallinn: Sotsiaalministeerium
- Roosalu, T., Aavik, K., Tiidenberg, K. (2014). Ühiskondlikud hoiakud kui soolise võrdõiguslikkuse telg: sissejuhatavad märkmed. Roosalu, T. (Toim.). *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013*. Tallinn: Sotsiaalministeerium, 10–24
- Rüütel, K., Trummal, A., Salekešin, M., Pervilhac, C. (2011). *HIV-epideemia Eestis: strateegilise info analüüs*. Tervise Arengu Instituut ja Sotsiaalministeerium
- Scott, J. W. (1991). The Evidence of Experience. *Critical Inquiry*, 17(4), 773–797
- Shelton, K., Delgado-Romero, E. A. (2013). Sexual Orientation Microaggressions: The Experience of Lesbian, Gay, Bisexual, and Queer Clients in Psychotherapy. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 1(S), 59–70
- Shields, S. A. (2008). Gender: An Intersectionality Perspective. *Sex Roles*, 59, 301–311
- Solomon, D., McAbee, J., Asberg, K., & McGee, A. (2015). Coming out and the potential for growth in sexual minorities: The role of social reactions and internalized homonegativity. *Journal of Homosexuality*
- Stemler, S. (2001). An overview of content analysis. Practical Assessment. *Research & Evaluation*, 7–17
- Strömpl, J. jt. (2007). *GLBT-inimeste ebavõrdne kohtlemine Eestis*. Poliitikaanalüüs. Sotsiaalministeeriumi toimetised nr 1/2008
- Sue, D. W. (2010). Microaggressions in everyday life: Race, gender, and sexual orientation. In D. W. Sue (Ed.), *Microaggressions and marginality: Manifestations, dynamics, and impact*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc, 184–206
- Suligoj, B., Pupella, S., Regine, V., Raimondo, M., Velati, C., & Grazzini, G. (2013). Changing blood donor screening criteria from permanent deferral for men who have sex with men to individual sexual risk assessment: no evidence of a significant impact on the human immunodeficiency virus epidemic in Italy. *Blood Transfusion*, 11(3), 441–448
- Štulhofer, A., Rimac, I. (2009). Determinants of homonegativity in Europe. *Journal of Sex Research*, 46(1): 24-32
- Takács, J. (2006). *Social exclusion of young lesbian, gay, bisexual and transgender (LGBT) people in Europe*. ILGA-Europe & IGLYO
- Talalaev, H. (2014). LGBT inimeste olukord. Inimõigused Eestis 2014–2015. Inimõiguste Keskus. <http://humanrights.ee/inimoiuguste-aruanne-2/inimoiugused-eestis-2014-2015/lgbt-inimeste-olukord/>
- Talalaev, H. (2012). KGBT inimeste olukord. Inimõigused Eestis 2012. Inimõiguste Keskus. <http://humanrights.ee/inimoiuguste-aruanne-2/inimoiugused-eestis-2012/lgbt-inimeste-olukord/>
- Talalaev, H. (2015). „LGBT inimeste olukord“. *Inimõigused Eestis 2014–2015. Aastaruanne*. Inimõiguste Keskus. <http://humanrights.ee/inimoiuguste-aruanne-2/inimoiugused-eestis-2014-2015/lgbt-inimeste-olukord/>
- Tiidenberg, K. (2014). Heteronormatiivsus kui domineeriv hoiakutesüsteem Eestis 2013. Roosalu, T. (Toim.). *Soolise võrdõiguslikkuse monitooring 2013*. Tallinn: Sotsiaalministeerium, 98–106

- Uusen, R. (2010). Homoseksuaalsete inimeste igapäevaprobleemid. Davidjants, B. (Toim). *Kapiuksed valla: arutlusi homo-, bi- ja transseksuaalsusest*. Tallinn: Eesti Gei Noored, 70–78
- Valk, A. (2015). *Enesetapumõtete ja –katsetega seotud tegurid meestega seksivate meeste seas Eestis*. Magistritöö. Tartu Ülikool
- Van Balen, B., Barry, U., Holz hacker, R., Villagomez, E. & Wladasch, K. (2010). *The situation of LGBT groups in the labour market in European member states. Synthesis Report*. Human European Consultancy, ÖSB Consulting GmbH
- Woodford, M. R., Howell, M. L., Silverschanz, P., & Yu, L. (2012). „That’s so gay!“ Examining the covariates of hearing this expression among gay, lesbian, and bisexual college students. *Journal of American College Health*, 60(6), 429–434
- Woodford, M.R., Howell, M. L., Silverschanz, P. (2013). „That’s go gay“: Heterosexual Male Undergraduates and the Perpetuation of Sexual Orientation Microaggressions on Campus. *Journal of Interpersonal Violence*, 28(2), 416–435

SUMMARY

The study *The daily wellbeing and coping strategies of LGBTQ people in the Estonian society* was commissioned by the Gender Equality and Equal Treatment Commissioner of the Republic of Estonia. The study was carried out by the School of Governance, Law and Society at Tallinn University.

The **aim of this research** was to analyse the experiences of LGBTQ people in Estonia in the following spheres of life: relations with family and friends, education, health, employment, access to goods and services, and experiences dealing with state institutions and LGBT organisations.

The study was conducted using qualitative methodology, more particularly, a narrative approach was employed. The analysis draws from 28 in-depth semi-structured interviews. 17 interviews were conducted in Estonian, 9 in Russian and 1 in English, with the aim to diversify the sample with the experiences of LGBTQ people with ethnic backgrounds other than Estonian. Most research participants lived in Tallinn or other larger cities of Estonia, were predominantly in their 30s and 40s and had obtained higher education. In addition, all interviewees had disclosed their sexual orientation or transgender identity to at least some family members or (close) friends. This particular positioning suggests that **research participants in this study might constitute a segment of the LGBTQ community who are coping relatively better than those who have remained in the closet**. This should be kept in mind when making conclusions based on the results of the study about the general wellbeing of LGBTQ people in Estonia.

In the following sections, an overview of major results and conclusions is given. The full version of the study is available in Estonian.

In describing their **experiences of childhood and teenage years**, research participants remembered feeling different from others, without yet recognising themselves as homosexual or transgender. Disclosing one's gender identity was more complicated for some transgender interviewees who described this process as "coming out of the closet twice" – initially as a homosexual person (as some first identified themselves), and only later as a transgender person.

Described reactions of family members to coming out could be summarised as positive, negative or occurring in phases. Those who described having received positive reactions recognised the support of family and close friends as a crucial resource in dealing with negative experiences in the public sphere. Those who spoke about lack of acceptance by family, emphasised efforts to establish an external support network in the form of (new) friends as well as seeking for information and professional support from LGBT organisations. In the third case, reactions of family members to coming out were described as a long process of adjustment, with occasional setbacks, however, resulting in eventual acceptance in most cases.

A common narrative produced by the research participants was of family members having a hunch about their sexual orientation or transgender identity, while the topic was never explicitly raised. Two kinds of opinions were given to this situation. On the one hand, the situation was considered acceptable, on the other hand, this uncomfortable silence was seen as denial of an important issue.

Decisions regarding coming out of the closet outside family and a circle of close friends were described as contextual – choices were made with regards to where, how, when and to whom to disclose one's homosexual or transgender identity. However, transgender individuals did not always have this choice: they described situations where they had to disclose their gender identity not by choice but because circumstances demanded so. These disclosures often involved giving explanations about one's personal matters in public places in the presence of strangers and were described as uncomfortable. Often these incidents involved a perceived mismatch between the appearance of the

transgender person as a result of the process of gender reassignment and their ID document, which had not yet been renewed.

No major problems as LGBTQ people were highlighted when speaking about **experiences in secondary and high school**, due to the fact that most research participants had not yet identified as homosexual or transgender. Problems experienced in educational institutions – such as bullying – were associated with other issues, not one's sexual orientation or gender identity. It was suggested that those who differ from the mainstream norm, are bullied at school anyway, it does not matter on what basis. However, interviewees were sensitive towards the practice of using derogative terms about homosexuals in bullying. Those research participants who had obtained tertiary education, had expected universities to be more open to LGBTQ identities and issues, yet, despite this, described making calculated decisions regarding coming out in this setting as well. However, positive experiences of fellow students showing support and solidarity in uncomfortable situations in university settings were mentioned.

Based on their own experiences in educational institutions, research participants viewed the education system (all levels) as an unfavourable environment for non-heteronormative and transgender youth. This was mainly due to negative attitudes of other actors in the system (educators, other students) as well as lack of LGBT issues in curricula and study materials. Yet, the education system was seen as one of the key sites where to discuss LGBTQ issues, promote tolerance, offer support to homosexual and transgender youth and thereby improve the situation of LGBTQ people in the society.

In narrating their **experiences related to personal health and encounters in the healthcare system**, research participants highlighted that in cases where health care professionals were not able to identify the sexual orientation of a patient, problems are avoided. Most participants were of the opinion that it is not necessary to disclose one's sexual orientation to health care professionals in the majority of cases. On the other hand, when orientation was disclosed in this context, the professionals in the best case avoided any reaction or, reacted with demonstrative silence. They failed to provide specific counselling, for example in the case of health care specialists in reproductive health. However, it was noted that transgender people might face more difficulties dealing with doctors and medical staff, as they are not always able to hide their gender identity, due to changing appearance as a result of hormonal and/or surgical gender reassignment.

Research participants were of the opinion that compared to heterosexual cisgender people, LGBTQ individuals experience more psychological problems, including depression and suicidal thoughts. **Most interviewees admitted that they had needed psychological or psychiatric help** at some periods of life and/or the need to take antidepressants.

Gay men who participated in the study, brought up **the issue of blood donation** as a point of major concern, problematizing the fact that in Estonia, gays are prevented from donating blood. Research participants indicated that through the enforcement of this rule, they feel stigmatised and rendered second-class citizens.

As a key issue of concern, transgender participants described their experiences with medical institutions and personnel in relation to the **gender reassignment process**. Similarly to the findings of previous studies (see Luha 2015), transgender individuals problematized the state-sanctioned gender reassignment process as lengthy, cumbersome and overly bureaucratized, resulting in various negative experiences for the everyday lives of transgender people.

In describing their **experiences in the sphere of paid work**, it was highlighted, as in the case of other areas of life, how decisions regarding coming out are context-bound, involving careful deliberation concerning whether, how, when and to whom to disclose one's sexual orientation or gender identity at work. However, it was thought that LGBTQ status is not relevant in most work situations and therefore there is no need for disclosure. Yet, exercising constant caution at the workplace as described. At the

same time, the emergence of a more inclusive and supportive workplace environment was considered desirable in the long run. Many were certain that despite not explicitly bringing up the topic, colleagues were aware of their homosexual or transgender identities. Again, the situation of transgender people was more difficult, as they were often unable to choose whether and when to come out to colleagues.

The vast majority of narrated negative experiences in the education system and in the labour market do not fall under legal definitions of unequal treatment. However, these experiences and incidents – remarks by colleagues or fellow students behind the back, being referred to by their previous names (in the case of transgender people), uncomfortable questions by service staff in work and educational institutions – can be framed as microaggressions (Sue 2010). Microaggressions are “brief and commonplace daily verbal, behavioral, or environmental indignities, whether intentional or unintentional, which communicate hostile, derogatory, or negative slights and insults toward members of oppressed groups” (ibid.).

Lesbians, gays and bisexual interviewees did not feel generally that they had been exposed to discrimination or unfavourable treatment in access to goods and services. However, they did point to a few particular instances related to travelling and booking hotel rooms. On the one hand, respondents were of the opinion that access to goods and services is largely related to how the customer looks like and whether and how they correspond to the heterosexual norm. At the same time, one’s own behaviour was deemed important in ensuring good experiences in access to goods and services. This was suggestive of the idea that being out of closet might bring about more negative reactions, and disclosure was therefore deemed undesirable. Again, the **experiences of transgender people differed. Problems were described in everyday situations**, caused by a mismatch between appearance and ID documents. This illustrates the need to facilitate the official gender reassignment process, enabling people to access new ID documents sooner.

In addition to challenging existing strict gender reassignment regulations, another **major topic of importance to particularly LGB interviewees concerns the legal regulation of same-sex partnerships.** The current situation where the gender neutral Cohabitation Act has been passed, but without provisions for the implementation of the Act due to political opposition, was heavily criticised. Due to this, mainly gays and lesbians problematized the lack of state recognition to their partnerships and their children. As the main negative consequences to this, leaving Estonia or not planning to have children in what was considered an unsafe and even hostile social and political environment, were described. These two issues – the state-regulated gender reassignment process and legal recognition of same sex partnerships – serve as good examples of ways in which hegemonic institutional discourses on gender and sexuality – expressed in legislature and state policies – shape the identities, wellbeing and everyday experiences of LGBTQ people in the public as well as private sphere. This is a site where personal and political issues, and the public and private spheres interact, as described through the concepts of intimate (Plummer 2003; Oleksy 2009) and sexual citizenship (Richardson 2000, 2015; Lambevski 2009).

Organisations working on LGBT rights and providing information and psychological help to LGBTQ people (mainly the Estonian LGBT Association) **serve as important support system** in a context where institutions (for example, in the spheres of health, labour market and education) which LGBTQ people interact with on a daily basis, lack the capacity and motivation to offer specific support to them. Research participants described the importance of the work conducted in the civil society on LGBTQ issues, particularly by the Estonian LGBT Association. On the other hand, the organisation’s lack and instability of resources were noted, as well as its difficulties (or perhaps inability) to cater for people in rural areas, for people with more heterogeneous backgrounds compared to current members, and for the Russian-speaking population and other minorities.

Generally, **the situation of LGBTQ people in Estonia was seen as having improved throughout the last decade, due to and resulting in better visibility in the society.** However, it was noted that since LGBT issues started to be more openly discussed in the public space, in addition to increased

support, hostile attitudes have also emerged, compared to previous indifference. Here, generational differences were highlighted: while older generations were seen as conservative and even hostile towards LGBTQ issues, seen as a residue from the Soviet-era, younger generations were seen as much more progressive and open to LGBTQ issues.

Russian-speaking research participants offered comments on the status and situation of Russian-speaking LGBTQ people in Estonia as well as on the relationship between the two ethnic and linguistic communities. They constructed themselves as a “double minority” and saw themselves as affected by “double marginalisation” – as homosexual or transgender Russian-speakers. The status of Russian-speakers in the Estonian society was linked with the assumed arrival of refugees. In this context, Russian-speaking interviewees were concerned about their position in the “hierarchy of minorities”, fearing further marginalisation. From such a vulnerable position, it was difficult to show solidarity with refugees.

Please cite as:

Aavik, K., Roosalu, T., Kazjulja, M., Mere, L., Kaal, K., Raudsepp, M. (2016). *The daily wellbeing and coping strategies of LGBTQ people in the Estonian society*. Tallinn: Office of the Gender Equality and Equal Treatment Commissioner of the Republic of Estonia

Исследование «Ежедневное преодоление трудностей и стратегические выборы LGBTQ людей в Эстонском обществе» было инициировано уполномоченным по гендерному равноправию и равному обращению Эстонской республики. Исследование было выполнено Институтом общественных наук Таллиннского Университета.

Цель этого исследования состояла в том, чтобы проанализировать опыт людей, принадлежащих к LGBTQ сообществу в Эстонии, в следующих сферах жизни: семейные и дружеские отношения, образование, здоровье, занятость на рынке труда, доступ к товарам и услугам, отношения с государственными учреждениями и LGBTQ организациями.

Исследование было проведено с использованием качественной методологии, в частности, был применен метод нарративного анализа. С целью разнообразить выборку представителями LGBTQ сообщества, с иным, отличным от эстонского, этническим происхождением - 17 интервью было проведено на эстонском, 9 на русском и 1 на английском языках. В целом, анализу подверглись 28 полуструктурированных интервью. Большинство участников исследования проживало в Таллинне и других больших городах Эстонии, были преимущественно в возрасте 30-40 лет и с высшим образованием. Кроме того, все участники исследования в большей или меньшей степени раскрыли свою сексуальную ориентацию или трансгендерную идентичность, по крайней мере, отдельным членам семьи и/или (близким) друзьям. Это обстоятельство дает основание предположить, что **участники исследования составили тот сегмент LGBTQ сообщества, кто справляется относительно лучше тех, кто не «вышел из тени»**. Это должно быть учтено при заключении об общем положении LGBTQ людей в Эстонии, основанном на результатах исследования.

Предлагаемый обзор является краткой версией основных результатов исследования. Полная версия отчета об исследовании доступна на эстонском языке.

Описывая **события детства и подростковые годы**, участники исследования указывали на то, что уже тогда чувствовали свое отличие от сверстников, когда еще не осознавали себя гомосексуалистами или трансгендерами. Раскрытие гендерной идентичности было более сложным в случае интервьюируемых- трансгендеров. Некоторые из них описали этот процесс как «двойной выход из тени» - сначала в качестве гомосексуалиста (некоторые из трансгендеров вначале именно так идентифицировали себя) и только позднее как транссексуала.

Реакции членов семьи на «выход из тени» были описаны как положительные, отрицательные или происходящие поэтапно. Те, кто отметил положительную реакцию, подчеркнули, что поддержка со стороны семьи являлась решающим ресурсом в преодолении негативных моментов в общественной жизни. Те, кто говорил об отрицательной реакции семьи, подчеркнули важность наличия и/или создания внешних сетей поддержки в виде (новых) друзей, а также важность поиска информации и профессиональной поддержки со стороны LGBT организаций. В третьем случае реакция семьи описана как долгосрочный процесс адаптации, с отдельными неудачами, но, в большинстве случаев, приводящий в итоге к последующему принятию.

Типичная ситуация, описанная участниками исследования, касалась догадок членов семьи об их сексуальной ориентации или трансгендерной идентичности, в то время как сама тема в семье в явном виде не поднималась и не обсуждалась. Два типа мнений были связаны с такой ситуацией. С одной стороны ситуация считалась приемлемой, с другой стороны, такое некомфортное замалчивание было истолковано как игнорирование важной проблемы.

Решения о выходе из тени за пределами семьи и круга близких друзей были описаны как контекстуальные – выбор был сделан относительно того, где, как и кому раскрывать свою

гомосексуальную или трансгендерную идентичность. Однако у трансгендеров не всегда был такой выбор: они описывали ситуации, где вынуждены были раскрыть свою гендерную идентичность, не руководствуясь своим выбором, а под давлением обстоятельств. Эти требования к раскрытию часто были связаны с необходимостью давать объяснения по поводу своей личности в общественных местах в присутствии посторонних, и были описаны как некомфортные. Часто эти инциденты были связаны с восприятием несоответствия между внешностью, поменявшего свой пол трансгендера и документом, удостоверяющим его личность, который не был еще заменен.

Поскольку **во время учебы в общеобразовательной школе** у большинства участников исследования процесс самоидентификации не был завершен полностью, то какие либо серьезные проблемы, связанные с сексуальной ориентацией или гендерной идентичностью во время получения образования в школе не были выделены. Проблемы, которые имели место в учебных заведениях – такие, как издевательство – связывались скорее с другими факторами. Было высказано мнение, что над теми, кто отличается от принятых норм так или иначе издеваются в стенах школы, и не имеет значения что лежит в основе этого отличия. Тем не менее, респонденты были чувствительны к практике использования в высказываниях уничижительных терминов о гомосексуалистах, даже в тех случаях, когда речь не шла об издевательствах непосредственно над ними. **Те участники** исследования, **которые получили высшее образование**, ожидали, что университеты будут более открыты относительно представителей LGBTQ сообщества и их проблем, но несмотря на это, решения о выходе из тени в период обучения в высших учебных заведениях так же тщательно взвешивались. Тем не менее, были упомянуты и положительные примеры сокурсников, оказывающих поддержку и солидарность в неудобных ситуациях, возникающих в университете.

Основываясь на своем собственном опыте в образовательных учреждениях, участники исследования рассматривали систему образования (все его уровни) как неблагоприятную среду для людей, отличной от гетеронормативности. Это происходило в основном из-за негативного отношения других представителей системы образования (педагогов, других учеников/студентов), а также отсутствие в материалах занятий и учебных планах тем, связанных с LGBTQ сообществом. В то же время, именно система образования рассматривается в качестве одного из ключевых мест для обсуждения вопросов LGBTQ сообщества, поощрения терпимости, оказания поддержки молодежи из числа гомосексуалистов и трансгендеров и тем самым улучшения положение LGBTQ людей в обществе.

В части нарратива, имеющего **отношение к личному здоровью и отношениям в системе здравоохранения**, участники исследования в первую очередь отметили, что если внешний вид не дает возможности определить сексуальную ориентацию пациента, то проблем в области здравоохранения можно избежать. Большинство респондентов высказало мнение, что в большинстве случаев нет необходимости раскрывать свою сексуальную ориентацию перед специалистам в области здравоохранения. С другой стороны, в тех случаях, когда сексуальная ориентация была раскрыта, медицинские работники в лучшем случае избегали какой либо реакции или реагировали демонстративно молча. Например, специалисты от медицины не смогли предоставить конкретную консультацию в области репродуктивного здоровья. Тем не менее, было отмечено, что трансгендеры могут столкнуться с большими трудностями, связанными с реакцией врачей и медицинского персонала, так как они не всегда в состоянии скрыть свою гендерную идентичность, в связи с изменением внешнего вида в результате гормональной и хирургической смены пола.

Участники исследования высказали мнение, что по сравнению с гетеросексуальными трансгендерными людьми, люди LGBTQ сообщества испытывают психологические проблемы в большей мере, включая депрессию и суицидальные мысли. Большинство опрошенных признались, что **они нуждались в психологической или психиатрической помощи** в определенные периоды жизни и/или в необходимости принимать антидепрессанты.

Гомосексуалисты, принимавшие участие в исследовании, подняли **вопрос о донорстве крови**, видя серьезную проблему в том, что в Эстонии, гомосексуалистам препятствуют сдаче крови. Участники исследования указали, что в результате обеспечения соблюдения этого правила, они чувствуют себя заклеятыми и гражданами второго сорта.

В качестве одного из ключевых вопросов, вызывающих беспокойство, участники исследования-трансгендеры описали свой **опыт**, связанный с медицинскими учреждениями и персоналом в связи с процессом **по смене пола**. Так же как и в предыдущих исследованиях (см. Luha 2015) было найдено, что трансгендеры указывают на санкционированный государством процесс по изменению пола как очень длительный, громоздкий и излишне бюрократический, что ведет к различным негативным опытам в повседневной жизни трансгендеров.

Описывая свой **опыт в сфере рынка труда**, было подчеркнуто, как и в случае других областей жизни, что решения о выходе из тени принимаются исходя из контекста, включая тщательное рассмотрение того, каким образом, когда и кому на рабочем месте раскрыть свою сексуальную ориентацию или гендерную идентичность. Однако, считалось, что LGBTQ статус не имеет значения в большинстве ситуаций на рабочем месте, и поэтому нет никакой необходимости в его раскрытии. Все же, как было описано, на рабочем месте проявлялась постоянная осторожность. В то же время, появление более благоприятных и поддерживающих условий на рабочем месте было сочтено желательным и целесообразным в долгосрочной перспективе. Многие были уверены, что, несмотря то, что тема явно не поднималась, все же коллеги были осведомлены об их гомосексуальных или трансгендерных идентичностях. Опять же, положение трансгендеров было сложнее, они часто не способны были решить, надо ли и когда открыться коллегам.

Подавляющее большинство рассказов о негативном опыте в системе образования и на рынке труда, не подпадают под юридические определения неравного обращения. Тем не менее, эти события и инциденты - замечания коллег или сокурсников за спиной, упоминание предыдущих имен (в случае трансгендеров), некорректные вопросы со стороны обслуживающего персонала на рабочем месте и в учебных заведениях – может быть сформулирована как микроагрессия (Сью 2010). Микроагрессией являются "краткие и банальные повседневные вербальные, поведенческие, (...) оскорбления, преднамеренные или непреднамеренные, которые несут в себе враждебные, унижительные или негативные пренебрежения и оскорбления по отношению к членам притесняемых групп" (там же.).

Опрошенные лесбиянки, геи и бисексуалы, как правило, не ощущали наличия дискриминации или неравного обращения по отношению к себе в сфере доступа к товарам и услугам. Однако они отметили несколько конкретных случаев, связанных с путешествиями и бронированием гостиничных номеров. С одной стороны, респонденты высказали мнение о том, что доступ к товарам и услугам в значительной степени связан с тем, как клиент выглядит и в какой мере он соответствует гетеросексуальной норме. В то же время, собственное поведение было сочтено важным для обеспечения хорошего опыта в области доступа к товарам и услугам. Это наводит на мысль о том, что выход из тени может привести к более негативной реакции, и, поэтому, раскрытие было признано нежелательным. Опять же, **опыт трансгендеров отличался. Проблемы были описаны в повседневных ситуациях**, вызванных несоответствием между внешним видом и документами, удостоверяющими личность. Это показывает необходимость упрощения официального процесса в случае изменения пола, что позволило бы людям раньше получать доступ к новым, удостоверяющим личность документам.

Еще одна важная тема, особенно для LGB участников исследования касается правового регулирования однополых партнерских отношений. Нынешняя ситуация, когда Закон о совместном проживании был принят, но прикладные акты закона еще не утверждены правительством, подверглась резкой критике. В связи с этим, в основном, геи и лесбиянки видят проблему в отсутствии государственного признания их партнерских отношений и их детей. В

качестве основных негативных последствий такого положения были описаны отъезд из Эстонии или отсутствие планов иметь детей в, считающейся небезопасной и даже враждебной, социальной и политической среде.

Эти два вопроса – регулируемый государством процесс смены пола и юридическое признание однополых партнерств – являются хорошим примером путей, какими институциональные дискурсы гендера и сексуальности выражаются в законодательной, государственной политике – формирование идентичности, благополучия и повседневного опыта LGBTQ людей как в государственной, так и в частной сферах. Здесь взаимодействуют между собой личные и политические, частные и публичные сферы, как описано в рамках концепций интимных и сексуальных гражданства (intimate and sexual citizenship) (Plummer 2003; Oleksy 2009 ja Richardson 2000, 2015; Lambevski 2009).

Организации, работающие в области прав LGBTQ и предоставляющие информацию и психологическую помощь людям LGBTQ сообщества (главным образом, эстонская Ассоциация LGBT) служат важной системой поддержки в контексте, где учреждения (например, в сферах здравоохранения, рынка труда и образования), с которым ежедневно взаимодействуют люди LGBTQ сообщества, испытывают недостаток в способности и мотивации, для того чтобы предложить им конкретную поддержку. Участники исследования отметили важность работы, проводимой в гражданском обществе по вопросам LGBTQ, в частности, Ассоциацией LGBT Эстонии. С другой стороны, был отмечен недостаток и нестабильность ресурсов организации, а также ее трудности (или, возможно, неспособность), в обслуживании людей в сельской местности, людей с более разнообразными фонами по сравнению с нынешними членами, а также русско-говорящего населения и других меньшинств.

В целом, положение LGBTQ людей в Эстонии было замечено как улучшавшееся на протяжении последнего десятилетия, в связи и в результате лучшего освещения в обществе. Тем не менее, было отмечено, что поскольку вопросы, связанные с LGBTQ сообществом начали обсуждаться в публичном пространстве более открыто, в дополнение к увеличению поддержки сообщества, враждебные отношения по сравнению с предыдущим равнодушием тоже усилились. Были так же подмечены различия между поколениями: в то время как старшее поколение было отмечено как более консервативное и даже враждебное к представителям LGBTQ сообщества, что рассматривалось как пережиток советской эпохи, молодое поколение воспринимались как гораздо более прогрессивное и открытое для восприятия представителей LGBTQ сообщества.

Русскоязычные участники исследования комментировали статус и положение русскоязычных представителей LGBTQ сообщества в Эстонии, а также отношения между двумя этническими и лингвистическими сообществами. Они определяли себя как "двойное меньшинство" и видели себя затронутыми «двойной изоляцией» - как сексуальное, так и лингвистическое меньшинство. Свой статус в Эстонском обществе русскоязычные представители LGBTQ сообщества связывали с предполагаемым прибытием беженцев и в этой связи были обеспокоены своим положением в иерархии меньшинств, опасаясь дальнейшей маргинализации. Такое уязвимое положение вызывало трудности проявления солидарности с беженцами.

LISA 1. INTERVJUUKAVA²⁰

²⁰ Intervjuukavas sisalduvaid alamküsimusi kasutati abiküsimustena, juhul kui intervjuueeritav ise nimetatud aspekte välja ei toonud. Narratiivse intervjuu põhimõtetest lähtuvalt püüdsid intervjuueerijad intervjuud mitte liigself oma lähtekohtadest tulenevalt struktureerida

Aitäh, et nõustsite intervjuus osalema. Intervjueerijana esindan uuringu läbiviijat TLÜ Ühiskonnateaduste instituuti. Uuringu tellijaks on soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku kantselei ja uuringuga soovitakse selgitada välja, millised on LGBTQ inimeste ebavõrdse kohtlemise kogemused erinevates eluvaldkondades.

Intervjuu koosneb 7 blokist: LGBTQ inimeste olukord Eestis, perekondlikud ja lähisuhted (sh perekonnapoolsed hoiakud ja aktsepteerimine peale oma identiteedi avalikustamist/kapist väljatulekut (kui olete seda teinud)), Teie kogemused seoses kohtlemisega haridus- ja tervishoiusüsteemis, töösuhetes, kaupade ja teenuste tarbimisel, suhestumisel riigiga ning ootused riigile.

Tegemist on avatud intervjuuga. Teie heaolu tagamiseks rakendame väga rangeid konfidentsiaalsuse tagamise reegleid kõigil uuringu läbiviimise etappidel – Teie isikut ei ole hiljem võimalik tuvastada ega Teie poolt intervjuu käigus jagatud infoga siduda. Teie soovil saadame uuringuraporti mustandi enne avalikustamist Teile tutvumiseks ja kommenteerimiseks.

Teie nõusolekul soovime võimalusel käesoleva projekti jaoks kogutud ja salvestatud intervjuumaterjali kasutada lisaks Tellijale jaoks koostatud uuringuraportile ka edasistes LGBTQ inimeste olukorda analüüsivates teaduslikes kirjutistes (eesti ja inglise keeles). Ka siin tagame konfidentsiaalsusnõuete järgimise – intervjuud säilitatakse isikustamata kujul.

Kas Te soovite praegu midagi küsida või täpsustada?

Kui vastus on „ei“, avan diktofoni.

Meil ei ole kirjalikku vormi Teie informeeritud nõusoleku fikseerimiseks. Selleks et ennetada hilisemaid võimalikke vaidlusi, palume teil enne intervjuuküsimuste juurde asumist kinnitada, kas nõustute intervjuus osalema ning lubate meil intervjuuandmeid kasutada ka edasistes LGBTQ inimeste olukorda analüüsivates teadusuuringutes. Intervjuude edasisel kasutamisel lähtume Teie nõusolekust.

1. Kas olete nõus osalema võrdõigusvoliniku kantselei tellitud uuringus „LGBTQ inimeste ebavõrdse kohtlemise kogemused erinevates eluvaldkondades“?
2. Kas lubate meil kasutada intervjuuandmeid edasistes LGBTQ inimeste olukorda analüüsivates teadusuuringutes?

ESMALT PALUN TUTVUSTAGE ENNAST

Vajame neid andmeid selleks, et tuua uuringus välja erineva taustaga LGBTQ inimeste olukorda iseloomustavad asjaolud. Kui Te ei soovi kõiki enda andmeid meiega jagada, vastake palun ainult neile küsimustele, mis on Teie jaoks mugavad.

Märksõnad

- vanus
- rahvus
- perekonnaseis/suhtestaatus
- laps(ed) peres
- paigutus LGBTQ teljel
- elukoht – maal, väikelinnas või suurlinnas
- tööalane staatus – palgatöö, ettevõtlus vm, ametipositsioon

1. KUIDAS TE HINDATE LGBTQ INIMESTE OLUKORDA EESTIS ÜLDISELT NING OMA ISIKLIKU HEAOLU LGBTQ INIMESENA?

- Millised tegurid mõjutavad Teie arvates LGBTQ inimeste olukorda Eestis?
- Milliseid erinevusi ja sarnasusi oskate välja heteroseksuaalsete ja cis-soolist inimeste olukorraga?
- Milline on Teie isiklik kogemus? Mis asjaolud mõjutavad Teie olukorda, sh Teisse suhtumist?

2. PERIOOD „KAPIST VÄLJA“ TULEKUL JA PRAEGUSED PEREKONDLIKUD NING LÄHISUHTED

Palun kirjeldage oma kogemust oma seksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteedi mõistmisel ja avalikustamisel.

- Millisena mäletate aega enne, kui mõistsite oma orientatsiooni erinevust heteroseksuaalsest normist/või oma transsoolist identiteeti?
- Kas oma seksuaalse või sooidentiteedi mõistmine tekitas Teile probleeme/muresid? Kui jah, siis millised need olid? Kuidas need lahendasite? Kas Teile oli keegi abiks/toeks?
- Kui vana Te olite?
- Kas ja kellele rääkisite? Millal Te seda tegite? (kas kohe, kui teada saite või hiljem; kui hiljem, siis kui palju hiljem) Miks just siis?
- Kas midagi muutus pärast „kapist välja tulemist“? Kui jah, siis mis ning kuidas?
- Kuidas reageerisid Teie lähikondlased, kui neile rääkisite?
- Kuidas hindate oma perekondlikke ja lähisuhteid pärast oma seksuaal- või sooidentiteedi avalikustamist perekonnale (nn kapist välja tulek)?
- Milline on lähedaste suhtumine praegusel ajal Teisse? Kas ja millist tuge Te saatel oma pereliikmetelt? Kui ei saa, siis kas tunnete sellest puudust? Samuti, kellelt Te tuge saate (kui ei saa seda perekonnalt)?
- Kas Teil esineb probleeme lähedastega suhtlemisel? Kui jah, siis kellega ja milliseid?
- Kas räägite avameelselt oma seksuaalsest orientatsioonist ka väljaspool perekonda/lähikonda või tunnete, et peate seda varjama? Miks?

Kas soovite midagi selle teema kohta lisada?

3. TERVIS

Millised on olnud Teie kogemused kokkupuutes tervishoiusüsteemiga (perearst, günekoloog, uroloog, sünnitusabi, psühhiaater, psühholoogid jne)?

- Palun rääkige oma ebaseeldivatest ja meeldivatest kogemustest tervishoiusüsteemis/tervishoiutöötajatega seoses teie seksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteediga
- Kui on ebaseeldivaid kogemusi: kas siin võib Teie arvates olla tegemist diskrimineerimise või ahistamisega?
- Kuidas Te hindate oma vaimset ja füüsilist tervist ning heaolu Eestis LGBTQ inimesena?
- Vahel tekib LGBTQ inimestel erinevaid vaimse tervise probleeme seoses seksuaalse orientatsiooni või transsoolise identiteedi avalikustamisega või ka seoses selle varjamisega. Näiteks tuuakse välja, et nende seas on rohkem depressiivsust, enesetapu- või enesevigastamise mõtteid ja -katseid. Mida Te arvate selliste vaimse tervise probleemide esinemisest Eesti LGBTQ kogukonnas/inimeste hulgas, kas näiteks Teie ise olete selliste probleemidega kokku puutunud?

- Mis Te arvate, kui raske või lihtne üldse on LGBTQ inimestel saada sellekohast professionaalset tuge ja abi, näiteks võrreldes heteroseksuaalsete inimestega?
- Mis on aidanud selliste probleemidega toime tulla?

Kas on veel midagi, mida tahaksite lisada tervise valdkonna osas?

LISAKÜSIMUSED LAPSEVANEMATELE:

- Millised on olnud Teie kui LGBTQ kogukonda kuuluva lapsevanema kogemused kokkupuutel tervishoiusüsteemiga, sh positiivsed ja negatiivsed kogemused?
- Kas Teie arvates on midagi muutunud, kui võrdlete oma kogemust enne ja peale lapsevanemaks saamist?

4. HARIDUS

Millised on olnud Teie kogemused kokkupuutes haridussüsteemiga, sh erinevatel haridustasemetel?

- Kas ja kelle poolt olete kogunud ebavõrdset kohtlemist või kiusamist ning kuidas see on väljendunud?
- Milliseid probleeme olete kogunud seoses negatiivse olukorraga/suhtumisega?
- Mis on aidanud probleemidega toime tulla?
- Kas ja kelle poolt olete kogunud võrdset kohtlemist ning kuidas see on väljendunud?
- Kas kooliajal olite juba „kapist välja“ tulnud? Kas õpetaja, klassikaaslased, sõbrad teadsid Teie seksuaalsest orientatsioonist või transsoolistest identiteedist?
- Kas õpisisu (nt inimese- või perekonnaõpetuses) oli piisav? Kas mäletate, kas ning mida räägiti homo-, bi- ja transsoolisusest? Kui ei räägitud, siis mis Te arvate, kas see oleks vajalik? Mida ning kui palju peaks rääkima? Millele rohkem tähelepanu pöörama?

Kas on veel midagi, mida tahaksite lisada hariduse teema osas?

LISAKÜSIMUSED LAPSEVANEMATELE

- Millised on olnud Teie kui LGBTQ kogukonda kuuluva lapsevanema kogemused kokkupuutel oma lapse haridusasutusega (lasteaed, kool) seoses Teie seksuaalse orientatsiooni ja Teie partneri sooga, sh positiivsed ja negatiivsed kogemused?
- Kas seal ollakse teadlikud Teie seksuaalsest orientatsioonist? Kui jah, siis kas see on tekitanud probleeme? Kuidas nendes asutustes Teisse kui samasoolistesse vanematesse suhtutakse? Kui ei, siis mis on peamine põhjus, miks ei ole tahtnud seda öelda?
- Kas võrreldes enda koolis käimise ajaga on praegu midagi muutunud/midagi teistmoodi? Kui jah, siis mis? Kui ei, siis kas peaks olema ning mis peaks olema?

5. TÖÖ

Millised on Teie kogemused töösuhetes/tööturul?

- Kas olete elu jooksul töötanud erinevates kohtades või ainult ühes? (oleneb, mis eas inimesega tegu on) Kui erinevates, siis kas kogemused on olnud sarnased või erinevad? Mil määral/kuidas?
- Kas töö juures teatakse Teie seksuaalsest orientatsioonist? Kui jah, siis kas see on tekitanud probleeme? Kui ei, siis mis põhjusel ei ole tahtnud öelda?
- Kas ja kelle poolt on kogetud ebavõrdset kohtlemist või ahistamist ja kuidas see on väljendunud?

- Milliseid probleeme olete kogenud seoses negatiivse olukorraga/suhtumisega?
- Kuidas olete probleeme lahendanud? Mis on aidanud toime tulla?

Kas on veel midagi, mida tahaksite lisada töö teema osas?

LISAKÜSIMUSED LAPSEVANEMATELE:

- Millised on olnud Teie kui LGBTQ kogukonda kuuluva lapsevanema kogemused töösuhetes, sh positiivsed ja negatiivsed kogemused?
- Kas Teie arvates on midagi muutunud, kui võrdlete oma kogemusi töö valdkonnas enne ja peale lapsevanemaks saamist?

6. KAUPADE JA TEENUSTE KÄTTESAADAVUS

Millised on Teie kui LGBTQ inimese kogemused kaupade ja teenuste kättesaamisel (nt „soolised“ teenused nagu avalik WC, juuksur, aga ka perepiletite ostmine jms)?

- Kas ja kelle poolt olete kogenud ebavõrdset kohtlemist või ahistamist ja kuidas see on väljendunud?
- Milliseid probleeme olete kogenud seoses negatiivse olukorraga/suhtumisega?
- Kuidas olete probleeme lahendanud? Mis on aidanud toime tulla?

Kas on veel midagi, mida tahaksite lisada kaupade ja teenuste kättesaadavuse kohta?

LISAKÜSIMUSED LAPSEVANEMATELE

- Millised on olnud Teie kogemused kaupade ja teenuste kättesaamisel, sh positiivsed ja negatiivsed kogemused?
- Kas Teie arvates on midagi muutunud, kui võrdlete oma kogemusi enne ja peale lapsevanemaks saamist?

7. SUHESTUMINE RIIGIGA, AVALIK RUUM, VIHAKÕNE

Millised on Teie kogemused kokkupuutel organisatsioonidega, mis Eestis tegutsevad ja tegelevad LGBTQ inimeste õiguste kaitsega?

- Milliseid Te teate? Kas olete ka ise mõnega seotud? Kui jah, siis mil viisil? Kui ei, siis miks ei ole?

Kas olete kursis Eestis kehtivate seadustega, mis käsitlevad võrdset kohtlemist ja inimeste õiguseid?

- Milliseid Te teate? (nt võrdse kohtlemise seadus, diskrimineerimise keeld)

Kas olete kursis võrdõigusvoliniku institutsiooni tegevusega? Millised on Teie kogemused ja kokkupuuted seoses voliniku tegevusega?

Kas termin „vihakõne on Teile tuttav? Mida see Teie jaoks tähendab?

- Millised kokkupuuted on Teil või Teie tuttavatel olnud vihakõne ja vihakuritegudega (sh politseile raporteerimine, sellega seotud kogemused)?
- Kas kokkupuuted vihakõnega on olnud seotud Teie seksuaalse orientatsiooniga?
- Mida vihakõne suhtes tuleks ette võtta? Kes selle eest peaks vastutama?
- Kas LGBTQ kogukond saab vihakõne suhtes midagi ette võtta? Mida?

Kas olete kursis teemadega, mida on viimasel ajal avalikus ruumis seoses LGBTQ temaatikaga käsitletud?

- Milliseid oskate nimetada?
- Kuidas hindate avalikku debatti sallivuse teemal ja seoses kooseluseaduse vastuvõtmisega?
- Millised teemad Teid kõige enam puudutavad? Kuidas?

Milliseid muutusi Te ootate Eesti riigilt ja ühiskonnalt, et parandada LGBTQ inimeste olukorda Eestis?

- Kes muutuste tegemise eest vastutab või peaks vastutama?
- Milline on või võiks olla LGBTQ kogukonna ja esindusorganisatsioonide roll olukorra parandamisel?

Oleme nüüd jõudnud intervjuu lõppu.

KUI TE MÕTLETE END AJAS (5–10 AASTAT) TAGASI, KAS LGBTQ INIMESTE JAOKS ON OLUKORD EESTIS MINGIL MOEL MUUTUNUD? KUIDAS?

- Kes ja kuidas saaks ja peaks Teie arvates olukorda parandama?
- Kas LGBTQ inimesed/kogukond saaks Teie arvates olukorra paranemisele kaasa aidata? Kuidas?

Suur tänu Teile uuringus osalemise eest!

LISA 2. ÜLEVADE VALIMIST

Nimi (pseudonüüm)	Sugu	Vanus	Rahvus	Intervjuu keel	Pai- gutus LGBTQ kate- gooria- tes	Elu- koht	Haridus	Töö	Lap- sed
Oskar	M	35–40	EST	eesti	G	Linn	Kõrgem	palgatöö	ei
Kaarel	M	25–30	EST	eesti	G	Linn	Kõrgem	palgatöö	ei
Sander	M	35–40	EST	eesti	G	TLN	Kõrgem	palgatöö + ettevõtlus	ei
Rasmus	M	20–25	EST	eesti	G	TLN	Kõrgem	palgatöö + vabakutse	ei
Martin	M	20–25	EST	eesti	G	TLN	Kesk	palgatöö + ettevõtlus	ei
Veronika	N	30–35	EST	eesti	L	Linn	Kõrgem	palgatöö	ei
Siiri	N	30–35	EST/ RUS	eesti	L	Linn	Kõrgem	palgatöö	ei
Katrin	N	25–30	EST	eesti	L/B	Linn	Kõrgem	palgatöö	ei
Maire	N	45–50	EST	eesti	B	Linn	Tead- mata	palgatöö	jah
Margit	N	55–60	EST	eesti	B	Linn	Kõrgem	palgatöö	jah
Silvia	ei soovi määra- t- leda	40–45	EST	eesti	Q	TLN	Kõrgem	palgatöö	ei
Harry	M	30–35	EST	eesti	T	TLN	Kõrgem	palgatöö	ei
Hendrik	M	30–35	EST	eesti	T	TLN	Kesk	ettevõtlus	ei
Kristo	M	40–45	EST	eesti	T	Linn	Kõrgem	palgatöö	jah
Pille	N	20–25	EST	eesti	T	TLN	Kesk	palgatöö	ei
Hanna	N	35–40	EST	eesti	B (T)	Linn	Kesk	palgatöö	ei
Justice	N	50–55	EST	eesti	T (?)	Linn	Kesk	palgatöö	jah
Marika	N	35–40	EST	eesti	L	TLN	Kesk	palgatöö	ei
Helena	mitte- binaar- ne	25–30	Muu	inglise	ei ükski	TLN	Kõrgem	õpib	ei
Kaspars	M	35–40	Muu	vene	G	TLN	Kõrgem	palgatöö	jah
Igor	M	30–35	Muu	vene	G	TLN	Kõrgem	palgatöö	ei
Pjotr	M	30–35	RUS	vene	G	TLN	Keskeri	ettevõtlus	ei

Nimi (pseudonüüm)	Sugu	Vanus	Rahvus	Intervjuu keel	Pai- gutus LGBTQ kate- gooria- tes	Elu- koht	Haridus	Töö	Lap- sed
Veera	N	30–35	RUS	vene	L	Linn	Kõrgem	palgatöö	jah
Nadezda	N	30–35	RUS	vene	B/L	Linn	Keskeri	palgatöö	jah
Valeri	M	35–40	RUS	vene	B	TLN	Keskeri	palgatöö	jah
Maksim	M	20–25	RUS	vene	B	TLN/ linn	Põhiha- ridus	palgatöö	ei
Eldar	M	50–55	Muu	vene	G	TLN	Kõrgem	palgatöö	ei
Kostja	M	35–40	Muu	vene	G	TLN	Põhiha- ridus	ettevõtlus	ei

LISA 3. LGBT INIMESTE ÕIGUSLIK OLUKORD EESTIS JA NAABERMAADES

LGBT inimeste õigused	Eesti	Soome	Läti	Venemaa
Samasooliste inimeste seksuaalsuhted lubatud	alates 1992	alates 1971	alates 1992	alates 1993
Sõnavabadus	jah	jah	jah	ei (üleriigiline keeld propageerida „mittetraditsioonilisi suhteid alla 18-aastastele“, mõnes regioonis on keelatud „homoseksuaalsuse, biseksuaalsuse ja/või trans-soolisuse propageerimine“)
Diskrimineerimise keeld tööelus	alates 2004	alates 1999	alates 2006	ei
Diskrimineerimise keeld kaupade ja teenuste osutamisel	alates 2009	alates 1999	ei	ei
Diskrimineerimise keeld teistes valdkondades (sh kaudne diskrimineerimine, vihakõne)	alates 2008	alates 2005	ei	ei
Samasooliste abielu	ei	jõustub 2017	ei (põhiseaduslik keeld alates 2006)	ei (kavandatakse põhiseaduslikku keeldu)
Samasooliste paaride kooselu riiklik tunnustamine	alates 2016 (osaliselt)	alates 2002	ei	ei

Kasulaste adopteerimine samasoolistes paarides	alates 2016	alates 2009	ei	ei
Mittebioloogiliste laste adopteerimine samasoolistes paarides	Paarina lapsendamiseks peab olema abielus	jõustub 2017	ei	ei
Geid ja lesbid võivad avalikult kaitseväes teenida	jah	jah	jah	jah, kuid kehtib mitteametlik „Ära küsi, ära räägi“ poliitika
Soo korrigeerimise õigus	jah	alates 2002	jah	alates 1997
Kehavälise viljastamise võimalus lesbidele	jah	alates 2006	jah	
Meestega seksivate meeste veredoonorluse lubamine	ei	alates 2013, piirangutega	jah	alates 2008

Põhineb Wikipedia artiklil „LGBT rights in Estonia, in Finland, in Latvia, in Russia“